

16+

ISSN 0235 - 0173

# Самур



**6/2020**

ноябрь - декабрь

**ДАГЪУСТАН РЕСПУБЛИКАДИН КЪЛИН ВЕЗИФАЯР  
ВАХТУНАЛДИ ТАМАМАРЗАВАЙДИ ЯЗ ГЕНЕРАЛ-ПОЛКОВНИК  
МЕЛИКОВ СЕРГЕЙ АЛИМОВИЧ ТАЙНАРНАВА.**



*Меликов Сергей Алимович 1965-йисан 12-сентябрдиз подмосковьедин Орехово-Зуево шегьерда дидедиз хъана.*

*Буба Меликов Алим Нурмегъамедовичан бине Къасумхурелай тир. Ам вич СССР-дин МВД-дин къенепатан къушунрин бригададин командирдин къуллугъдал ва полковникдин дережадиз къван хкаж хъанай.*

*Диде Татьяна Николаевнадихъ педагогвили пеше авай.*

*С. А. Меликов 1986-йисалай, Саратовдин военный училище къутягъна, Украинада ва Молдавияда СС-СР-дин МВД-дин къенепатан къушунрин Управлениеда къуллугъдив эгечна.*

*1994-1996-йисара Чечнядин дяведин иштиракчи хъана.*

*2001-йисалай – МВД-дин къенепатан къушунрин махсус дивизиядин командирдин заместитель, 2002-йисуз – дивизиядин командир.*

*2008-йисуз – МВД-дин къенепатан къушунрин Центральный региондин командованиедин штабдин начальник.*

*2011-йисуз РФ-дин Яракълу Къуватрин Генеральный штабдин Военный академия акъалтарна, пуд йисуз Кеферпатан Кавказда террориствилиз акси женгер тухузвай сад тир къушунрин командующий, 2014-йисан 8-майдилай РФ-дин МВД-дин къенепатан къушунрин къилин штабдин начальникдин 1-заместитель хъана.*

*2014-йисан 12-майдиз Кеферпатан Кавказдин Федеральный округда РФ-дин Президентдин полпредвилин къуллугъдал тайинарна.*

*2016-йисан 26-августдиз С. А. Меликоваз генерал-полковниквилин чинер гана.*

*Гъа и йисалай РФ-дин нацгвардиядин къушунрин Федеральный къуллугъдин директордин сад лагъай заместителвилин къуллугъдал хъана. 2019-йисан июндиз вичи рапорт кхъена отставкадиз экъечна. Гъа и йисан сентябрдилай Ставропольский крайдин патай Федерациядин Советдин сенатор хъана.*

*РФ-дин Президентдин 2020-йисан 5-октябрдин Указдал асаслу яз Дагъустан Республикадин Къилин везифаяр вахтуналди тамамарзавайди яз тайинарнава.*



# Самур



**Йиса ругудра акъатзавай литературно-художественный  
ва общественно-политический журнал**

Литературно-художественный и общественно-политический  
журнал. Выходит 6 раз в год.

**Учредитель:**  
Министерство информатизации,  
связи и массовых коммуникаций  
Республики Дагестан

1952-йисалай акъатзава.

Издається с 1952 года.

**6**

**2020**

**ноябрь - декабрь**

Государственное бюджетное  
учреждение Республики Дагестан  
“Редакция республиканских лите-  
ратурных журналов “Соколенок”  
и “Литературный Дагестан”

## КБИЛЕР

### РЕДАКТОРДИН ГАФ

**Абдуселим Исмаилов.** Вахтунин имти-  
гъанар.....5

### ШИИРАТ

**Сейфудин Шагъпазов.** РикГин гьиссери-  
кай ялавар жеда. *Шишрар*.....7

### ГЪИКАЯТ

**Нариман Ибрагъимов.** Къисметдин къ-  
екъуьнрал. *Романдин кылер*.....15

### ШИИРАТ

Пуд юбиляр.  
**Абдула Даганов.** *Шишрар*.....36  
**Гъазимбег Багъандов.** *Шишрар*.....40  
**Сугъури Увайсов.** *Шишрар*.....43

### ТАМАШИЯТ

**Гъажи Ильясов.** Хъуьруьн къведай агъва-  
лат. *Чи йикъарин къе меда*.....47

### ИЛИМ ВА КУЛЬТУРА

**Мансур Куьреви.** ЛЕЗГИ ПОЭЗИЯДА  
САД ЛАГЪАЙ ПОЭМА. *Етим Эминан*  
*«Наиб Гъасаназ» эсердин цГийиз гъат*  
*хъувунвай вариантдикай веревирдер*.....81

### САТИРА ВА ЮМОР

**Хъартасви Шагъвелед.** *Къве шишр*.....93  
КЪАРАВИЛИЯР.....95

РУКОВОДИТЕЛЬ -  
КЪИЛИН РЕДАКТОР  
**Мурад Мегъемедович**  
**АГЪМЕДОВ**

КЪИЛИН РЕДАКТОРДИН  
ЗАМЕСТИТЕЛЬ ВА  
ЖАВАБДАР РЕДАКТОР  
**А. ИСМАИЛОВ**

РЕДАКЦИЯДИН КОЛЛЕГИЯ:

**КЪ. АКИМОВ**  
**М. БАБАХАНОВ**  
**ГЪ. ГАШАРОВ**  
**З. КЪАФЛАНОВ**  
**А. КЪАРДАШ**  
**Х. ХАМЕТОВА**  
**А. МИРЗАБЕКОВ**

Выход в свет 9.12. 2020 г.  
Тираж 395 экз  
Печать офсетная  
Бумага офсетная  
Формат 70 x108 1/16  
Усл.печ. л. 8,4 Усл. изд. л. 8,7  
Заказ №795  
Цена свободная.

**Типография:** ООО «Издательство «Феникс - пресс»  
**Адрес типографии:** 367018, РД, г. Махачкала,  
пр-т Петра I, 61

Компьютердал верстка  
авурди **Ф. ГЪАЖИЕВ .**

**Чи телефонар:**

Къилин редактор 67 -16 -31  
Редактор 67 - 36 - 28, 67-89-60  
Бухгалтерия 67-18-75

**Электронный адрес:**  
ismailov.abduselim@yandex.ru

Регистрационный номер: серия ПИ №ТУ05-00414 выдан  
Управлением Роскомнадзора по Республике Дагестан от  
22.04. 2019 г.

**Редакция и издатель:** Государственное бюджетное учреждение Республики Дагестан "Редакция республиканских литературных журналов "Соколенок" и "Литературный Дагестан".

**Адрес редакции и издателя:** 367000, РД,  
г. Махачкала, ул. Даниялова 55.

Редакциядинни макъалайрин авторрин фикирар сад тахъун мумкин я. Макъалайрин, абура гъизвай делдрин дуъзвилини патахъай жаваб авторри чпи гуда. "Самур" журналдиз акъатай материалар печатдин маса органра чап хъийидайла, журналдин т'вар къун чарасуз я.



## ДАМАХ ХЫИЗ – ЖАВАБДАРВАЛНИ

Дагъустандин кыле, саки вад йисан кIвалахдин нетижаяр халис беабурчивилел къвез эгечIай Рамазан Абдулатипов алудна, Сергей Меликов тайинарзавайдакай гъеле 2017-йисуз лугъуз хъанай. Амма хабарар тесстикъ хъаначир, республикадиз тежрибалу политик ва Кремлдин ихтибарлу кас, генерал В. Васильев рекъе тунай. Гуьгъуьнай ашкара хъайивал, Сергей Меликоваз а чIавуз хквез кIан хъаначир.

Дагъустанда хуьз амай къанунриз-къайдайризни вичин ва мукъвабурунни дустарин нефсер ацIурун патал кIур гайи Р. Абдулатиповалай гуьгъуьниз В. Васильеван вилик эцигай сифте нубатдин везифа республикада гьалар гуьнгуьна хтуникай ва властдин хилер къанунсуз крарал машгъул тирбурукайни ришветбазрикай михъи авуникай ибарат тир. И везифа генерал Васильева пуд йисан къене кылиз акъудна. Ришветбазвилер, жуванбур-чарабур, хала-хатурвилерни маса гуз-къачунар, бюджетдин такъатар тарашунар михъиз терг ийиз хъаначтIани, таъсирлу крар кылиз акъудиз алакъайди чкадин ва Москвадинни Ростовдин судри гъакъикъи крар атIуналди республикадин премьер Гамидовал агакъна жавабдарвиллиз чIугур къванбурун тIварари тесстикъарзава. Гъеле куьтягъни хъанвач абурун сиягъар. ИкI тирди Президент В. В. Путина Сергей Меликоваз Дагъустандиз хтунин вилик гайи меслятрик ва тапшуругърик кваз вири уьлкведиз ван хъана. Президентди лагъана хъи, экономикадин, яшайишдин месэлаяр гъялунихъ галаз санал къетIен фикир гун лазим тир важиблу мад са тереф ава. Ам Дагъустан Республикада декриминализацидин кIвалах давамарун я.

Са шакни алач, Президентди Сергей Меликоваз гайи тапшуругъар чкадин гъакимрин гъахъсузвилерикайни нефсерикай икрагъ хъанвай дагъустанвийрин чIехи паюни тIазвай чкадал эличай мелгъям хъиз къабулнава. Умудлу я хъи, сад-къве вацралай абуроз цIийи руководителдин къетIи крариз къимет гудай мумкинвал жеда.

СМИ-дин бязи такъатри, гъамиша соцсетра авай «вири крарикай хабардарбуру» - садбуру пехилвилин, муькуьбуру умудлувилин гъиссер кваз – къейдзава хъи, эхирни республикадин кыле авар ва дарги халкъарин векилрилай тала масад хъанва. Амни лезги хъуни гзафбурук шадвал ва умудар кутазва. Вучиз кутазва лагъайтIа, лезгийр гъахъ кIани, къуллугърал хала-хатурвиллиз рехъ тагудай, къанун-къайда хуьдай ва хуьз алакъдай инсанар я. Халкъдин ивида авай ерияр гъахътинбур я.

Пара сагърай ихътин фикиррал алай инсанар. Дагтелерадиоа халкъдин сенятрин оркестрдин дирижер яз Папаян лугъудай са кас авайди тир. Виридаз чидай хъи, адан хзан лезги итим себеб яз чкІанвай. Лугъун хъи, адаз лезги халкъ такІан жедай себеб авай. Амма, республикадин крарикай, кимивилерикайни татугайвилерикай ихтилат фидайла, ада лугъудай: - Ва-аъ, дустар! Республикадин кьиле урус ва я лезги тахъанмаз, чаз хъсан патяхъ са дегешвални аквадач!

Ингъе хъанва лезги! Им чи миллет патал чІехи дамахдин кар я! ГъакІ хъайила чаз шадвал ийидай, масадбурун мубаракар къабурдай ихтияр ава! Гъа са вахтунда им халкъдин жавабдарвални я! Чна гъар са камуна рикІелай алудна кІандач хъи, Сергей Меликован кІвалахдиз гудай къимет – им чи халкъдиз гудай къимет жеда. Иллаки министерствойрани госидарайра, районрин кьилер ва администрацияр яз чкайрал къуллугъзавай чи халкъдин векилри жавабдарвал сифте чкадал эцигун лазим къведа. Алакь тийидай-буруз вахтундамаз къерех хъайитІа хъсан я.

Сергей Меликова халкъдин вилик къуллугъчийрин жавабдарвал сифте чкадал эцигдайди адан рахунрикай хкатзава. СМІ-дин векилрихъ галаз гуърушмиш хъунал чеб артух ихтиярар авай чІехи халкъ яз гъисабзавайбурукай сада властдин къурулушда икъван чІавалди хуъз хъайи квотайрин патяхъай гайи суалдиз С. Меликова гайи жавабдикай хкатай фикир ихътинди хъанай: Квотаяр хуън, белки, важиблу я жеда. Амма анжах халкъарин векилвиликай рахадай чІавуз. Яни Халкъдин Собранидиз депутаттар хкъадайла. Халкъдин къадардиз килигна, векиларни хкъагъун лазим я. Амма гъукуматдин къурулушда анжах алакьунар авай, чпин кардиз вафалу ва жавабдар ксар хъун герек я. И ва я муъкуъ халкъдин векилрин къадар хуъз алахъун – им кардиз анжах къеці гудай рехъ я.

Хъсан рехъ хъурай, Сергей Алимович! Ви кьил гъамиша вине аваз хъурай! Вун акваз – ви халкъдин кьилни!



# Редактордин гаф



Абдуселим ИСМАИЛОВ

## **ВАХТУНИН ИМТИГЪАНАР**

*Рекъе хутажвай 2020-ийс чи уьлкве ва халкъ патал, гъакI вири дуьнья патални, четин имтигъанринди хъана. Сифте ваиралай башламишина инсаниятдихъ гъамиша галай татугайвилер залан акъвазиз, кьилел алай кърхуллувилер къалин жез ва мадни деринра гъатиз эгечIна. Иллаки коронавирусдин тIугъвал пайда хъуни уьлквейринни халкъарин уьмуьрар тартибдикай хкудиз эгечIна. Экономикадин кризисдик гъерекат акатна. Промышленностдин, инсанриз къуллугъар авунин тамам хилерин кIвалах саки акъваз хъана. Бейкарвал акъваз-акъваз артух жез, хзанрин гъакъикъи дуллухар агъуз аватиз, гъукуматрин вилик тади гъалда гъялун истемиишзавай четин месэляяр акъвазна.*

*Россиядин Федерацидин гъукуматди вахтундамаз къабулай кьетIу серенжемри халкъ кIевера гъатдайвал авунач. Вахтуналди агал хъайи бизнесдиз хъиз, аялар авай хзанризни пулдин такъатралди куьмекар гана. Вирусдик азарлугур сагъар хъувунал машгъул жезвай духтурризни медсестрайриз, «тади куьмекдин» къуллугъда кIвалахзавайбуруз алава мажибар гуз эгечIна.*

*Ихътин къайгъударвал акъваз, халкъдин гегъени къатара инсанрив умудлувал гумукъна. Ида экономикадиз ва уьмуьрдин маса терефриз тIугъвалдихъ галаз алакъалу тир сергъятлувилери гузвай зиянрин дережа агъузарна, абурун къадарар тIимиларна. ИкI тирди виридуьньядин институтри раиж ийизвай уьлквейрин ВВП-риз жезвай зиянрин рекъемри тестикъарзава. Уьлкведа къабулай серенжемрал наразибурни ава, гъелбетда, абурун асул гъисабдай бизнесуз тир арза-ферзедив интернет ацIанва. Амма рагъакIидай патан вич къван девлетлу уьлквейра тIугъвалди тунвай велвеладив чи гъакъикъат гекъигаила, абурун батIулвал субут жезва.*

*Гъайиф хъи, гатун варцара алатиз акур тIугъвалди вири дуьнья тирвал цIийи гъужум хъувунва. Гъукуматар кIевер, экономикадин кризис мадни деринда гъатзава. Адукъзавай йисан патахъайни вирина сад хъиз секинсузвал ва къалабулук ава. Гъатта лугъуз кIанзава:*

***ИкI, алатна къвалалай,  
Физва мад са йис –  
Башламишай чIавалай  
Татугай ва пис.***

**«Аллагъ шукур!» - гафарни  
Рахазвач мецел,  
Пака и йис сувар хъиз  
Хквез кичез рикел.**

*Инсанрив руьгъдин секинсузвал агудзавай ва абурун рикелерик къалабулук кутазвай крар, вакъаяр мадни ава. Къачун Къарабахда Азербайжандинни Эрменистандин дяве. Лугъудайвал, япун Кланел! Дагъустандивай, Лезгистандивай зур йикъан рекъин мензилда! Имни жуванди я, амни чаради туш! Имни гъахъ аквазва, амни батлул яз аквазвач! Гъавиляй Россиядин Федерациди садан падни къунач, дяве аквазарун, тIал алай месэлаяр столрихъ ацукъна гъалун патал рекъер-хуьлер жагъуриз хъана. Гъа са вахтунда Эрменистандихъ галаз авай союзниквилини алакъайриз килигна Россияни и дяведик кутаз алахънавай къуватарни авай. РФ-дин Президент В.В. Путина мад сеферда вич зурба политик, камаллу регъбер тирди тестикъарна ва, къве уьлкведин акъунрин жилавар гъиле къуна, Къарабахдиз исягъвал хкунал машгъул жедаи къушун рекъе туна.*

*Амн къве патакъайни вишералди, агъзурралди телефвилер хъанва. Азербайжан – им, мугъулрин хъиз, лезгийрин чилни тирвиляй, дяведа чи халкъдин рухвайрини чанар гана, Бакудани КъIара, Закаталдани Къубада... лезги хзанрин къилелни мусибатар, магърумвилер гъана.*

*Эгер Азербайжандин патай хъайи телефвилери къад-къанни муьжубд йис вилик Къарабахдик акадар хъувур чин ирид район азад хъувунал гъанатIа, Эрменистандин патай телефвилер бад гъавая хъайибур жезва. Ида гила Эрменистан вич къалабулхда тунва. Пака вуч жедаатIа, садазни чизвач.*

*Къарабахдин вакъайри мадни хаталу са къурхуллувал арадиз гъанва. Дявейризни телефвилериз кап ягъиз вердиш къуватри и дяведиз хашипара ва мусурман динрин акъунриз хъиз къимет гунин чалишмишвилер ийизва. Туьркияди ачухдиз Азербайжандин тереф хуьзвайвиляй, туьркверинни эрменийрин алакъаяр тарихдани гзаф къадар инсанрин телефвилер галайбур хъайивилияй, ихътин гиманар гъакъикъатдиз муьквабур яз аквазвайбурни авачиз туш.*

*Муькуь патакъай, Туьркиядин президент Эрдогана эхиримжи вахтара вич тухузвай тегъердини ачухдиз къалурзава хъи, и уьлкведиз вичин сергъятар дар яз аквазва. Адахъ виш йис вилик тарихдиз феи султанат иIийиз арадал хкунин мураддар авайди акунни четин туш. Ихътин политикади, гъелбетда, чи уьлкведин виликни суалар эциг тавуна тазвач. Чинани туьрк ЧIалан векилар тир халкъар ва республикаяр ава. Абурухъ галаз Туьркияди йисалай-йисуз муьквабур ийиз алахънавай алакъаярни гъа и мурадрихъ элкъуьрнавайбур тушIа низ чида? Тахъайла, дагъустанви къумукърин уьмуьрдикай туьрквери вучиз фикир авурай? Гъар йисуз къумукъ халкъдин векилар аниз физвайди, са гъихътин ятIани мярекатар тухуз хквезвайди чаз чизва эхир.*

*Дагъустанда гзафбурухъ ихътин са инанмишвал авайди я: Туьркиядикай Дагъустандин халкъариз хъсанвал са вахтундани хкатайди туш. Анжах писвал! Хийир ваъ - зиян! Тарихда шумуд сеферда! Чин мураддар къилиз акъудун патал Дагъустандин халкъар алуруарун, абур метлебсуз диндин дявейрикни сергъятар патал акъунрик кутун Туьркиядин къецепатан политикада вири девирра аваз хъайиди я. Къени гъакI жедачIа низ чида?*

*2020-йиса къадарсуз къуватар, такъатар истемизавай четин месэлаяр гзаф тазва. 2021-йиса гъихътин рекъералди абур гъялдатIа, вахтунин суалриз гъихътин жавабар жагъурдатIа, аквада чаз. КIанзавайди сифте нубатда тIугъвал алатун я. Санлай халкъдин, хзанрин ва инсанрин сагъламвили четинвилер алудизни, политикадин ва яшайишдин месэлаяр гъялдунизни куьмек гуда. Куь сагъламвални хуьх, гъуьрметлубур. Гъар са камуна муькъаятвал гваз хуьх куьнни.*

*Щийи йис мубаракрай! Къуй ам чи уьмуьрдилай татугайвилерни къурхуллувилер алуддайди хъурай! Гъич садазни «алатай йис сувар хъиз» аквадай югъ-йиф къисмет тахъурай!*



# Шишрат

**Сейфудин ШАГЪПАЗОВ**



## **ЦИЙИ ТІВАР**

*Сейфудин Тегъмезбеган хва Шагъпазов 1960-йисан 1-июндиз Къурагъ райондин Гелхенрин хуъре дидедиз хъана. Школада келзавай йисара шишрар ва макъалаяр кхъиз гатунна. Школа акъалтарна ада сифте Махачкъаладин хуъруьн майишатдин техникум, гуьгъуьнлай Дагъустандин аграр университетдин ветеринаррин факультет куътягъна. Алай вахтунда хайи хуъре маларин духтурвиле кваллахзава. 2002-йисалай Урусатдин журналистрин кватгалдин член я. Адан туьклубрунар Къурагъ райондин «Дагъдин булах», республикадин «Лезги газет», «Дагъустандин правда», армияда къуллугъзавайла «Советская Армия» газетра чап хъана.*

*Краснодар крайдин «Родина» колхозда кваллахай йисара майишатдин «Животновод» тивар алай цлан газетдин редактордин везифаяр тамарна, «Дагъдин булах» газетда хуси корреспондентвиле кваллахна. Адан кхъинар келзавайбуруз «Лезги газетдин» чинрай мукъвал-мукъвал аквазва. «Самур» журналда сифте яз чап жезва.*

*Алай йис С. Шагъпазован юбилейдин йис я. Адан 60 йис тамам хъанва. Милли литературадик аквадай пай кутазвай, ам таза образрални дерин фикиррал девлетлу ийизвай чи къелемдин стхадихъ чаз яргъалди яратмишдай бахтлу йисар, мумкинвилер хъана кванзава.*

**З. Къафланов**

## **РИКИН ГЫССЕРКАЙ ЯЛАВАР ЖЕДА**

*(Цийи шишрар)*

### **КИАНДА ЗАЗ ЗУЛ**

**Кіанда заз зул, йисан вири вахтаркай,  
Савух жедай заз зи багъни, квални, къул,  
Хъаначиртга зи уьмуьрда вунни зул,  
За лугъудай магърум хъана бахтаркай.**

Канда заз зул – тебиатдин гам канда,  
Кье атана акъвазнавай парудал,  
Къацу перем дегишнавай царудал,  
Ви келегъа алайвиляй, гъам канда.

Канда заз гъакI вичин гъунар къалузвай  
Зулун гарни, хесетар квай эркекдин,  
Акъвазнавай тараризни керчекдиз:  
«Тан къецилдай вахт атанва», – лугъузвай.

Канда къайи марфни къирме стIалар,  
Куьмек авур чи къуьн къуьнуьхъ галкIуриз,  
Мажбурай вун хъвехъ зи хъуькъвел алкIуриз,  
Шегъре авур муьгъуьббатдиз хъутIалар.

Чи уьмуьрда гел тур, къацI тур мишер хъиз,  
Зулун йифни вакай зи яр хъайи вахт.  
Вун – ичин тар, зун женжел гар хъайи вахт,  
Ви парталар са-сад вегъей, пешер хъиз.

#### КЪИСАСДИН ЭЛЕГИЯ

Зун ракъурна вуна чилляй чилериз,  
Лагъана: «Вун тахкурай зи вилериз!»  
Арадал затI алачиз зав къал хъана,  
Гъа ви вилик заз фир-тефир сал хъана.

Мад вун галай патахъдини элкъведач,  
Гъа вун авай хуьруьзни зун хкведач.  
Зун, элкъвена, хъфида куь варцелай,  
Гъаналламаз ракъурна вун рикIелай.

Белки икI жен... Акъваз, акъваз, яб це заз,  
Вилер ахъаз, зун вилик кваз, ваз такваз,  
Ви писвиляй, мурдарвиляй жен ваз гуж,  
Ирид югъ жен тIвар атана «Буьркъуь руш».

Духтуррал физ, дарман тежез хквен вун,  
Жерягърикай фарман тежез къекъвен вун,  
Щеф цIурурин, элкъуьрин вал къелерни,  
Гумни кухтан, кана самун цуьлерни.

Зияратар, пIирер, шейхер, Эренлер,  
Дарман тежен Дербентдавай Къирхлер.  
Вилаятда тефей чка тамукьин,  
Чара тежез, дава тежез амуькьин...

Панагъ жен ваз яргъай атай къарачи,  
Чими хъийиз серин хъанвай ара чи.  
Къарачиди лугъун ваз: «Са негъениз  
Рекъе гъат вун къунши хуърюз – Гелхениз.

Са кас ава вине къазвай намусдин,  
Тварни адан язва, шаксуз, Сейфудин.  
Гъада гайтга ви къве вилиз къве темен,  
Экв хкведа, ахкведа ваз денбеден...»

Кичез-регъюз, къуна бахдин хъуьчгъуькай,  
Вун чи варцел къвен вяеда мичи хъай.  
Чанда авай ажугъдин цай квадарна,  
За жува-жув ви къужахдиз гадардай.

За къве темен гудай куз-куз вилериз,  
Пуд мад гудай: сад кгуфуз, къвед хъуькъвериз.  
Ирид къалай, шадвал ахкур веледин,  
Ван жен зазни ви дидедин минетдин:

«РикI алай руш ви гъурметриз хас хъурай,  
Вун зи езне, зи бала ваз свас хъурай!»  
«Хутах ви руш! Тахкурай зи вилериз!» –  
Ван хъайила, вун фин чилляй-чилериз.

#### ДАРИХ ХЪАНВА

Дарих хъанва, хъанва вахъ вил,  
КIвалах къвезвач гилелай.  
Ракъура, руш, заз ви шикил,  
Киф вегъена къуьнелай.

Гъа шикилдиз килигиз, рикI  
Секин жеда хелветда.  
Инсаф ая, твамир зун икI  
Муьгъуббатдин зиллетда.

Къекъведа, руш, зун лав гатаз,  
Гъам Куьреда, Къубада.  
Ваз ухшарди гьалтдатIакваз  
Гъар са хуьре, убада.

Вун Муи, зун хъанва Магъмуд,  
Чи муьгъуббат цавара.  
Чанда циял, рикIе умуд –  
Мийир закай авара.

## ГУРЖИДИН РУШ

Атана чан, атана, атана...  
Къачагъ лезги атана.  
МичИ йифиз, гъарай физ,  
Гуржидин руш тухвана.

– Ишемир чан, ишемир,  
Гуржидин руш, ишемир.  
Вилерилай селлер физ,  
Ватан рикел хкимир.

– Руш чуьнуьхун къелет я...  
– Вучда, ам чи адет я.  
Зун бубайрин адетриз  
Вафалу тир велед я.

Заваз Каспий гъуьл гуда,  
Вири Лезги чил гуда,  
Къадар-къисмет сад ийиз,  
Дуствилелди гъил гуда.

КIватI хъана эл – гелхенар...  
Зи вахарин теменар  
АлкIида ви хъуькъверал –  
Яру пIузар-жуьгьенар.

Дидеди вун агъмишда –  
Вичин тупIал гимишдин,

Бадедини сандухдай  
Зар келегъа багъишда.

Пуд йиф, пуд югъ Руьчеда –  
Дем жеда чи куьчеда,  
Виш йис хъайи къужайри  
«Лезгинкадал» къечеда.

Къадач за вун хелветда,  
ЯтIани заз девлетдай.  
Цава къуьлиз картари,  
Вун булахрал гуьзетда.

Кстах бала гуржидин,  
Тахт туькIуьрна гуьзгуьдин,  
ЦIару дагъдин хурухда  
Хуьда вун гелхенвиди.

Къенлай къулухъ ви ватан,  
Ви юрд-ери – Лезгистан...  
Къачагъ лекIи гъазур я,  
Ваз къурбандиз вичин чан.

Яргъа хъайтIа зун вакай,  
Декъикъайра чун чакай,  
Тавакъу я, гуржи тават,  
Катиз тахъуй вун закай.

## ВИЛИ ВИЛЕР

Секин я къуд пад, дере ичIи я,  
ЧIал сад авур хъиз, йифни мичIи я.

Амма, хабарсуз, вилив хуьз чун къвед,  
РапI-рапI гуз цава тек са вили гъед...

Къаравул я ам, хас тир эркинвал,  
Хуьдай даим чи сирни секинвал.

Гъетре эвезна заз вили вилер,  
ТIебиатдиз хас я гуьзелвилер.

Вуч куьруь хъана яргъи зулун йиф,  
Зи чанда амаз легъзейрин гъайиф.

Экв малум жезва, гъед уьтмиш жезва,  
Вили вилера зун батмиш жезва.

### ВУН ТИРТІА

Эминаз акурди вун тиртІа яраб?  
Вун тиртІа, адан чанда турди гум?  
Нубатсуз фагъирдиз гайиди азаб,  
Вахъ къени инсаф хъанач хъи, залум!

Вун тиртІа, шаирдиз чирайди чІалар?  
Вахъ тиртІа, гузвайди девлетар-малар?  
Килиг, зун ви дахдиз сайватиз къведач,  
Я вахъ за гъич бистІи-кепекни гудач.

Жаздандал гъизва хъи куъне шаирар,  
Куъ къамат хкажиз, кхъей шиирар.  
Пуларал, чІаларал, кІандач гужунал,  
КъведатІа, ша чиниз, жуван хушунал.

### АЛПАНВИ РУШ

Алпанви руш, хъфин лугъуз ватандиз,  
Мус зи патав къведа вун муштулук гваз?!  
Яраб а югъ аквадачтІа, масанди?  
Ви шад накъвар михъдайвал за, яйлук гваз?!

### СОНЕТ

Ван къвезвач ваз къе зун рахай гафарин,  
Вучиз ятІан, чидач, закай хъел ава.  
Ийир-тийир квахъна, зазни шел къвезва,  
Ви вилерни, къвез, ацІузва накъварив.

Зун агъазвач зи вилерихъ, чІалахъ туш,  
Вун туш жеди алайди зи къаншардал.  
Белки расал хъана жед ваз ухшардал,  
Мад лугъузва за – им жедай кІвалах туш.

За шииррал авур тегъер ви тариф  
На, акси яз, ийизва зи синихар.  
Тахсир лагъ зи, пислемишиз къилихар,  
РикІ атІудай чІалар ийиз заз тесниф.

Ван хъана заз сифте яз ви рубаяр,  
Зал гъалчзавай залан къванер-галбаяр...

\* \* \*

Ван тийир тфенг гваз атана,  
Хурал кѳуф эцигна луьледин,  
Пуч тахьуй кьуркьшум лагьана,  
Зи рикІ куз кІан хьана гуьлледив.

Гьана зи бахтунни, вун гьалатІ хьана,  
Какахьна, тунвайди патрум тир ичІи.  
Бинесуз ажалдин гел галат хьана,  
Авур ван хатасуз «тІанкь» хьана пичІи.

Гилад ваз амайди я са рехь, са хвел –  
Кьве патрум гьиликна, лишан – ярж ая,  
Вав тфенг гайдан эцига пелел...  
Кьвед лагьай патрумни жуваз харж ая!

#### АХЪАЙНА РАК

Ахъайна рак, гана салам,  
Акьатайди тІурфан хьана.  
Сура хьана эцигай кам,  
РакІар перде кафан хьана.

Гьил вегьена, хьуйтуьл акваз,  
Вун туьк хьанач – кьилан хьана.  
Гьайтна за вун, гьилерал кьаз,  
Кьуркьшум хьиз, залан хьана.

Лянетзава жуваз рикІяй,  
Атунални пашман хьана.  
ГьакІ хьфидач зун ви кІваляй,  
Виле тахьай мугьман хьана.

КІан ятІа ваз, гана зегьер,  
Зун терг хьана, талан хьана,  
Ша хтІунин чна пекер,  
Алчуд хьухь зал, илан хьана.

#### ЯЛАВАР ЖЕДА

Муьгьуббатдикай кхьей манияр  
Акьудиз хьанач завай арадиз.  
Кьисмет тахьайла вун, зи кІани яр,  
Хуьзва за абур, яна харадиз.

Ругни ацукъна, баят я чарар,  
Дерин сандухдин кІаниз аватна.  
Чи жегьилвилин шагьидар – цІарар  
Хелветда аваз йисар алатна.

Эхир са юкъуз куда за абур,  
Сир яз амукърай тухудай суруз.  
Вун заз ахквадач, гьикъван хуьн сабур,  
Ахцукъдач метІел, хкведач хуруз.

ЦІайни гум жеда чарарин хара,  
Лацубурукай чІулавар жеда,  
Муьгьуббатдикай руьхъ жеда къара,  
РикІин гьиссеркай ялавар жеда!

#### ЭХЦИГ ВИ ШАЛ

Гьелелигда эхциг кІане сандухдин,  
Нев чІур тахъуй, руш, ви шалдин рангарин.  
Къуьд вяде туш ахьтин дигай сатухдин,  
Ахкъуд хьия сифте къиляй гатфарин.

Зун куь хуьруьз атай чІавуз мугьмандиз,  
Зи къаршидиз экъечІ, чІагай мах хьана.  
Мукъвал-мукъвал къведа, руьгьдин дарман хьиз,  
Вун тек тадач, сефилвилиз вах хьана.

Гуьзелвилин тефиз кІусни вягьтедай,  
Зун чІижерхьан, сухта хьтин чІижерин,  
Вал-цуькведал къару хьана сифтедай,  
Ахпа шалдал, хунча хьтин цуькверин...

*Декабрь, 2015 йис*

#### ЧУН КЪВЕД ГАЛАЗ

Чун къвед галаз къекъвей дагьдин жигьирар...  
Хияларни алатна фей къакай я.  
Чир хьухъ, даим, вакай я зи фикирар,  
За кхьизвай шиирарни вакай я.

Вакай хьанва зи гьиссерин тамада,  
За илгьамдин цІай куькІуьрна вун патал.  
Муьгьуббатдин ваз тагай кІус аматІа,  
Гьазур я зун гьа кІусни ваз гун патал.

## СОНЕТ

Сарфун сувай кІунчІ гъанай за цуькверин,  
«Зи азиздаз» тІвар эцигна, вун патал.  
Цуьквер кІунчІни, са пайни гваз дердерин,  
Атанай зун ви патавди, гун патал.

Эвернай за ваз варцелай, тІвар къуна,  
Хъфенай вун са уьтери килигна.  
Я инсафсуз, вуна заз вуч кар къуна?!  
РикІин гьиссер ругна, дегьре илигна.

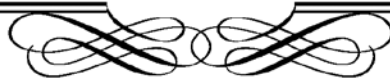
Зун акуна, мур кІвахънай ви чиникай,  
Курпашман яз, зун варцелай элкъвенай.  
Хабар хъай хъиз ви инсафсуз рикІикай,  
Цуьквер кІунчІни, зи гъилемаз, шуьткъвенай.

Гъа цуьквер хъиз шуьткъвена чи муьгьуьббат,  
Лагъ, идалай женни чІехи мусибат?!





# Гьукаят



Нариман ИБРАГЪИМОВ



## КЪИСМЕТДИН КЪЕКЪУЪНРАЛ<sup>1</sup>

(Романдин эхир)

### УЪМУЪРДИН ДАДЛУВАЛ

Къвализ хтай Шагъвеледаз Умарбега пуд юкъуз ял ягъа лагъанвайтани, ам къвалахал фена. Акълахънавай са месэлани авачир. Пешекарри чпиз гайи тапшуругъар тирвал тамамарнавай.

Къвалахар зурбабур, менфятлур, халкъдин вил алайбур тир. Гьукуматди Куьредин, Самурдин, Табасарандин дерейриз газдин линияр тухунин къарарар къабулнавай, бюджетдай пулар чара авунвай. Газдин идарайри герек къадар ва жуьреба-жуьре къалубрин турбаяр, къвалахар къиле тухудай пешекарар, устларар, махсус техника жагъурна, са шумуд райондин администрацийрин къилерихъ галаз санал къвалахунин, куьмекдин гъалар тешкилуни гъакъиндай икърарар кутунна къанзавай. Гъар са кварталда ийидай вичиз талукъ къвалахрин пландик герек дегишвилер кухтуна Шагъвелед хзандин патав хъфена.

Къвале Багъаята иеси хтунин гьуьрметдай суфраяр ачухнавай. Хзан галаз Роберт, Шагъвеледан гиран дидени атанвай. Хвашкал лугъуз. Тямлу хуьрекар, шад ихтилатар, ара-бир музыкани кутазвай, балайрив къуьлерни ийиз тазвай, дахдин савкъатар агакънавай абур виридалай шад тир. Межлис йифен сятдин цудралди давам хъана.

– Я чан балаяр, физвайди йиф я гъа, рекъери гатанвай хцихъ ахварни агалтнавай хъиз аквазва, – Гъабибат ягъа виридаз ван къведайвал сес хкажна. Шагъвелед хкведалди адан рикъи рикъи незвай. Атла зулуматдин дуьшуьшди гъелени вичикай хабар гузмай. Меркездиз фейи хва квахънай, ахпа зулумар, мусибатар, къиникъар, дустагъ... Гъаятдай хцин сес агакънамазди Гъабибата къежел чукурнай. Хва, хва, хтана зи хва, – гъарайнай рикъи. Айвандик хкаж хъайи хва ада вичин къужахдизни чугунай. Садрани рухвайриз ихътин тавазивилер тавур дишегълиди. Гила адани виридахъ галаз шадвалзавай, вичин хзанрал, велерад дамахзавай.

Гъабибат яган гаф садани чурнач. Чехи аялрини Багъаятаз, Беневшадиз суфра къватъ хъийиз куьмекна.

<sup>1</sup> Эсер куьруь авунва

Мугьманар рекье хтурла, Шагьвелед ксудай квализ хьфена. Цуд декьикьани алатнач, Багьаятни хтана. Адан вилерай шадвилин нурар хьичезвай. Пузаррал алапатдин хьвер алай. Риклиз пара хуш чин, беневша цуьк хьиз, ачухзавай. Акьван хуьрекар гьазурунин, къаб-къажах чухьун хьувунин, квал къакъаж хьувунин къайгьуяр, на лугьуди, ада авурди туш. Галат, инжиклу хьунин са шикилни авачир беденда.

«Адаз зун лап кланзава ва зун хтунални къадар авачир къван шад я», хиял фена итимдин рикляй. Багьаят хьуьрез-хьуьрез кроватдин патав атана.

– Яда, Шагь, ваз ахьтин назик, сирлу, масадбуруз къалур тежедай шейэр маса къачуз регьуь хьаначни?

– Вуч шейэр? – папан суал гьич гуьзет тавурди хьана. Мефтери фад-фад кваллахиз гатунна. Люда... Яраб ада хзандиз я лагьана къачур шейэрик вуч, квайтла? Ахмакь. Килиг къванни авунач. Гила папаз вуч жаваб гун?

Вичи-вичиз гуж гузвай гьа и арада Багьаят са тимил ван алаз хьуьрена.

– ГьикI я, гила заз а затарин твар къаз регьуьзвани? Эгер акI ятла, ма, тамаш, – папа халатдин хуруяр ачухна. Шагьвеледаз папан саки къецил беден акуна. Яру-жегьре рангар акахьнавай цалцлам, назик, эркекдан темягь ракъурдай, беденда зурзун твадай хаму чкаяр кевирдай шейэр, Шагьвелед «къачунвай пишкеш» алай гуьзел беден... – заз акьван хуш хьана хьи, ихьтин иер затар, размерни лап думь-думь хьана, сагьрай вун, масанди.

Шагьвелед папаз килигиз амукьна. Кинойрик жедай хьтин гуьзелрин гуьзелдиз. Дугьриданни, Багьаят иер тир. Ихьтин гуьрчег дишегьли адан паб я. Вафалу паб. Итимдин бедендин къенепад ахьтин темягьдив ацлана хьи, ада вичи вучзаватлани чин тийиз, пеленгди хьтин гьерекаат авуна ва вичел ашукь дишегьли къужахдиз ялна, яргьандик кутуна...

Вилера акьур нурари Шагьвелед ахварикай кудна. Дакларрай аватзавай ракъинин нурари квал миьхиз ишигьлаваннавай. Багьаятан сес цун квалляй къевезвай. Аялрикай вуж ятлани къарагьнавай. Итим хуш гьалда авай. Адаз месикай къарагьдай иштягь авачир. Сятдин анжах ругудалай вад декьикьа алатнавай. Гьеле вахт ава, – фикирна Шагьвелед. Садлагьана рикел Багьаятан йифен суал хтана. Итим пу-пу къачуна хьуьрена. – Валлагь къайгьусуз, тебиатдин азгьун крарикай хабар авачир язух кел жанавурдин сарара хьиз гьатзавай зун Багьаятан гьиле. Агь Люда, Люда, вуна зун лап кеве твазвай хьи. Гена хьсан, пишкеш Багьаятаз лап хуш хьана. ГьакI азни, – итим мад хьуьрена.

На лугьуди, Багьаятаз гьуьлуьн бейнида гьатнавай фикиррикай хабар хьана. Ада цун квалляй ван къана.

– Яда, Шагь, вун гилани месик кумайди яни? Авунвай хуьрекар рекьизва эхир. – Папан гуьгьуьл ачухзавай. Адан назик, ширин сесиник хьвер, зарафат квай. Ингье мад бедендик кужумзавай адан сес. – ГьикI я, бедендиз къайи мурк хьтин яд кланзавай хьтинди я ви. Зун исятда къведа гьа...

– Ша, ша, – жаваб гана Шагьвелед, – заз кимиди гьа къайи яд я.

– ГьакI яни? Исятда, гуьзета.

Им лагьай чал тир хьи, гуьзетиз амукьда вун. Гьавилляй Шагьвелед къарагьна ва экуьнин къайгьуйрив гатунна...

Къадим шегьерда ва республикадин виридалайни чехи районда газдин майишат виневай идарайри истемишзавайвал къайдадик кутаз алахьнавай Шагьвеледаз ацукьдай вахт авачир. Кабинетдайни ам гьеле-мене жагьизвайди тушир. Нубатдин сеферда ислен йикъан планерка тухвана, ам алатай гьафтеда атанвай, кватI хьанвай чарариз, документриз, арзайриз килигиз амукьна. Къулар чугуна кланзавай чарар, приказар, икърарар тимил тушир. Са сятда къван вич инжиклу ийимир лагьанвайтлани, чин чуру яз секретарша атана.

– Шагьвелед Абдулкъадирович, са итим атанва, алатзавач. Ам вилик квай йикъарани къевез-хьфейди я. Вун авач лагьайла, сеперарни гайиди я.

– Вуч кІанзава адаз?  
– Вун акуна кІанзавалда, вахъ галаз ийидай разборкаяр авалда. Хъивегъни авун-вайди я.

Шагъвелед къарагъна.

– Ша кван, килигин ам вуж ятІа, – къведни приемныйдиз фена. Юкъни юкъвал къакъанвал квай, бедендал чІулав, инлай-анлай къацІанвай куртка алай итим акъ-вазнавай – Малик. Азгъунри зулумар авуна кьейи дуст Тарикан стха. Шагъвеледан рикІел лап накъ хъайиди хъиз, вири мусибат, машин тракторда акъурвал, «къузгъунан» итимри чеб къурвал, тамуз тухвайвал, зулумар авурвал, машиндиз цІай ягъайвал ва вич къутармиш хъайивал хтана. Бедендиз къайи гъекъ, хамуниз цак акъатна. Пис хъана итимдиз. Ада са кубъІни тавуна Малик, къуьнелай къуна, кабинетдиз тухвана. Маликахъай эрекъ-чехир какахъай цуру ни къевзвай. Столдихъ ацукъарна, мадни Маликаз килигна. Са шумуд йикъан чуру алай чин, биришар гъатнавай пел, дакІунвай вилерин кІанер, абурсуз партал...

– Малик, а крар заз валай хъсандиз чизва, абур рикІел хкуникай дад авач. Вун и гъалда вучиз авайди я?

– Гъа-л-л? Гъи гъал? Зун лап хъсан гъалда ава. Зи стха-а-а фена, вун амукъна-а-а. Вун-н. Къе ихътин къул-лугъ-д-дал-л-л...

– А гафар я вазни, я зазни герек туш. На садра ваз вуч кІанзавайди ятІа, лагъ.

– Комп-п, компе-н-са-ци-и-я.

– Вуч?

– Эхъ-хъ, ком-пен-са-ци-я-я, зи стха къинай. Вун заз буржлу я. Эхъ, вун-н-н.

– Хъсан я. Вун кІвалахдик квани, Малик?

– Ваъ. Завод акъвазнава чи.

– Хъивегъзавайди гъинай къевзва?

– Ам ви къайгъу туш, зун Малик я, заз вири авайди я.

– Мадни хъурай, гила хъвач, зун ви патав кІвализ къведа, – Шагъвелед къарагъна.

Малик хъфейдалай гуьгъуьниз Шагъвелета фикирар гзаф авуна. Адаз гъатта вич ихътин къуллугъдал хъунихъайни утанмиш хъана. Ада столдал алай тетрадда «Маликан хзанда кьил чІугун чарасуз я» гафар кхъена. КІвалахдин къайгъуйри, зенгери Шагъвелед мад вичиз хас гъерекатда хтуна ва Маликни фикирдай акъатна...

Гъиле къур крар эхирдал къван тухун Шагъвелета вичин ва хзандин везифа яз гъисабзавай. КилигайтІа, туш къван. Эцигунар чпизни талукъбур, абурук чпин пайни квайди я лугъузвайбур пайда жезвай. Садни ваъ гъа, са шумуд. Гъукуматдин идараяр, надзорный органар я лугъузвайбур. Государстводин къурулушар, законар хуьнал, кьилиз акъудунал, къайда-низам тунал, чпин намуслу гъерекатралди агъалийрин патай гъукуматдихъ ийизвай ихтибар артухарунал гуьзчивалзавайбур. Шагъвелед гъакІ пагъ атІана, мягътел хъана амукъна. Даш-баш, ришвет къачун, «зи пай гъинва?» лугъуз истемишун, чинебан кар яз амачир. Къуллугъар гъилевайбуру ачухдиз къакъудзавай, тарашзавай, хсуси кардив эгечІзавайди ришвет-вичин пай гуниз-вахкуниз мажбурзавай. Асланди гъуьрч авуна незвай жендекдал чуьлда авай къван пехъер, чакъалар, кусафтІарар кІватІ жедайвал, Шагъвеледан эцигунрини контролдин, надзордин органрин къуллугъчийрикни юзун кутуна. Абур, гаф-чІал саднавай хъиз, сад-садан гуьгъуьналлаз, ара-ара акъатна. Каша атІанвайбур хъиз. Лешинин низдал акъатдай ничхирар хъиз. Чпин сивени са кІус гъатдайдан темягъ аваз. Я регъуьвал, я кичІевал, я итимсузвал чин тийиз. Чкадинбурал гъатта меркездинбурни алава хъхъана.

Сифтени сифте участковыйди вичикай хабар гана. Эцигунрал фена, устІарривай хабарар къуна, вуч ва ни эцигзавайди ятІа чирна. Ахпа Шагъвеледни жагъурна ада. Чилиз, эцигунриз документар авани, хуьруьн, райондин кьилериз хабар авайди яни суалар гана. Вичин вилериз вири акурла, талукъ документар къалурайла, ам «хъсан я, хъсан я, кьилиз акъатрай» лагъана хъфенай.

Ахпа прокуратурадин кюллугъчиди гъужумна. Валай «законсуздаказ чилер кьунва, рекъин кьерехдив еке объектар эцигзава, агъалийриз багълариз, салариз физ манийвалзава, дигидай яд кIевнава» лугъуз шикаятзава гафар гваз. И арзаяр вири бинесузбур тирди тестикъ хъана: чил чара авунин документ авай. Объект рекъин кьерехдивай виш мертдин яргъа эцигзавай. Эцигунри са касдин багъдиз, салаз фидай рехъ, я дигидай яд авай хвал кIевнавачир. Шагъвелед кIеве тваз алакъ тавурла, прокурордин куьмекчиди маса балабанар яна.

– Жанаби Гъамидов, вазни, зазни чизва, ихътин объектар эцигун патал еке пулар кIан жезвайди я. Вун лагъайтIа, мукъварал атIа чкайрай хтанвайди. Ваз пул гъинай атана? Нин кIвалер, туьквенар, банкар атIана? – прокурордин гафарик айгъам, кваз такъун квай.

– Сад лагъайди, юлдаш-кас, пул зи зегъметдинди я. Къвед лагъайди, зун къачагъ туш. Пуд лагъайдини, ваз и месэла ерли талукъни туш.

– Гъамидов, акъваз, акъваз, вун акъван терс жемир. И районда кьиле физвай крар вири чаз талукъбур я. Чна ви сирерай, куьруькрай кьил акъудда. Хтана, ахгакъни тавунмаз, ахътин кюллугъ, чилин, эцигунрин иеси. Лагъ, кюллугъ гьикъван пулунихъ маса къачуна?

– Хъсан я, лугъуда, анжах вунани ви кюллугъдихъ гьикъван пул гана лагъайтIа. Вуна, Дербентдин ктIай вуздин диплом къачунвай касди.

– Э-э-э-э, чкадал хъша. Вун захъ галаз гьикI рахазвайди я? Ваз чидани, ихътин ихтилатрай за вун гъиниз акъуддатIа?

– Заз зун нихъ галаз ва гьикI рахазватIа, хъсан чизва, амма вун, юлдаш-кас, алачиз рахазва. Герексуз суаларни гузва.

– Да, юлдаш Гъамидов, аквазва, ахътин чкайриз акъатнатIани, ваз гъавурда акъаз кIанзавач. Месэла меслятдалди гъялдай кьимиш авач. Вуна чун мажбурзава...

– КIеви серенжемар къабулиз? Дуьз лагъ, вун рази яз хъфин патал за гьикъван пул гана кIанзава?

– Вуна гила закай ягъанатарни хкудзавани?

– Ваъ, эхир, за рикIивай хабар къазва.

– Белки, на зун кIамашдай къазватIа? Ваъ, жанаби Гъамидов, на зак хъел кутуна. Чехиди мадни ажугъламиш жеда. СакIани зи кьил акъатзавач, ви викIегъвал нелди ятIа. Ви далудихъ вуж гала?

– Са касни.

– Вини Гъайдаран арада вуч ава? На ви бизнесни гъадаз ганвалда. Ришвет яни?

– Ам на гъадавай вичивай хабар къуртIа, хъсан я.

– Чна хабарни къада, герек серенжемарни къабулда, цавара лув гузвайбур чилерални хкида.

– На кичIерар гузвани?

– Ваъ, гьелбетда, жанаби, анжах виликумаз хабардарзава.

– АкI ятIа, юлдаш-кас, пака куь ажугъ мадни вини кIвачиз акъат тийидайвал гиламаз хабардар ийизва. Зун инанмиш я, я вуна, я гъа ви чIехида ишлемишзавай газдин пул гузвайди туш. Пака за и месэла чирда ва гьакI яз жагъайтIа, меркездай итимар ракъурда ва кIвалерни газдикай хкуддаивал.

– Вуч? Вуч? Вун гъакъван викIегъди яни? Вун-н...

– Кар викIегъ, усал хъунал алач, вун завай гужуналди зи гьалалдин кепекар къакъудиз алахънава, зани аксивалзава. Чун сад-садан гъавурда акъуна, яни гьакI? ГьакI хъайила меслятдалди чара жен.

– Валлагъ, вун хътин гада заз акурди туш. За чIехидаз вуч лугъун?

– Хъайи-хъайивал. Ам гъавурда акъада. Генани, куьне зи базадай къачудай затI-матI хъайитIа, кьимет ужузарда. Мехъерардай веледар аватIа, зални за квев пулсуз вугуда.

– Хъсан я ман, дуст, за ви гафар рикIел хуьда. Лазим атай вахтунда ви патав къведа.

– Ша, дуст, чна чи дуствал мягкемардайвал.

Шагъвеледаз чизвай. Ахтармишдай органар авайди, амма абур гъакъван гзаф тирди бейнидизни атаначир. Экологиядин рекъай контроль, зегъметдин гъакъиндай Федеральный инспекция, санитариядинни эпидемиологиядин къуллугъ, налогрин инспекция, алишеверишдин, товаррин еридин ва муъштерийрин ихтиярар хуъдай инспекциядин госорганар, цАяр къуниз акси къуллугъ...

Суалар, суалар вуч тир гузвай? Чпин идарайриз, везифайриз талукъбурни, талукъ-сузбурни, бинесузбурни, объектрихъ, кIвалахдихъ галаз ерли алакъа авачирбурни. КIеве тун, кичIе кутун, ришвет-пай гун патал гузвайбурни. Аллагъдиз шукур, садбур гъеле инсанвал кумайбурни гьалтзавай. Килигна, ахтармишна, герек жавабар агакъна, вири крар закондал амална кьиле тухузвайди акурла, «квехъ агалкъунар хъурай» лагъана хъфидай.

Къвед-пуд чинар алайбур, датIана чарадан жибинда гъил тваз вердишбур, масадбур гъамиша чпиз буржлу яз гъисабзавайбур, са кар ийизвайдан кIвалах вилик фин ва я ам акъвазрун чпелай аслу яз гъисабзавайбуру гъакI инжиклу ийидай, ажугъламишдай чкадал гъидай. Виридакай пожарный къуллугъдин ва Роспотребнадзордин векилар «каш аватнавайбур», «аватIа са чун ава» лугъудайбур, сивиз кIараб вегъин тавунмаз алат тийидайбур хъана.

ЦАяр къуниз акси къуллугъдин векил Чарина оптовый базадин гъар са пIипI ахтармишна ва ахпа, кабинетдиз хтайла, халисан силис тухвана. Шагъвелета сабурлувилелди адаз жавабар гана ва пака хъун мумкин тир хаталувилин вилик пад къун патал инспекторди дуъздак акъудай нукъсанар яргъал тевгъена туькIуър хъийидайди хиве къуна.

– Ваъ, – лагъана Чарина, – ваз са югъ муъгълет. Муъкуъ юкъуз зун хкведа, эгер агакъ тавунваз хъайитIа, за база агалда.

– Ви патай им законсузвал жезва эхир, юлдаш-кас. Завай вини кукIушдай истемишиз, вуна лап къажгъандин кIаняй язава хьи? Къве гъафтеда за ви теклифар, ваз нукъсан яз акур гъалар вири тамамарда.

– Вучтин къве гъафте? Са сутка. Артухан са декъикъани.

– Вуна рикIивай лугъузвайди яни? Валлагъ, вун викIегъ итим я.

– Ваз гъикI авай усал лезги. Зи гаф гаф я.

Усал лезги гафуни Шагъвеледан къене цIай туна.

– ГъакI яни? Мад вучда, вун хътин викIегъ гадайриз кIанивал авуна кIанда, – ягъанатдивди лагъана Шагъвелета. – Зун ваз гъикъван буржлу я?

Чарин са шумуд легъзе Шагъвеледаз килигиз акъвазна, ам гъавурда акъур хъгинди тушир. Ахпа, кьили ван авурла, адай сес акъатна.

– ГъакI мун, гъавая гъуъжетриз вахт акъудна. ИкI хъайитIа, чун дустар, амадагар жеда. Виш...

– Виш вуч? Къацубур?

– Ваъ, виш агъзур манат.

– Туътуъна акIидачни?

– Вуч? – ам гъавурда гъатнач.

– Хутахиз залам жедачни?

– Вуна закай зарафатарни ийизвани?

– Зарафатар? Ихътин важиблу арада? Ваъ, яда. Къве йикъалай хъша, исятда акъванди захъ авач.

– Вуч я, «кицIер» гъалдариз кIанзавани зал? Са къве югъни. Исятда, тахъайтIа, зун хъфена. Пака атана агалда.

– За вун инихъ хкведай рекъер агалда, кьей хва. Ваз зун вуж ятIа чизвай хъгинди

туш. Виш агъзур кІанзавайдан суфат аку. Къейи хва, вун хътинбуруз гъич чІатІ кепекни зи гъилйя аквач. Кисна хъвач вун атай харапІадиз.

– Заз вун чизва вуж ятІа. Къанлу, дустагъэгъли. На заз къурхуяр гумир, за вун заз минетдай чкадал гъида, ахмакъ лезги.

– Вуна? – Шагъвеледаз гила вижеваз хъел атана. Садлагъана столдихъай къарагъна, патав атана, ада Чарин сифте стулдилай къарагъарна, ахпа чилел ярхарна, туътуънал къуъл илисна. Итимдай, малдай хъиз, цІугъ фена. – Къейи хва, вун хътинбурук къагъиз за гъилни къацІурзавайди туш, амма вуна зун къапарай акъудна. Гъа инал бамишна, агъа вацІув вугуда за вун. Гъулевай кІизрийриз хъсан ем жеда вакай. Жаваб це, гъикъван пул кІанзава ваз?

Ихътин агъвалат гуъзет тавур ришветбег вилер къежел акъатна, кичІ акатна, Шагъвеледаз килигзавай.

– Гъун, лагъ е алчах, инсанар алажзавай къасабчи.

– Са манатни-и. Ахъая зун-н. Им ваз-з хъсан-н-н акъваздач. Им-м-м...

– Заз? – Шагъвеледаз кІвачелди мадни кІевиз туъд чуъкъвена. Чаринай цІугъ фена.

– Вун амач, къей хва. Вун феи падни чир жедач. Гъун, лагъ кван заз, гъикІ хъсан жедачтІа. Лагъ, зун гъикІ ви патав минетиз къвезвайди ятІа. – Шагъвеледаз туъд са тІимил азадна.

– Аллагъдин хатурдай, ахъая, захъ аялар авайди я, ахъая, зун гъавурда гъатна.

– Квен гъавурда гъатна вун, алчах? Вун, гъукуматдин, халкъдин харжидал алай лам, инсанриз куъмек гун, абур гъавурда тун везифа тирди. Гишин чакъалдиз, жанавурдиз элкъвенвайди. Квен гъавурда гъатна вун? Инсанри са гъилле чпин югъ няни ийизва, вуна лагъайтІа, абур мадни кІеве хутазва, тарашчи, герексуз истемишунар ийиз. Исятда кимиди ви туътуъдихъ гапур гуъцІун я, угъраш, небгет.

На лугъуди, Чаринан бедендай руъгъ экъечІна, дамаррай иви акъудна, ам киреждин цал хъиз, лацу хъана. Беден зурзаз гатІунна. «Им къейитІа, хиве къан гъатда», фикирна Шагъвеледаз ва са патухъ тфу вегъена, гъарайна:

– Къарагъ, къейи хва къекъвераг, квахъ зи вилерикай. Гъакъван хзан кІаниди ятІа, адаз гъалалдин фу це. Къарагъ ва мад заз вун и патарай тахкурай. – Шагъвеледаз ам къуна къарагъариз кІанзавай, амма мурдардин суфат алайдал гъил фенач. Чарин къарагъна, кичІез-кичІез Шагъвеледаз килигиз кабинетдай саки катна. Шагъвеледалай яргъи ухът алахъна. Адаз кабинетда дар хъана. Алчахди адаз сабур хуъдай мумкинвал тунач вичин ягъсуз амалралди. – Агъ сефи. Ажубурал викІегъ ягъсуз! – Итим къежел экъечІна. Базада авай инсанар, абурун къайгъуяр акур, сад-къведахъ галаз рахунарни авур ададай яваш-яваш ажугъ алатна.

Оптовый базадин кІвалах вилик фидайди, адакай вичизни, агъалийризни хийир хкатдайди Шагъвеледаз чизвай, амма Умарбега вич рикІелни алачир сиясатдин уламрик кутуни руъгъдиз секинвал гузвачир. Я адахъ «ваъ» лугъудай жуърэтни хъанач. ГъикІ лугъудай, вичиз стхадиз къван хъсанвал ийизвай касдиз. Шагъвеледаз къатІузвай, алай девирдин кар алай сиясат, гъакъикъат капашди капаш чуъхуън я. Ваз хъсанвал ийизватІа, вавай къуд-пуд сеферда артухан крарни гуъзетдайди я. РикІяй-рикІиз, къенивилелди, гуърметдивди, са куънани вил авачиз хъсанвилер ийизвайбур тІимил жезва.

АтІа чкайра авайлани, хкъведай рехъдини ада вичиз лугъузвайди тир, са дестейрикни, къефлейрикни экечІ хъийидач, къилди жуван са кардал машгъул жеда, хзандин иесивалда. Ингъе гила вуч хъанатІа, зун Умарбеган гуърметдик акатнава. Адалай аслу я лагъайтІани жеда. Эхиримжи сеферда туъш хъайила, ада мад са ихтилат авунай: «Шагъвелед стха, вун ихтибар ийиз жедай итим тирди субут хъунал зун пара шад я. Вуна ви кІвалах тешкилнавай гъалди чи генеральныйни вакай хъсан фикирдал гъанва. Адаз вун меркездиз хкъиз кІанзава. Вакай депутат хъуни и югъ мадни мукъвал ийида».

Эхъ, – хиялзава Шагъвеледаз, – зун къумукърин хзандиз аватнава, заз галайвилерни ийизва гъеле са затІни истемиш тийиз. Амма истемишдай, вилик шартІарни эцигдай

вахтни къведайди я. Ахпа на вуч лугьуда, жанаби? Вуч лугьуда къван, са затІни. Я тІиб, я тІаб. Малла Нисредина лагъайвал, я пачагъ рекъида, я лам. Инсанарни гъамиша сад-масадалай аслу хъайиди я. Гилани гъакІ я. Амма вуч, гъикІ хъайитІани, жуван намусдиз, къанажагъдиз акси, жуван тІварцІел леке гъидай кардиз за рехъ гудач, – пІузаррикай хъиз лагъана итимди вичиз.

Райондин къилин патав Шагъвелед нянин сятдин иридаз кІвалахайла акъатна. Ада гъсятда тарифар ийиз гатІунна. Эцигунрин еришрал, оптовый базади кІвалахунал ва хуърериз газдин линияр тухузвайбурун гъерекатрал разивална. Шагъвеледаз рикІивай сагърай лагъана.

– Шагъвелед стха, чизва, вазни исятда кат-калтугунар гзаф ава, дуьздаказ ял ядай вахтни авач. Ваъ лугъумир, къе вун сад-къве сятда зи ихтиярда хъурай. Чун исятда ял ягъиз ви ресторандиз физва. Зани ана хейлин дегишвилер хъувунва, заз чиз, вун аниз икъван гагъда къунни авунвай хъгинди туш.

– Гъахъ я вун. Вахт ерли авач.

– Къе жагъура. Килига дараматдизни, са къиметни це зи алахъунриз. Ша, фин чун, – Гъайдар къарагъна, адахъ галаз Шагъвеледни. Адахъ теклиф инкардай хиял авачир. Дугъриданни, эхиримжи варцара ада, худа тунвай роботди хъиз, кІвалахзавай. Бедендив ял ягъизни туна кІанзавай эхир. Гъавилай ада теклиф къабулна. Ада къатІанвай, Гъайдарахъ маса фикир-хиялни хъун мумкин тир. Анжах ам къилиз акъудиз жедайди, масадбуруз зиян хкат тийидайди хъурай, – лугъузвай касдин рикІи.

Дугъриданни, Гъайдараз аферин лугъун герек тир. Адан гафарик таб квачир. Ресторан къецелайни, къенепатайни гегъеншарунихъ галаз сад хъиз, чІагурни хъувунвай. Зал, къилдин кабинаяр, вижевай мебель, гуърчег ва жегъил официанткаяр, ширин музыка, манидарар, тІямлу хуъркар...

– Маншаллагъ! – тарифарна Шагъвелед. – Гила иниз лап багъа мугъманарни гъайитІа жеда. Аферин!

Тарифди Гъайдаран сив япарихъ къван аладарна. Адан шикилди, суфатди «чунни къеэбрал къугъвазвач гъа» лугъузвай хъиз тир.

Мадни гуърчегдиз туькІуърнавай къилдин ва гегъенш кабинада берекатлу суфра ачухнавай. Къизил балугъдин, таза кІелен шишер, гъуьндуьшкадин якІар, са шумуд жуъредин афарар, дагъларин вирт, кІерецар, емишар...

Гъайдара бокалриз коньяк цана ва «чи сагълугъдай, чи крарин, абур халкъдиз менфят хкатдайбур хъунин сагълугъдай» лагъана хъвана. Шишерикай дад акурла, каш са тІимил къейила, ам Шагъвеледаз килигна.

– Шагъвелед стха, зун кІеве твазвай, секинсуз ийизвай пара тІуъруькъуьм месэла ава, чи жегъилрихъ галаз алакълу. Вагъабитар лугъудайбур пайда хъанва чинрани. Абур санал кІватІ жезва, икъван гагъда чи бубайри амал авур адетар негъзава. Чехибур кваз хкъазвач, мискІинра агъавалзава, къейи инсанар кучукдайла манийвилер арадал гъизва.

– Абур чи хуърени авай хъгинди я. Заз аквазва, са кІвалахдикни квачир куъчбасанар иномаркайрин иесияр хъанва. Гъарамдин як незвайбур я лугъуз, диде-бубайрик тахсир кутазва. Абуру чпи са ни ятІани рекъе твазвай лапагрин як незва.

– Эхъ, эхъ, абуру чпив гвайди дуьз, гъахлу ислам я лугъуз агъсакълар саймиш хъийизвач. Кеферпатан Дагъустанда, меркезда абуру вуч ийизватІа, чаз аквазва. Фекъяр, устазар рекъизва, ичкидин туьквенар хъиткъинарзава, инсанар чуьнуьхзава. Чибурни гъахтин алчах гъерекатрал элячІунин къурху ава заз.

– Яда, Гъайдар, месэла, гъелбетда, къурху кутадайди я, амма завай вуч жеда? Талукъ органар бес гъиниз килигзава?

– Бес кар гъана ава ман. Талукъ органриз гъеле къетІи серенжемар къабулмир лагъанвалда. Гуьзетиз акъвазалда. Ваз за лугъун, а йитихар «Мусурманрин Союз» партиядин къиле авай яхулрин къаюмвилек акатнава. Чехи хуърера отделенияр теш-

килнава, абурун кбилерани крчарал хьурт алай, ягъни йикъ хьтин гадаяр акъвазарнава. Абуруни чпин къваларив вири келлегуьзар кIватIзава, абурухъ галаз вагъабизмдин тарсар тухудайбурни къвезва.

– Бес и чи милицияр гьакI гуьзетиз акъвазнавайди яни?

– Абуру кбил-кбилелай алатнавай а кьинтурхваяр чинебан сиягъдиз къачузва, абур квел машгул жезватIа делилар кIватIзава. За фикрзавайвал, виняй гудай буйругъдал вил ала. За ФСБ-дин работникдихъ галаз и месэладикай ихтилат кудайла, ада «секин хьухъ, абур вири вуж вуж ятIа чаз чизва, вахт атайла килигда чун абурун гьунарриз» лагъана.

– Вахт атайла? Ам мус къвезвайди ялда? Инсанар кьейила, школаяр хьиткъина-райла? Абуру чи рушаризни школадиз, куьчедиз паранджаяр алукIна экъечI лугъуз истемишзава.

– Во, во, паранджаяр алукIзавай сусар, рушарни пайда жезва къван чи хуьрера. Абурун вилик пад къун тавуртIа, низ чида, абуру мад вуч истемишдатIа?

– Вилик пад къун герек я, дуст, амма гьикI? Къайдаяр хуьдай органар къуру гуьзетчийриз элкьвенва. Къерехдай къвезвай «стхайри» на лугъузвай гьа йитихар машинралди, долларалди, лапагралди таъминарзава, чавай абуруз вуч гуз жеда? Са затIни. КIвалах авач, кIелунрик кутаз жезвач...

– Гьахъ я, чахъ абур къени крар авунал желбдай такьатар, мумкинвилер авач. Гьавилай заз вуна чIалал къведай акьуллу жегьилар «Ватандин рухваяр» партиядиз желб авунайтIа, кIанзавай. Зани, чи маса гадайрини ваз куьмекда.

– Къуру хиве къунралди кар туькIуьдач эхир. Гьич тахьайтIа, чна абуруз кIвалахдай чкаяр теклифна кIанда.

– Я хьи, гьинай жагъурин чна абуруз кIвалахар?

– Районда бизнедал машгул виридан вилик шартI эцигун чарасуз я – сад-къве жегьил кIвалахдалди таъминарун. За са шумудаз оптовый базада кIвалах ганва. Банкетдин зал куьтягъайла, мадни са шумуд кIвалахдал къабулда.

– Вири вун хьтинбур хъанайтIа, стха, квяй тир. Гьикъван четин акъвазайтIани, герек серенжемар къабулун лазим я. Ви партия чаз и карда сифтегъан куьмекчи хъана кIанда.

– Гьа рекъайни алахъда зун, дуст. Чи месэлаяр чна гьял тавуртIа, чаз паталай куьмек гудай садни жедач, амма манийвалдайбур, аксивалдайбур, крар чIуриз алахъдайбур кIамай къван жеда.

– Вун зи гьавурда дуьз акъадайдахъ зун агъунвай, Шагъвелед стха. Сагърай вун. Районда авай, арадал къвезвай гьаларин сагъибар са вуж ятIани ваъ, чун хъана кIанда. Исятда а йитихривай яхулвиди са артух истемишунар ийизвач. Анжах пуларалди таъминарзава. Ахпа, герек хъайи вахтунда, келлегуьзриз буйругъни гуда, гужни гьалиб ийида, чпин алчах фикрар кьилизни акъудиз тада.

– Гьахътин чкадал къведа лугъузвани вуна?

– ТахьайтIа, чи явакъанриз гьакI пулар, машинар багъишдай ахмакъар жеда жал? Абурухъ чпин чинебан планар авайдал са шакни алач. Гьелелиг чинра секин я. Чун гьа и секинвал, архайинвал хуьзни алахъна кIанда.

– Са рахунни алачиз, чна санал кIвалахда. Вунни сагърай ихьтин суфра къурмишнавай, – Шагъвелед столдихъай къарагъна.

– Акъваз, ацукъ хъия. Тади къачумир. Иниз къведай ксар мад авайди я. – Ада трубкадай зенг авуна ва декъикъани алатнач, кабинадиз администрациядин къуллугъчийар, чкадин бизнесменар атана. Абурук Робертни квай. Атайбуруз килигиз Шагъвеледа Гьайдараз лагъана:

– Чахъни къуват авайди вуч я, – столрихъ чкаяр къур гадаяр къалурна.

– Абур къуват тиртIа, за вавай куьмек тIалабдичир. Сад-къвед квачиз, чакъалар, азгъунар я. Абурухъ галаз кIвалахунизни мажбур жезва, стха, – чIуру ва цуру хугаз клас ягъай хьиз, чIур хъана Гьайдаран чин.



Шагвелед мадни администрациядин къуллугъчийриз килигна. Абур столрихъ ацукъайвал, хуьрекар нез эгечайвал акурла, ада Гъайдар гъахълу яз гъисабна. Дугъриданни, абур гъа чакъалриз ухшар вай. Гъафтейралди недайди гъат тавунвай каша атанвайбур. Анжах чпин руфунин дердинавай жанавурар. Ихътинбурухъ галаз цуькI цаз жеда жал?

– Эхъ, чна чакъ авай вири мумкинвилерикай менфят къачуна кIанда, пака са гъарай-вургъай акъатдалди, – вичин гаф хълагъна Шагвелеледа.

Гъа и ихтилатар хъайи нянилай пуд югъни алатнач, инсан къиникъин тахсирдай Шагвелелдни адан стха къунва лагъай хабар чкIана райондиз. Дугъриданни, абур къунвай. Йифиз милиционерар атана ва стхяр отделенидиз хутахна. Итим къинай гиман физва лугъуз.

Стхайри суалар гана: Итим вуж я? Гъина, мус хъайи кар я? Вучиз чун? Гъайиф хьи, жавабар абуруз ганач. «Квез вири пака чир жеда ва куьнени чаз вири галай-галайвал ахъайда» лагъана силисчиди.

Йиф стхайри къилдин камерра акъудна. Шагвелед агъунвай, работникри еке гъалатI ахъайзава. Эгер абуру са нин ятIани зуьрнедал къуьлзаватIа, и кар абуруз ерли хъсан акъваздач. Эгер ягъалмиш хъанватIа, дустагъдай хтанвайди тирвилляй шак фена, къунвайди ятIа, и месэла туькIуьр хъжеда. Зун хъурай, бес стха вучиз къунвайди хъуй? Ваъ, ина са маса вуч ятIани авай хъгинди я, – фикирна Шагвелеледа. – Зун беябурун патал авунвай кар туштIа. Ван-сес алаз йифиз атун, къуншийриз эверун, обыск тухун, са затI абуруз гъатначтIани, гъилерал «цамар» гъалдарун, иниз гъун... Фикирар, фикирар... Садбур къвез квахъзавай, абурун чка масадбуру хкъазвай. КIваллинбур гъикI аватIа? Яъаз, Багъаятаз, Беневшадиз мад рикIин тIарвилер... Яраб чаз писвал ийизвайди вуж ятIа? Чна я хуьре, я районда садан тIварунихъ гъич векъи са гаф къванни лагъанач эхир. Мегер пехил инсанрин къуьруькар я жал? Къайгъу авач, чна къил акъудда. Багъаята Алисманаз зенг авунватIа, пака адвокатни къведа. Вири чпин чкайрал хкъеда. Итим гъа икI жедайдахъ кIевелай инанмиш тир.

Шагвелеледа веревирдер ийиз гатIунна. Вучиз? Вучиз чал шак фенва? Къзагъмед? Мадридан вахан хва. Садрани са алакъа тахъай кас. Гъич аватIани, гъатта гъи хуьре яшаммиш жезватIани малум туширди. Низ адан къиникъ герек атана? Низ? Яраб чун беябурун, ацукъарун патал авунвай кар я жал? Ни? Вучиз? Пехилвилляй? ТакIанвилляй? Чиз-чиз писвал авун? Хуьруьз хтайдалай къулухъ чна инсанриз анжах хъсанвилер ийизва эхир. Къалрик, чуьруькрик, фитнейрикни квач. Акъваз, гада, акъваз. Бес Славик, Эдурад? Вуна ришветар тагай, векъидаказ къабулай, кичIерарни кутур пожарник? Дамахар гвай прокурор? Мегер гъа ибурукай садан алчахвал я жал? Кесиб касдиз фур атIана, тIвар чиди вугана. ТахъайтIа, милицияр, силисчияр гъасятда чи гъаятдал, чи гуьгъуьниз вучиз къведайди хъуй? Чун такIан маса душман аватIа? Я Аллагъ, им гъихъгин девир хъуй, инсанар икI чIур хъанвай, вагъшийриз, иланриз элкъвенвай, писвилер авуналди къил хуьзвай, зайифдалай хам алажзавай, ягъ-намусдиз кIур гузвай? Вуч ни авунватIани чак тахсир квач. Гъарай-эвердалди атана чун къунатIани, багъри, кIани инсанрин рикIер тIарнатIани, гъакъикъат дуьздал акъатда, – гъа ихъгин фикирар ийиз Шагвелеледа вич секинарзавай.

Югъ нянрихъ элкъвейла, адан патав адвокат атана. Алисмана рекъе тунвай. ТIвар-ван авай пешекар Къафаров. Советрин девирдани гъахъсуз дустагъра тваз кIанзавай уголовный делояр судрал тахъай мисал авур бажарагълу, тежрибалу юрист. Ихътинбуруз ухшар крарай са пут къел тIуьнвай, месэладай къил акъуд тавунмаз секин тежедай адвокат. Ада вичин тIвар, фамилия лагъанмазди Шагвелелдан беденда секинвал гъатна. Сада-садаз саламдин, танишвилини гафар лагъайдалай гуьгъуьниз сифте суал Шагвелеледа гана.

– Айдын Тариевич, куьн делодихъ галаз таниш хъанани?

– Хъана, хъана, тади къачумир, чна исятда зи шак физвай месэляар ачухарда, ахпа чна вуч авун лазим ятIа, силисчидихъ галаз гъикI рахадатIа тайинарда. Къзагъмед Мусаев вуж я? Квез ам гъикI чидайди я?

– СакІани, Айдын Тариевич. Я чинни ийидач, я акурдини туш. Къилиндени, силсчидиз къисас вахчун илитІиз кІанзава чал. Ам райондин виликан къилин вахан хва ялда. Адахъ галаз я зи, я стхадин са жуьрединни алакъяар хъайиди туш.

– Лап хъсан. Ам арбе йикъан нянин сятдин ирид жедалди къейиди яз тестиқбарнава. Вун ва стха и чІавуз гына авайтІа, рикІел хкваш.

– Арбе югъ, арбе югъ, вири рикІел алама, Айдын Тариевич. Нисиналди зун Дербентда идарада авай. Ахпа пуд работникни галаз Самур дередиз фена, хуьрериз газдин линияр тухунин гьалар гьикІ аватІа чириз. Анай чун нянин сятдин муьжуьдаз кІвалахайла эхкъечІна. Сятдин кІуьдан зураз кІвале авай.

– Работникрин тІварар, фамилияр лагъ. – Шагъвелета лагъана, адвокатди вичин книжкада кхьинар авуна. – Стха а вахтунда гынавайтІа чизвани ваз?

– Чизва. Ам райэлектросетрин контролерарни галаз югъди ток ишлемишунай пул тагузвай абонентривай гъакъи къачуз хуьрера авай. КІвализни йифиз лап геж хтайди я.

– На лугъузвайвал ятІа, и делилдизни садалайни акси экъечІиз алакъдач. Генани, силсчидиз и месэладикай хабар авач, ам вич-вичихъ пара инанмиш я, амма дело ахъайдайла хейлин гьалатІриз рехъ ганва. Имни чун патал вижевай «татугайвал» я. Ада куь салай итим къейи яракъни – кантІ жагъанвалда.

– КантІ? Чи салай?

– Секин хъухъ, Шагъвелет. Вилер буьркъуьдазни тахсир нубатсуз квел вегъезвайди аквазва. Эгер кантІ виликамаз куь кІвалай чуйнуьхнавайди яз хъайитІа, адал гелерни амуькун мумкин я.

– Мегер гъахътин кІвалах? АкІ яз хъайитІа, а алчахри виликумаз гъазурвал акунвай ман.

– Анайни чна къил акъудда, вун акъван сефил жемир. Гила вуна заз лагъ, ви шак физвай, эхиримжи вахтара вакай, хзандикай бейкеф хъайи инсанар хъанани?

– Валлагъ чидач. Куьн къведалди зани гъа и месэладикай фикирар авурди я, са бязи чуйруькар рикІел хкайди я.

– Гъихътин чуйруькар?

Шагъвелета адвокатдиз вири ахъайна.

– Так, так, гъавурда гъатна. Чна эвелни эвел ви виликан амадагар ахтармишда. Ахпа прокурор ва пожарник. Силсчидихъ куьн ина къадай са себебни авач. Пака за куьн ахъайдайвал ийида. Гьелелиг, – лагъана адвокат хъфена.

Къафарова гежел вегъенач. Ам Славиканни Эдуардан гъарайдиз фена. Райцентрада яшаммиш жезвайвилай, сифте нубатда Эдуардан. Уьмуьрдин юлдашди «Эдуард авач, ам пуд югъ вилик Астрахандиз фейиди я», – лагъайла адвокатди мадни жузунар авуна.

Астрахандиз ятІа, Астрахандиз я ман, – лагъана вичи-вичиз Къафарова, – и карни чна исятда чирда. Ада вичин кІвалахдин юлдашриз зенгер авуна ва чпиз ачух каналрай Эдуард лугъудай кас гьинихъ фенватІа чирун тапшурмишна. Сятни алатнач, Эдуард Азербайжандиз фенвайдакай хабарна. Гена хъсан, – фикирна Къафарова. – Сергъятдал фена и кар тайинар хъувуна кІанда. Хабар дуьзди тир. Адвокатди пограничникрин къуллугъдивай герек чарни къачуна. Эдуард нянин сятдин кІуьдалай алатайла сергъятдилай а патахъ элячІна. Папани табна. ИкІ хъайила, абур виликумаз вуч лугъудатІа, меслят хъанвай.

– Так, юлдаш Рамазанов, итим къейи йикъан нянихъ вун катна. Им гьеле тахсиркарвал къалурзавай делил туштІани, шаклувал арадал гъизва. Гила Славикал къил чІугуна кІанда. Эгер адани санихъ баштаннаватІа, шаклувал тІимил амуькда.

Славик кІвалай жагъанач, амма папан гафарай ам гила-мад хтун лазим тир. Къафарова дишегълидивай арбе юкъуьз вичин итим квел машгъул тир, ам гынавай лагъана хабарар къуна.

– Я чан стха, вуна ихътин суалар вучиз гузвайди я? Ада авур кар-мар авани? Ам и йикъарди кІвалера авайди я. Тух тежезвай ламран рухвайри ам кІвалахдилайни алудна, ийидай-тийидай чин тийиз и цурал гъавалат хъанвайди я.

– Маса кІвалахдихъ къекъвезвачни?  
– Ава, ава, къекъвезва, амма..., – дишегьлиди са вуж ятІани фикирда аваз къар-  
гъишна.  
– Адан патав дустар къванни хквезвани?  
– Дустар? Къуллугъдик кумачирди низ герек амайди я?  
– Чан вах, арбе юкбуз ви итим гынавай? Ви жавабдилай гзаф крар аслу жеда.  
– Арбе югъ, арбе югъ-гъ, ам гѝ югъ тир эхир?  
– Къе киш я, къе югъ идалай вилик.  
– Къе югъ вилик? А-а-а, зи диде кІвализ атай югъ. Славик сятдин цІудралди месик кумай. Ахпа къарагъна, сала-багъда хъана, тІуън тІуъна. Мад агалтна. Ахпа вуч хъанай е-е? А-а-а, ахпа адаз къуншиди эверна. Са гъихътин ятІани куъмек кІанз.  
– Къуншидин тІвар вуж я?  
– Шабан я ман и чи. Няналди гъадахъ галаз авай, ахпа хтана, хъивегъни авунвай, дидедин акъурихъни яб акал тавуна, хъфена ксана.  
– И йикъара адан патав атай маса кас-мас хъанани?  
– Кас-мас? Эдуард атана. Абур дустар, санал кІвалахайбур ятІани, мацІахай я.  
– МацІахай вучиз?  
– Вич са затІ тушиз масадбур бегенмиш авачир турвак я. Гъа буънуъгуътдиз тамашна зи итимни кІвалахдивай хъана.  
Дишегьлиди табнач, Славик хтана. Папахъ галаз течир кас рахаз акурди, хъивегъунни квай итим папал элкъвена.  
– Им вуж я вуна лагълагъарзавайди?  
– За вучиз? – усалвал къалурнач папа. – Ам ви патав атанвайди я.  
– Зи? – Славик адвокатдихъ элкъвена. – Гъун, лагъ гила, вуч кІанзавайди я? Жув хъвач паб.  
Къафарова фикирна, ихътин бере гъиляй ахъайна виже къведач. Къил-къилел хкведалди гъужумна кІанда.  
– Вун Славик яни?  
– Икъван гагъда Славик тир. Вун вуж я?  
– Зун адвокат. Эдуард ви дуст яни?  
– Эхъ.  
– Гъинва ам?  
– Заз вуч чида. Зун адан тум туш къван. Такуна пуд югъ я. Вуч хъана къван?  
– Вуч жеда къван, фура тваз кІанзава адаз вун.  
– Зун? Фур вучтинди я?  
– Фур я ман къазаматдиз ухшар авай. Итим вичи къена, тІвар види вуганва.  
– Зи тІвар? Агъ кфир, алчах! Гъинва ам? За адан келлеяр чукІурда.  
– Секин хъухъ, юлдаш Къулиев, келлеяр чукІурдай масадбурни жеда. Заз чизва, вак тахсир квач.  
– Гъелбетда, квач. За а угърашдиз лагъанай, герек авайди туш, кисна ацукъ. Ваъ мун, къисас вахчуда за лугъуз акъвазна.  
– Нелай?  
– Нелай жеда къван, атІа ан Шагъвеледалай.  
– Куъ виликан амадагдилай?  
– Эхъ мун, гъадалай. Квезни чизва ман?  
– Эхъ, чазни малум я. Гила вири галай-галайвал ахъая, ваз, ви хъандиз пака зиян хкат тийидайвал. Анжах таб квачиз. – Адвокатди рикІяй шадвалзавай. Ада икъван фад ва регъятдиз Славик чІалал гъиз жеда лагъана фикирнавачир. Славика вири ахъайна. Шагъвеледа вичин бизнес маса гайивал, чеб адан патав фейивал. Чуъруък арадал атайвал, кІвалахдилай алудайвал ва Эдуард вичин патав къисас вахчунин теклиф гваз атайвал. Къафарова вири суъгъбет кхъена ва Къулиевав къулни чІугваз туна. Гила амукъзавайди сад я, Рамазанован кІвалера обыск тешкилун. Силисчиди шандакъар авуртІани, Славикан хиве къунар кІелайла, адаз маса чара амукъдач.

Крар Къафароваз кІанивал кьиле фена. Силисчи майор вичин гаф вине эцигиз, Гъамидовар итим кьенвай тахсиркарар тирди тестикъариз алахънатІани, адвокатдин гъиле гъатнавай делилрихъ галаз таниш хъайила, Эдуард Азербайжандиз катнавайдакай лагъайла, шак тамамвилелди гъадал физвайдан гъавурда турла, силисчи Рамазанован кІвализ финиз ва ана обыск авуниз мажбур хъана. Къекъвей кІваче пазни акъахна. Адан гараждай ивидай ктад хъанвай пенжек ва шалвар жагъана. Папалайни итимдин сир чуьнуьхиз алакънач. Ада арбе йикъан нянихъ итим тади кваз, кицІер галтугзавайди хъиз, хтайди, парталар дегишайди, пулни къачуна, вичикай хабар къадайбур хъайитІа, Астрахандиз стхадин патав фенва лагъ, тапшуругъ гана фейидакай малумарна.

Адвокат ягъалмиш хъанач. Пешекарри герек анализар авуна, Эдуардан парталрал алай иви Къазагъмедан тирди тестикъ хъана. Касдивай кантІни бегъемвилелди михьи ийиз хъанвачир. Адан тумунин са пипІел Рамазанован тупІун гел аламай.

Къафарован куьмек, иштираквал сеbeb яз тахсиркарвал гъиле-гъил аваз дуьздал акъуднатІани, силисчи тахсиркарар Гъамидовар тахъунал, абур ахъай хъувунал нарази яз амукъай хъгинди я. Адвокатди къатІайвал, майордиз Шагъвелед са артух хуш авачир, гъатта такІанни ийизвай. Мумкин тир, адаз чинебан тапшуругъ ганвайди авай: арадал атанвай мумкинвилекай менфят къачуна къве стхани ацукъарун. Амма фенд кьиле фенач. Шагъвеледни Роберт азад хъувурла гъич гъил къачу къванни лагъанач. Къаб алаз «куь адвокатдиз галайвилер ая» лагъана.

«Дустагъгълияр», нубатсуз тахсирлу авунвайбур адвокатни галаз идарадай эхкъечІайла, къежел абур Алисмана ва миресри къаршиламишна. Сад-садан къужахра гъатна, Айдын Тариевичаз вирида сагърай лагъана. Гъа инлай вири кІвализ хъфена ва квачир завалдикай хкатун «чуьхвена».

Эдуард къве гъафтедилай Бакудай къуна, хкана. Ада вичин тахсиркарвал хиве къуна.

Шагъвелела ада вичиз писвал ийидайдакай садрани фикирначир. Итимрин жергейриз акъуднатІани, ламра вичин ламвал хъууна. И агъвалатдикай ада яргъалди фикирарни авуна. Са гъинал ятІани вич тахсирлу тирдини гъиссна ада, амма Эдуарда авурди еке къанунсузвал, угърашвал тир. Зегъметчи, дугъри кас, пуд велелдин буба къена, тахсирни масадал илитІдайвал авун. Агъ Эдурад, Эдуард. Алчах кас хъана хьи вун. Гена Славиказ аферин. Дуствилезни килиг тавуна ада суддал вири авайвал ахъайна. Адан итимвилез Шагъвеледани къимет гана, ам вичин базадиз кІвалахдал хкана.

Багъаят, адетдиз элкъвенвайвал, фад къарагъна, чин-гъил чуьхвена, цІун кІвализ гъахъна. Мичекрикай хуьдай чил тунвай, амма ахъа дакІардай бедендик цицІих кутадай таза гъава къевезвай. Ада къацу пешери, куьлуь емишри къунвай багъдиз са вил вегъена. РикІ акваз-акваз ширин гъиссерив ацІана. Идакай руфуна авайдазни аян хъайи хъгинди я, ада къил яни, кІвачер яни эцяна, вичикайни хабар гана. Белки, гишин хъанватІа куьпедиз, – фикирна дишегълиди. Ада гъасятда нек чими авуна ва са истикІанда авайди хъвана. Руфунилай гъил алтадиз, пІузаррикай вичиз хуш манидин аваз мурмур ийиз, заландиз къекъвез ада хзандиз экуьнин хуьрек гъазурзава. Ксудай кІвалай телефондиз СМС-кайрин сигналар атайла, Багъаята яваш-яваш камар къачуз, аниз гъерекатна. КилигайтІа, экуьнин хабарар къевезвайди Шагъвеледан телефон тир. Сад, къвед, пуд... Экуьн къилляй икІ вичикай хабар гузвайди вуж хъуй? Багъаят шириндиз ксанвай гъуьлуьз ва мад трубкадиз килигна. Адак гъуьлуьн шейэр ахтармишдай, парталрин жибинра гъил твадай хесет квайди тушир. Амма и декьикъайра адан итиж вучиз ятІани артух хъана. Экуьн къилляй зи итим инжиклу ийизвайди вуж ятІа? Хабарар вучтинбур, ни ракъурнавайбур ятІа чириз кІан хъана. Къведра трубкадал гъил яргъи авуна, къулухъ вахчуна. Мадни СМС-ка хтайла ам трубкани къачуна цІун кІвализ хъфена. Ачухна, хабарар кІелиз гатІунна. Ам я вилерихъ, я вичихъ агъунач. Хабарар рикІ къарсатмишдайбур, вири беден зегъерламишдайбур тир къван.

«Шах! Поздравляю тебя с сыном! Твоя Люда». «Любимый! Ты даже не представляешь, как он похож на тебя. Вылитый ты, Шах. Я так рада». «Шах! Тоже радуйся! Я нарекаю нашего джигита именем тебе очень дорогого человека – отца Аблуккадира». «Мое сокровище! Желанный! Обожаемый! Если бы ты знал, как я скучаю по тебе».

На лугъуди, дишегълидин кбилел садлагъана цавар рахана, цайлапанар яна, бомба хьиткынарна, ам зегъле ракъурдай гъарай акъатна, эрчи гъили цал къаз-къаз ацукъна ва ахпа, чул хъиз, чилел ярх хъана.

Дишегълидин, лекъендин хътин, гъарайди Гъабибатни, Шагъвеледни ахварай авудна. Абур гъасятда цун квалит фена.

– Фад, фад, – гъарайна Гъабибата, – «скорыйдиз» зенг ая. Тадиз фена Танзиля галаз хъша, «скорый» геж агакъдайди я.

Шагъвеледаз папан гъилевай вичин трубка акуна. Амни вахчуна ада куьчедиз тади авуна ва «скорыйдиз» зенг авуна. Хуьруьн акушерка галаз хтайла, Багъаят вич-вичик квай. Ам цлахъ агалт хъана ацукънавай. Дидеди полдал алай иви михъ хыйизвай ва са гыхътин ятани гъазурвилер акъазвай.

– Багъаят, – Шагъвелед патав фена. Папа чин муькуь патлахъ элкьуьрна.

– Иви гзаф фенани? – хабар къуна Танзиляди.

– Чидач, валлагъ, чан руш, – жаваб гана къариди.

– Шагъвелед, ам кроватдал тухуз куьмек це, – лагъана акушеркади. – «Скорый» агакъ тавуртга, я тухудай гьалда тахъайтга, аял чна ина къабулдайвал жеда.

Багъаятай цугъ физвай. Акушеркади адаз галаз-галаз къве раб яна.

«Тади куьмекни» атана. Дишегъли авай гьал ва иви къевезвайди акурла, духтурри Багъаят гъиле-гъил аваз больницадиз тухунин къарар акъудна. Гинекологди вахт жедалди аял хаз четин жедайдакай лагъайла, Шагъвелед Алиманаз зенг авуна ва ам месэладин гъавурда туна. Къве сятни алатнач, ам меркездин тежрибалу гинекологни галаз хтана. Нисини жедай кыляй гинекологди Алиманаз зенг авуна ва вири сагъ-саламатдиз алатайдакай хабарна: «Жуван мирес тебрик ая. Адан папаз къветхверар хъанва, хвани руш».

Идакай ван хъайи Шагъвеледан вилерал сталар акъалтна, гъалаба квай рикни регъятвал гъиссна. Ада Алиман, ахпа Роберт стха, гиран буба, гиран диде нубатдалди къужахламишна. Багъаята сагъ-саламатдиз куьрпеяр хун багърийри сада-садаз тебрикна. Духтурриз сагърай лагъана.

– Шагъвелед стха, вуна пара акьуллу кар авуна, меркездиз зенг авуна, – разивал къалурна патав атай гинеколог Зияфат духтурди. – Магъият Керимовнадин куьмек хъаначиртга, чун лап къеве гъатдай, ви юлдашдин уьмуьрни хаталувилик квай.

– Ам исятда гыкI ава? – хабар къуна Шагъвелед.

– Къайдадик ква. Къилинди, хата-бала алатна. Иви гзаф фена адай. Акушеркадин гафарай, адан кIвачел заланвал пайгардик квай физвайди ялдай. Садлагъана адахъ вуч хъана?

– Ам цун кIвале алуькна. Адан гъарайдал чунни ахварай аватна. Тахъанайтга, низ чидай вуч жедайтга...

– Эхъ, хъсан хъана куьне дуьзгуьн серенжемар къабулайди.

– Куьн пара сагърай, – Шагъвелед гъилер къаз духтурриз вичин гъуьрмет къалурна.

– Ваз хвани руш, квез хтулар мубаракрай, – тебрикна Багъаятан багърийриз Магъият Керимовнади. – Вири хъсан жеда. Зияфат духтурдив зи телефон гва, герек атайтга, ада заз зенгда.

– Аллагъди хуьрай куьн, – дуьа авуна Багъаятан дидеди. – Гзаф иви фенвай зи руш кIвачел мус ахкъалтдатга?

– Иви чна адаз бес къадар хъияна, Жавизат хала, – лагъана Зияфата, – куьн архайин хъухъ. Исятда адаз герек са затни авач, пака экуьнахъ аял хайи дишегълиди недай гъа квез чидай хуьрекар гъваш.

– Зун мугьманарни галаз хьфида, дидени секинарда, – лагъана Шагъвелета, – куьн кІантІа акъваза.

– Эхъ, чун акъвазда, тха, – рахана Роберт. – Самед халу, Жавизат хала, куьнни хъвач, инал гьакІ акъвазуникай вуч файда ава? Чи свасни бицІекар духтуррин къаюмвилик ква къван.

– Дуьз лугъузва Роберта, хъша чахъ галаз, – Шагъвелета гиран бубани диде алакьарна ва машинда ацукьарна.

– Хъсан рехъ хъуй квет, – лагъана Роберта.

Алиманни Магъият Керимовна меркездиз рекъе хтурла, Шагъвелета мад ва мад сеферда Людмиладилай хтанвай хабарар кІелна. Са суткада, сада йифиз, сада юкьуз заз пуд велед багъишна. Пуд велед, кьве хвани руш. РикІ шадвилив ацІанва, амма шадвал ийиз жезвач. Гъайифди, сир Багъаятаз ачух хъунин гъайифди, адалай къведай туьгьметди, нагъакъан, жуваз кІани касдин рикІиз азаб гуз тур гъакьикъатди, пака адан наразивал, аксивал, ажугъ, гъатта къясасни гъихътинди жедатІа малум тушир гъакьикъатди шадвал туькьуларзавай. Итимди ахътин гьал гьиссзавай хьи, бедендин эрчІи пад гуьнедик, чапла падни къузадик акатнава. Гуьне пата рагъ, экв, ачухвал, чапла пата къай, тІурфан, мичІ ава.

ЧІехи стхадин сефилвал акурла, Роберт чІалал атана.

– Я тха, вири алатна къван, вуна мад квекай фикирзавайди я? Духтурри лагъана къван, вири хъсан жада. БицІекар гумрагъбур я.

– Валлагъ стха, зун гилани экуьнлай чун гъатай савашдин, гъазаватдин таъсирдикай хкатнавач. Жува-жуваз суал тикрарзава, чун ахварай акъат тавунайтІа вуч жадай? Мусибат жадай тхадин, мусибат...

– Аллагъ, регъим хъуй вичиз, чи патал ала, тха. Ада свасни, куьрпеярни хвена. Чи тухум кьве касдин гзафарна. Пашман фикирар рикІяй акъуд, тха.

Агъ Роберт, Роберт, ваз гъеле Людмиладикай, адани чи тухумдал са эркек алава хъвунвайдакай хабар авач. Чир хъайила, на вуч лугъудатІа? – бейнидай хиял фена ва стхадин гуьгъуьлни чІур тахъун патал Шагъвелета пІузаррикай хъверна.

– Вун гъахъ я, стха, къе чна шадвалдай югъ я. Алисманаз аферин! Абур вахтунда агакъ тавунайтІа, чибурувай Багъаят къутармишиз жадачир. Магъият Керимовнади лагъайвал, иви акъвазар тежез хейлин вахт хъана. Гена абурулай алакьна.

– Алисман чи хъсан мирес, рикІин хиял я, тха. Ахътин къегъал далудихъ хъунал зун пара шад я. – Робертан трубкадиз зенг атана ва ада герек кнопкадал тІуб илисна, трубка япал тухвана яб акална ва ада «хквезва» лагъана.

– Вуж я? – гъалаба кваз хабар къуна Шагъвелета.

– Зи свас я, кІвализ инсанар къвезвалда. Чуьхуьнар акъалтнава эхир вал, тха. КІвале бес къадар эрекъ-чехир авайди яни?

– Авай хътинди я.

– АкІ ятІа, за туьквендал гьалда, вазни чизва, чибур сад-къведал тух жадабур туш. Бенешадивай герек затІ-матІ аватІани чирда зенг авуна.

– Хъсан я ман, вач тхадин, зун Зияфат духтурдивай Багъаятан гьал хабар хкъуна, хкведа...

Чуьхуьнар алатнатІани, бицІекар тебрикдайбур гьар юкьуз гьалтзавай. Къветхверар хун алапатдин вакъиа туширтІани, гьар йисуз жезвай карни тушир. Уьлкведин ва алай аямдин къанунрай, яшайишдин гьаларай Шагъвелетакай чІехи хзандин къил хъанвай. Вичин хиве гъатнавай жавабдарвални касди гьиссзавай. И кардал итимди шадвални ийизвай, амма Багъаятаз сир ачух хъуни, адан патай къведай туьгьметди, адан вилик вич гьикІ гъахъдиз акъудатІа чир тахъуни Шагъвелет пайгардикай хкудзавай, ам кІеве тунвай. АкъалтІай муракаб и гьалдай экъечІдай са улам тахъун, балугъдин кІараб хъиз, адан туьтуьна акІанвай. Ам акъуддай, цІурурдай, тахъай мисалдай я багъна, я дарман, я жерягъ авачир.

Шагвелед бейнидиз къвезвай сад-садалай бетер фикирри гьелекзавай. Адаз вичин сирдикай са шумудра яъаз, вахаз, стхадиз лугъуз кІан хъана, амма алакьнач. Багъаятан чин такунмаз, фикир, ам и кардив – вафасузвилив, масана паб, хва хъунив эгечІзавай гьал чир тахъанмаз багърийриз лугъун хъсан акунач. Ахпа, вири ахпа, Багъаятахъ галаз ачухдиз рахайдалай гуьгъуьниз. Папан трубкадиз ада СМС-каяр ракъурнай, балаяр тебрикзавай, вичин вафасузвилелай гьил къачу, хтайла вири хъайивал ахъайда лугъузвай, амма Багъаяталай са жавабни хтаначир. Имни ам гьеле ажугъдин къармахра ама лагъай чІал тир.

Са гьафтедилай хкана Багъаятни, курумар хътин балаярни гъаз. Мадни кІватІ хъана багърийр. Иллаки аялрин шадвал екеди тир. БицІекрай витІ акъатнамазди, абуру, сада-садалай алатиз, тазабурун патав чукурдай. Вири хзанди тІварарни гана дуьньядал атанвай малаикар хътин цуьквериз. Хциз улу-бубадин тІвар Магъмуд, рушазни Зиярат.

Къвед-пуд югъ цацарал алайди хъиз акъатна. Яъа, гиран диде, ара-бир Беневшани Багъаятаз куьмек гуз жезвай, Шагвеледаз вичин папахъ галаз кьилди амуькдай, рахадай мумкинвални авачир. Эхир ада гуьзетзавай улам гьиле гъатна. Итим таза къве бицІекни къужахда къуна, Багъаятан вилик метІерал ацукьна.

– Масанди, ширинди, заз вун акъван кІан я хъи, валай багъади заз мад авач. Гьелбетда, зи, ви багърийр квачиз. Вуна заз дуьнья цІийи кьилелай ачух хъувуна. Анжах зи ихтилатдихъ эхирдалди, суалар галачиз яб акала. Ахпа зун гьихътинди хъайитІани, ви жаза къабулиз гъазур я.

Багъаята сивай гафни акъуднач, анжах разивилин лишан яз кьил эяна, амма чина атІугъай рангар туна.

Шагвеледа вири авайвал, хъайивал ахъайна, дустагъдин варарай экъечІай декьикъадилай хуьруьз хкведалди вич шагъид, иштиракчи хъайи вакъийрикай, Людмиладихъ галаз арадал атай алакъайрикай.

– За зун викІегъ, къастунал кІеви кас яз гьисабзавай, Багъаят, – хиве къуна Шагвеледа, – амма жуваз кІани инсанар къакъатун, абуру вун кваз такъун, гъатта кхъей чарариз жавабар къванни тагун рикІивай эхиз жедай крар тушир. Дустагъдин партал хтІунай юкъуз за жуваз шумудра «зун гьиниз фида, хъфида?» суал ганатІа чидани? Яъаз зун аквадай вилер амач. Паб аяларни галаз хъфенва. Стха къариблухдиз акъатнава. Багърийарни хъиле къунва. . . Гъа и алчах, угъраш макъамда зи рекъел Людмила туьш хъана. Цавай аватайди хъиз, суьгъуьрчиди зи къаршидиз ракъурайди хъиз. Адан инсанвал, рафтарвал акурла, адан патай чим, гьевес, иштираквал агакъай зун авагъна, зайиф хъана. Ахпа, ахпа акуна, адан гьерекатар рикІинбур, гъакъикъибур я. ЯтІани зун куь патав хтана, кичІез-кичІез. Бейнида хаин фикир аваз: эгер заз тахсиркардиз хъиз килигзаматІа, зун хва, гъуьл, стха, дах яз къабул хъун тавуртІа, гъа пакадин юкъуз кат хъийида. Аллагъдиз шукур, гена икІ хъанач, Багъаят. Зун и кардал тежедай къадар шад я ва за ви акъуллувилел, камаллувилел, вафалувилел гьейранвалзава! Яъазни аферин! Ада вичин дидевилин гъуьндуьрвал, кІанивал къалурна. Куьне зун, авайвал лагъайтІа, цІийи кьилелай дуьньядал акъуд хъувуна, Багъаят. Эгер жедагІа, за авур зайифвилелай, ахъай гъалатІдилай гьил къачу.

Багъаята чуькъни ийизвачир, анжах адан вилер накъварив ацІанвай. Низ чида, гъуьлуьн хиве къунрихъ яб акалай адан бейнида гьихътин фикирри агъавалзавайтІа? Итимдиз ва балайриз килигзавай ада са кар авуна: къве малаик гъапа авай итим къужахламишна ва и саягъда аваз абур геждалди амуькна. Ксун тавуна йифни акъатна.

Тахсирдилай гьил къачунвайтІани, Багъаятан чиникай серинвал хкатзавачир. Адан вилерай, гьерекатрай са гьихътин ятІани наразивал акъазвай. Са вуч ятІани хабар къаз, теклифиз кІанзавай хъиз авай, амма жуьрэтзавачир. Эхир са нянихъ Багъаят чІалал атана, ам вичиз тади гузвай месэладикай рахана.

– Шагъ, командировкада авайла, вун адан патав фенвайни?

– Эхъ.

– Вуна заз гъайи савкъатар гъада къачурбур тирни?  
– Эхъ.  
– Ваз ам кІанзавани?  
– Зи кІаниди вун я, Багъаят, вун.  
– Амма гъа урус рушни ви рикІева...  
– Заз чидач и гъиссдиз гъикІ лугъудатІа. Эхъ, за ара-бир адакай фикирзава, ам акваз кІан жезва.  
– КІанивилин гъисс я ам, Шагъ. Эгер вири вуна лугъудайвал ятІа, ам чи динни, адетарни къабулиз, вичин тІварни дегишариз гъазур ятІа, хкваш ам иниз.  
– Вуч? Иниз хкваш? Багъаят-т-т...  
– Эхъ, Шагъ, зиди зарафат, айгъам туш. Вучиз ви дахдин тІвар эхцигнавай хва са гъина ятІани, буба аваз етим хъиз чІехи хъурай?  
– Багъаят! – Шагъвеледаз мад вуч лугъудатІа чизвачир. Ам папан теклифдал та-жуб хъана амай. Къал акъуддай, шартІар эцигдай, «вун хътин гъуъл заз герек туш» лугъудай чкадал ада Люда иниз хкваш лугъун. Аламат. – Багъаят, масанди, ам за вуж я лагъана хкида? Къвед лагъай паб яз?  
– Эхъ, къвед лагъай паб яз. ТахъайтІа, маса рехъ авани? Гена чинрани къвед лагъай папар авай, къвед-пуд хзанар хуъзвай итимар пайда жезва къван. Я вун сифтеди туш, я эхиримжидини жедач. Абдулкъадир хвани текдиз ваъ, вичин стхайрин, вахарин юкъва чІехи жеда. Людадин гъакъиндай завай ваз исятда за гафнии лугъуз жедач. Белки, чун хъсан дустариз, вахариз, я душман къевеиз элкъвен.  
– Багъаят! КІаниди, ширинди, вун хътин паб авай зун бахтлу итим я. Азизди, зун гъеле ам хкуниз гъазур туш. Дидеди вуч лугъуда? Вах, стха, амайбур... А чІавуз за икъван крар жеда лагъана гъич фикирни авурди тушир.  
– Уъмуърда тежедай крар, къилел текъведай дуъшуъшар авачалда, гъакІ хъайила вири тирвал къабулни авуна кІанда. Жуванбур гъавурда гъатда, амайбурун фикир, эгечІун чаз герекни къведач. Зани ваз абур пака хкваш лугъузвач. Сифте чун танишра, чаз чун чир хъурай, ахпа амай крарни къилиз акъудда.  
– Хъурай, хъурай, Багъаят, вуна гъикІ лагъайтІа, гъакІ жеда. Вун зи гъавурда гъатна, амма яъа? Адаз за гъикІ лугъун? Адаз вун пара кІан я, гъавилий ам акси акъвазайтІа?  
– КичІе жемир ваз акъван, яъа пара камаллу, дуънья акунвай дишегъли я, ви гъа тахсирдилаини ада гъил къачуда. Зани ам чІалал гъида.  
– Сагърай, зи кІаниди, – Шагъвеледа паб вичин къужахдиз чІугуна.  
Шагъвеледа вичи-вичиз чІал авур хътинди я. Секретаршади нубатдин почта хкайла, итимди фад-фад газетриз са вил яна, ахпа конвертрин винерал кхъенвай адресриз килигиз гатІунна. Садбур чапла патахъ ийиз, масадбур ахъайиз, килигна. Конвертрин арада авай сад адетдинди тушир. Къуд пипІенди, шуътруъ рангунинди, винел я штамп, марка, я кхъинар алачирди. «Им вучтинди хъуй?» хиял фена рикІяй. Гъилиз къачуна, къенепадни ичІизвай хътинди я, амма тупІари конвертдин са пипІе затІ авайди малумарна. Конверт ачухайла, столдал флешка аватна.  
– Ягъ, – акъатна итимдай. – Им вучтинди я? – Легъзеяр фикирлу яз акъатна ва садлагъана бейнидиз атай фикирди рикІик гъалаба кутуна. Адав ванер агакънавай, меркезда авай чІехибурув, депутатрив, бизнесменрив са гъикъван ятІани пулар истемишзавай флешкаяр агакъзава. Гила зунни гъабурун жергейрик акатнава жал? – фикирна Шагъвеледа. Ада къве тупІалди флешка къачуна ва компютердин лазим чкада туна. Экрандал хуъруън куъчеяр, Шагъвеледан кІвал, аялар акъатна. Шагъвелед садлагъана къарагъна. Бедендиз къайи гъекъ акъатна. – Агъ кицІин хваяр, – пІу-заррикай хъел кваз гафар хкудна ада. – Кабинетдин и къил, а къил язавай итимдив экрандилай яцІу, векъи сес агакъна?  
– Посмотрел, уважаемый? Очень хорошо. Теперь слушай внимательно. – Са легъзеда лал къена ва мад гъа яцІу, векъи сес ахкъатна. – Шахвелед Абдулкадирович, мы



про Вас, про Вашу семью знаем предостаточно. Знаем и то, что Вы смелый, добрый, порядочный человек. Знаем, брат, что Вы помогаете нуждающим, неимущим, а это богоугодное дело. За это Вам можно сказать баркалла! Мы тоже останемся довольными, благодарными, брат, если и нам окажете посильную помощь. Вот номера, реквизиты наших банковских счетов и Вы должны отправить туда два миллиона рублей. Мы уверены, брат, что Вы поймете нас правильно, и от Вас не будут никаких отрицательных движений. Вам срок две недели. Если за это время деньги не получим или вы заявите в органы, то потом нас не обвиняйте. Думай, еще раз думай о семье, о детях, о Вашей судьбе и принимай верное решение. Будем ждать. Верные слуги Аллаха.

Сес садлагъана акъвазна ва кабинетдани секинвал гъатна. Са шумуд легъезда Шагъвелед мефтѢр, рикІ пайгардикай хкатайдаз, дамарра ивидин гъерекат акъвазарайдаз ушар хъана. Ахпа, кардик ахкатайла, ам стулдал ацукъна. Садлагъана къахрагъна, флешка авай компьютердиз килигна, кабинетда къекъвез гатГунна. И арада телефонриз зенгерни атана, амма итимдиз абурун ван къевезвачир.

– ХупІ алчах, угъраш девир хъаначни им, – рахаз эгечІна Шагъвелед. – Я гъукумат амач, я къайда, я закон. Гъар кткайда вичиз кІани крар ийизва. Язава, рекъизва, тарашзава, къакъудзава, инсанар чуьнуьхзава, гуж гъалибзава. Инсанрив архайиндиз са къас фу нез тазвач. Я ахмакъ, вучзавайди тир на и къуллугъдикай, мад бизнесдал машгъл хъуникай? Къазанмишзавай пул гила и угърашрив вахце. ВакІан рухвар. вири сад амай къван тергна кІанзавайди я. ГъикІ? Гъукуматдин идарайра авайбурни, бандитарни, тахсиркарарни вири сад хъанвайла, вирида са чанахдай незвайла, вири тарашчийрин, къанлуйрин зурба са къефледиз элкъвенвайла. Вири гадарна, хзанни галаз маса уьлкведиз фидани?

Итимдин мефтѢри акъваз тийиз кІвалахзавай, вичи-вичиз суалар гузвай, амма жавабар авачир. Яраб и угърашар вужар ятІа? АтІа къурумсахар, завай гужуналди ришвет къачуз кІан хъайи ягъсузар туштІа гъа? Фикирри къилиз тІал акъудзавай. Эхир адав телефондин з-з-р-р-дин сесер агакъна. Рабочий телефондин трубка хкажна, эхцигна ада. Мобильныйдиз килигна. Умарбег. Идаз вуч кІанзавайди я и арада? – Пузаррикай мурмурнатІани, кнопкадал тІуб илисна, гъяз авачиз трубка япал тухвана. Рахазвай касдин вири гафарикай садбур мефтѢрив агакъна: «...меркездиз ша, генеральныйдиз вун акуна кІанзава».

– Къведа ман, – лагъана Шагъвелед ва трубка хкудна, алава хъувуна. – Лап хъсан. Фида меркездиз. Флешкадин гъакъиндай Алисманал алукъда. Масадбуруз талгъайтІани, адахъ галаз меслят авун хъсан я. – Шагъвелед тади кваз кабинетдай экъечІна.

Махачкъаладиз агакънамазди Шагъвелед Алисманаз зенг авуна, адани кІвалахал ша лагъана. Флешкада авайдаз килигайдалай гуьгъуьниз Алисмана хабар къуна:

– Ваз вуч ийиз кІанзава?

– Чизвач.

– Рахунар хъуьтуьдиз авунватІани, абур алчахар я, мирес. Вагъабитрин тІвар вугуз ина чапхунчи кланар вири чпин гъилик кутаз алахънава. Са куьнихъайни кичІезмач. Вучиз лагъайтІа, вирина абурун итимар ава. Милицийривай куьмек тІалабайтІани, бажагъат кар туькгуьда. Мумкин я, гъа угърашриз хабарни вахкун.

– Алисман стха, зун садра абурун къармахра гъатна, гъахъвал, дуьзвал авачирди вилералди акуна. зани гъакІ фикирзава. Жуван хзан, багърияр мад азабра тун. Ваъ, ахътин кардиз за рехъ гудач.

– Пул ракъурдани на абуруз?

– Валлагъ де, заз а ламран хваяр вужар ятІа чириз кІанзавай. За гъатта фикирни ийизва, им кфир Славикан ва адан гъилибанрин кар туштІа. За ваз ахъайнай къван, абур зи патав атайвал. Бизнес чпиз маса тагунин хъилий къисас вахчузватІа?

– Славика гъахътин кІвалах? Адахъ ахътин викІегъвал авайди туш. Эгер масадбуру гъалдарна авунватІа, чидач.

– Абуру хуьруьз атана видеосъемкаяр авунва, за хабарар къада къуншийривай, аялривай, белки акур кас-мас жен а небгетар.

– КІвалинбуруз чизвайди яни?

– Ваъ. Гьеле садазни.

– Мукъаят хьухь, стха, эгер абур инрин къурумсахар ятІа, абурун пагай инсаф аквадайди туш.

И арада мад Умарбега зенг авуна.

– Ингье гъа и къумукъ себеб яз зун мад силисдик акатзава. Вучзавайди тир за и къуллугъдикай, партиядикай?

– Акъваз, акъваз стха, акІ лугъумир. Ада ваз хъсанвал авуна, амма и бандитар майдандиз акъуднавай вакІан хваяр къирмишна кІанда.

– КІанда хьи. ГьикІ? – Шагъвелета телефон кутуна ва рахана: – эхъ, зун агакънава, къведа. – Трубка жибинда хтуна.

– Адаз вуч кІанзава?

– Чидач. Зун генеральный директордиз герекзавалда.

– ЯтІа, ша, чун къведни фида.

– Ви кІвалах?

– Къайгъу туш, къе операцияр авач.

Умарбега Шагъвелед гуьзетзавай. Ам акунмазди Умарбеган секретаршади, приемныйда инсанар авайтІани, гъасятда ван къяна:

– Шагъвелед Абдулкъадирович, вач, Умарбег Ханмурзаевича вун са шумудра хабар къурди я.

Кабинетдин иесиди Шагъвеледни Алисман къарагъна, къаншардиз атана, къабулна. Кульуь хваш-беш авурдаалй гуьгъуьниз ада Челябинскдиз командировкадиз фена кІанзавайдакай лагъайла, Шагъвелед цавуз акъат тавуна амукъна.

– Жедач, жедач, Умарбег Ханмурзаевич.

– Вучиз? – итим Шагъвелетад мягтелвилелди килигна.

– Исятда жедач. Захъ тади дердияр ава.

Умарбег мугъманриз дикъетдивди килигна. Адан вилик ацукънавайди адаз чидай Шагъвелед яз амачир. Чиник атІугъайвал, ажугъвал, вични жуьгъенрал къецІил кІвачер алайди хъиз. Алисманакни са гъихътин ятІани гъалаба ква.

– ГьикІ я, хъайи кар-мар авани? Чехидан патав фидалди заз ачуха.

Шагъвелед Алисманаз килигна. Ада вилерин ишара авуна, ахъая. Шагъвелед бандитрин чилина гъатнавайдакай чир хъайила, Умарбега лагъана: – пул гана кІанда.

– ГьикІ? Ахпа абуру мад истемишада. За гъинай жагъурда? Мегер вужар ятІа чирна, абурун вилик пад къаз жедачни? – Шагъвелетад алатай вахтарин жегъилвилин, женжелвилин тах акат хъувуна.

– Вун секин хьухь, стха, – хъуьгуьлдиз рахана Умарбег. – Садбур чириз, абуру къадайвални ийиз жеда, ахпа абурун чкадал масадбур акъатда ва къисасни инсаф-сузди жеда. Заз чизва, ахътин флешкаяр лап чІехи къуллугърал алайбуруз, кланрин сагъибриз, бандитрин башчийризни къвезва. Вирида пул гузва. Тагайбур рекъизва, чуьнуьхзава, гужарик кутазава, кІвалериз газ ахъайзава, хзандад писликвилер гъизва... Заз чидайвал, пул гъасятда гайибур абуру мад инжиклу хъийизвач.

– Умарбег стха, вунани гайиди яни пул?

– Эхъ. И кар чуьнуьхун кутугнавач. Алай вахт пара угърашди хъанва. Вун гъарикІ жемир, чна ваз куьмекда. Чехидан вил чал алайди я, ша, садра адан патав фин.

– Белки, флешкадин иесияр масадбур яз хъайитІа?

– Гъанайни чна къил акъудда, жув секин хьухь, стха.

«Газпром межрегионгаз Дагъустан» управленидин генеральный директор Насрудин Керимова Шагъвелеравай хзандин, кваллахдин гъакъиндай хабарар къуна, четинвилер гьалтзаватла чирна ва ахпа лагъана:

– Юлдаш Гъамидов, зун ви кваллахдилай пара рази я. Хиве къада, сифтедай за шаклувал авунай, гъич чин тийизвай, чи къурулушдикай хабар авачир кас жен, адалай крар алакьин? Килигайтла, вахъ тешкилатчивилин, кваллахар дуъз къацла аваз тухудай, инсанар кардал желбдай, ашкъиламишдай алакьунар ава. Гъавилай чаз вун иниз хкидай фикирни ава – «Газпром трансгаз Махачкала» ООО-дин руководителвиле. Адан везифаяр тамамарайди маса къуллугъдал хъфидайвал я.

– Зун?

– Эхъ, чан хва, валай кар алакьда. Квалерикай рахайтла, абур чна ваз гуда. Пуд секциядин квал. Лап пака хзан хкайтлани жеда. ГъикI я, ви чинай шадвал аквазвач хьи, юлдаш Гъамидов?

– Хабарсуз ихътин крар? Заз вуч лугъудатла чизвач.

– Насрудин Халимбегович, Шагъвелед кеве тунвай са месэла ава, – гаф кутуна Умарбега. – Адаз алчахрилай флешка атанва.

– Флешка? Аглабурулай? Килиг гъа, къурумсахар ксанвач гъа. Инсан са жуьредин къуллугъдал хъанва лугъуз инжиклу ийизва. И вагъшивилихъ гъикI авуртлани эхир жеда. Бандитар тергдай къуватарни, белки, къвен. А гишин чакъалри гъикъван истемишзава?

– Къве миллион, Насрудин Халимбегович.

– На идакай са фикирни ийимир, чан хва, ви далудихъ «Газпром» ва чун гала. Пул вегъена кланзавай счетдин нумраяр Умарбегав гице, пул ада вегъеда. Са миллион чи патай хъурай. Амайди чна гъар вацра ви мажибдикай хкъада. Гила чи кар алай месэла. Вун турбайрин гъарайдиз Челябинскдиз фена клан жезва. Вуна ана арадал гъанвай амадагвиле, дуствиле муькъвер мягкемарун, гегъеншарун лазим я. Кваллиз хъвач, хзандизни хабар це, чна вун инай ви дустариз хъсан савкъатарни гъаз рекъе твада.

Насрудин Халимбегович пудкъад йисалай алатнавай, вичихъ агъурдай, милайим акунар авай итим тир. Ада фадлай чехи идарадиз регъбервал гузвай. Ам вичин хчихъ галаз хъиз рахазвай тегъерди Шагъвелераз аксивалдай, теклиф инкардай са делилни амукънач. Къилинди, ада гъич багъри касдилайни алакь тийидай хътин галайвилер ийизва. Флешкадин месэлани гъялна, мадни чехи къуллугъни ихтибарзава, квалерни гузва. Гъич ахварайни таквадай, суьгъурчидивайни гуз тежедай пишкешар.

Яраб абуруз зай вуч экв акунватла? – суал фена бейнидай. Умарбега зи тарифар ийизвай хъгинди я. Дербентда, района кваллах дуъз тешкилзавайдакай малумарзава. Ужуз къиметрай гъайи турбайрини закай хъсан фикир арадал гъана. Мад вуч? Са затлани. Гилани командировкадиз ракъурзава. Турбаяр акъудзавай чкайриз маса къуллугъчияр ракъуриз жедачни къван? Жеда, гъелбетда, амма Умарбега лагъайвал, фейибур са карни алакь тийиз, месэла чпиз кландайвал гъялиз тежез хтана. Вуна гъа сад лагъай сеферда кар туькьурна. Гъавилай вун виликни кутаза.

Ихътин фикирар са куьруь легъеда къилий фена ва ада Насрудин Халимбеговичаз риклин сидкъидай сагърай лагъана ва вич мус рекъе гъатун лазим ятла, хабар къуна.

– Чна ваз командировочный ислен йикъалай хъида. Вири месэлярни Умарбегахъ галаз гъяла. Вуна, чан хва, са куьникайни фикирмир, вири дуъз жеда. Ваз хъсан рехъ хъурай, – Насрудина, къарагъна, Шагъвелед ва Умарбег рекъе хтуна.

Умарбеган кабинетда амай Алисманаз миресдиз авур теклифрикай ван хъайила, ам шад хъайи къван.

– Гила меркезда авай миресрал сад мадни алава хъжеда ман?! Мубаракрай! Мубаракрай, стха! Зун пара шад я, – лагъана Шагъвелед вичин къужахда къуна, чуькъвена.

## ЭПИЛОГ

Гъич фикирдизни татай, ахварайни акун тийидай вакъиайрин, къазанмишунрин, савкъатрин иеси хъайи Шагъвелед, меркезда авай кІвализ хъфидай рекъе, ажайиб хиялрик акатна. Ада вичиз суаларни гана: – И зурба алемда инсан куъв ва я нив гекъигиз жеда? ДатІана гьерекатдик вай цекверив, вилериз таквадай гъашаратрив, гарун хура гъатнавай пешерив, дагъдин гурлу вацІун хура гъатна, агъадал гваз катзавай шейэрив, гъуьлуьн лепейра сирнавзавай кІизрийрив, тамарин шагъ-асландив, цаварин дамах – лекърев, махарин игит – Къагъриманав?

Уьмуьрда инсан ахътин яцІара, цІаяра гъатзава хъи, адан килел ахътин аламатдин, ажайиб дуьшуьшар къезва, ам гъич фикирдизни гъиз тежедай вакъиайрин иштиракчи, шагъид жезва хъи, гъа и крар, агъвалатар, дуьшуьшар сеbeb яз инсан жуьреба-жуьре уламра, гъалара гъатзава. Ам чна винидихъ къейднавай, гекъигиз кІанзавай шикилрани, къаматрани, кІалубрани гъатзава, гъа чан алай ва алачир шейэрив элкъезва. ВикІегъбур, къастунал кІевибур, жуьрэтлубур, дирибашбур, къене халис рикІ авайбур, жув элкъвена къунвай тІебиатдизни, махлукъатдизни, уьмуьрдин шартІариз, къанунриз, дуьзгуьн къимет гуз жедай къанажагъ авайбур вири уламрай, четинвилерай лайихлувилелди экъечІзава ва вич гъалибчи-инсан тирди успатзава. Вичи-вичизни ва амай вири инсаниятдизни.

Шагъвеледани гъар са уламда вич чІехи гъарфунилай кхъена кІанзавай Инсан тирди тестикъарна. Вилик еремишзавай, къастар, мурадар къени крариз элкъурзавай, ара-бир ягъалмиш жезвай, гъалатІар ахъайзавай ва абур туькІуьриз алахъзавай, гагъ-гагъ кІеве гъатзавай, хъсан ва я пис дуьшуьшрик акатзавай, гагъ бахт хъуьрезвай, гагъ чІулав булутрик акатзавай, амма гъамиша Инсан яз амукъзавай.

Шагъвелед Челябинскдиз фена, республикадиз герек къадардилаь артухни алаз турбаяр рекъе хтуна. Людмиладиз вич ашукъ хъанвай Лезгистандикай ватан ийидай мумкинвал гана. «Ватандин рухвар» партияди районда къиле феи сечкийра бес къадар сесер къазанмишна, адакай парламентдин депутат хъана ва Шагъвелед меркездиз къуллугъдал хъфена. Адан сятдин экъребри цІийи уьмуьрдин вахт гъисабиз гатІунна.



# Шират

## ПУД ЮБИЛЯР

2020-йис милли литературадин рекъе кIвалах авур ва абурун кар давамарзавай шаирринни гыкаятчийрин юбилейралди девлетлуди хъана. Гзафбурун лишанлу йикъар «Самур» журналдин нумрайра къейдни авуна.

Малум тирвал, «Самур» журналдихъ, Дагъустандин чIаларал акъатзавай муькуь журналрихъни, фадлай мягъкем хъанвай адетар ава. Абурукай садни, советрин девирда арадиз атана, гилани давам жезвай «Стха халкъарин литература» рубрика хъун ва ам хуьн я.

Къилдин халкъарин векилри чпин чIаларал яратмишизаватIани, абуру вирида санал Дагъустандин чIехи литература арадиз гъизва. Республикадилаи къеъцерани абурун тIвар Дагъустандин литературадин векилар яз акъатзава. Имни советрин девирдин лайихлувал я лагъайтIа, гъалатI жедач. Дагъустандин литература - им советрин литературадиннай тир.

Гъайиф хъи, уьлкведин сергъятра халкъарин литератураяр, са тередихъ элкъвенвай умуми гъерекат хъиз, хуьдай, адак рум кутадай адетар амач. Гъатта, чапханаяр аматIани, вилик вахтара хъиз, и чIалай а чIалаз таржума авунар, государстводин политикадал асаслу яз ктабар акъудун амач. Яратмишунарин рекъе кIвалахзавай ксар гъарма сад вичин месэлайрал вич машгъул жезва, милли культурайрин арада аваз хъайи алакъаяр квахъзава.

Им, гъелбетда, рехъ гана виже къведай кар туш. Амма, кIан хъаналди, акъвазариз жедай татугайвални туш.

ЯтIани литературадин журналри чпин адетар хуьз алахънава. Гъавилай редакцияди квез авар, дарги ва яхул халкъарин векилар тир пуд шаирдин, пуд юбилярдин, яратмишунар теклифзава. Абуру пудани журналрин редакцияда кIвалах авурди я: чеб галачизчпин 80 йисар къейдзавай Дагъустандин халкъдин шаир Абдула Даганов ва республикадин госпремиядин лауреат Гъазимбег Багъандов къилин редакторар хъайиди я, вичин 85 йис тамам хъанваз уьмуьр тухузвай Дагъустандин халкъдин шаир Сугури Увайсова яргъал йисара яхул журналдин редакцияда зегъмет чIугурди я.



Абдула ДАГАНОВ

### КЪАСУМХУЪРУЪН РУШАРИЗ

Вил алудун тежер кар я  
Къасумхуъруън рушарилай.  
Дагъдин кАмар ранглу зар яз  
Авахъда куъ тупАрикай.

Баркала гъар са гъалуниз!  
Ваъ! Гъилериз гам хразвай!  
Кваг агудиз мад квакунив  
Гишир тамам там хразвай!

Бенешаяр, къизилгуъллер  
Кутаз нехиш туькАурзава.  
Къачуз са-сад цавун гъетер  
Чилин винел куькАурзава.

Гъар дагъвидин кАвале абур  
Халичайрал курай лугъуз...  
Къасумхуъруън рушар акур  
Жегъил ашукъ жада шакеуз.

Зазни ихътин таъсир ийиз  
Акурди я сифте сефер.  
Гуя чилел хъуьтАуьн цикАиз  
Заз гатфари гана цуьквер.

Къасумхуъруън рушар, куьне  
Гузва рикАиз ферикъатвал.

Куь гъар нехиш тежер куьгъне  
Заз чан алай риваят я.

Куь манияр, рикАин лувар  
Гъевес гъидай ширинвал я.  
Билбил авай багъдин сувар,  
Чарчаррив гвай серинвал я.

Гъи къушари уьлкведай гъи  
Гъайи вили цавар я квез?!  
Вуч гаф ава! Устадвал куь  
Куьтягъ тежер гатфар я квез.

Куь гъилери храй гамар  
Халичаяр кАвачерик кваз,  
Мад са кАвализ къевезва чамар,  
Рехъ кутунва мад са сусаз.

Къе-пака кам вегъез тер-тер  
Фида сусан сифте куьрпе.  
Куь гъилери храй рекъер  
КАвачик жада тежез куьгъне.

Къасумхуъруън рушар, керчек  
Акуна, фич мад рикАелай,  
АтАйла гам, цАийи, гуьрчег  
ЭкАяйла ам чилелай.

## ЯЙЛАХДА

Дагъдал царцар гудай фите  
Алукнава гатфари.  
Дар я вацгуз дерин дере,  
Къал къачунва кIамари.

– Салам дагълар! – жегъил чубан  
Ахгакнава яйлахдиз.  
Къулухъ туна яргъал аран,  
Четинвилер къишлахдин.

Хпер векъ нез хъана машгъул,  
Чамарзава кIелери.  
Худда тунва чпин къал-къул  
Ашукъвиляй къветери.

Жегъил чубан валан кIане  
Фенва ширин ахвариз.  
Аквас: кварар авай къуне  
Къвезва десте рушарин.

Адан ярни ква ахварик –  
Виридалай иерди –  
Марвар цуъквер кваз чIарарик,  
Масад ухшар тежерди.

– Гъиниз явун? Акъвас! Акъвас! –  
Ахвар квахъна жегъилдин.  
Уях хъана ам кIел алаз  
Хурал чими къезил тир.

– Галатнани? – эгечIна ам  
КIелез ийиз тавазвал,  
Ахварикай хкечIнавай  
Яр яргъарай аквазвай.

## МАРФ АЛАТНА

Алатнава марф. Нурлу я гъава.  
СтIалра ама дакIардин шуъше.  
Тебиатдиз и марф хъанва жал дава?  
Я туш экуъ я икъван зи рикIе?

Ам вахъ цигелдиз, ялвариз ава,  
Амма кичIе яз патав агатиз:  
Вилер акуртIа накъварив ацIай  
Вучда, тежедай марф хъиз алатиз?

### **ЗУН ДАГЪЛАРИЗ КЪВЕЗВА, ЯР**

**Зун дагълариз хквезва, яр,  
Мурклар, живер акваз кланз,  
Куклушрилай чугваз кланз цар,  
Зугьре гьетрев рахаз кланз.**

**Хквезва зун чил хьиз храз  
Къвачик шуьклуб жигъирар.  
Яргъи рехъди мецел алаз  
Ватандикай шиирар.**

**Вуна, азиз, йифер мичи  
Акьуда зун рикеллаз.  
Ваз бахшнавай мани цийи  
Икрагъ тежез мецеллаз.**

**Вав зил къада дакларрихъай  
Шумал верхи тазари.  
Вун сятинин чамардикай  
Катна фида ахвариз.**

**Бирдан гьисса вуна, азиз,  
Зи гъил къуьнел алайди...  
Йиф-югъ цийи мани кхъиз  
Хиялда вун авайди.**

### **МЕГЪУЪН ТАР**

**Лагъзас, яшар гъикъван я ви,  
Цайлапанри канвай къужа?  
Мусалай я ви шад мани,  
Булах даим рахаз пуна?  
Къариблукхдай къвализ хквез,  
Мани лагъай и рекъера,  
Яраб шумуд бубайран сес  
Рахазватла ви пешера?  
Зи рикелай финни мегер  
Вав къугъваз фей аял бере,  
Хиле хилев, ийиз кинер,  
Вугай вахтар зун, ви куьрпе?  
Вуна чирнай заз къакъанвал,  
Виклегвални багъишной заз.  
Сифте сефер зун балкландал  
Укаж хъанай тек ваз акваз.  
Вун шагъид яз сифте темен**



Ганай хъуькъвез кІани рушан.  
Я булахдал гатун зегъем  
Алуднай за, цадайла цан.  
Ингъе гила яргъай хтай  
Заз манийрин ван хквезвач.  
Ви хилерал чуплах, къурай  
Гатфаризни чан хквезмач.  
Амма уьмуьр сагъ я гъеле,  
Ви дувулар язма уьткъем,  
ЭкъечІдайвал чиляй чешме,  
Чехи жезва таза къелем.  
Ада къацу гъилерив кап  
Ягъиз шагъвар шадарзава,  
Вун къуьзуь хъун туштІани таб,  
Ви манияр квадарзавач!  
Инал цІийи мегъуьн тара  
Давамарда абур даим,  
Ашукъбуруз нурдик вацран  
Ви шагъидвал къведа лазим.  
Гъелбет, ава са тафават –  
Масад жеда жегъилвал вич.  
Ада хуьда вун саламат,  
Агуд тийиз сефилвал гъич...

#### ЛЕКЪРЕН КЪИНИКЪ

И нисини фич яшинда рикІелай!  
Бирдан кимел алай рехи къванерал  
Къакъандай лекъ аватнай вич-вичелай...  
Хуьр ацІанай гъасятда чи ванерай.  
КІеретІ-кІеретІ, ида адаз хабариз,  
Чунни кимел кІватІ хъанай ван ацалтна.  
Ажал гъиссна, лекъ къанихдиз цавариз  
Килигзамай вилерал циф акъалтна.  
Адаз чизвай, ахквач вичиз анаг мад,  
Къуват амач мад женгиниз фин патал...  
Вуч паталди рекъизва? Нин хвена пад?  
Гъуьрч паталди? ТахъайтІа муг хуьн патал?  
ГъикІ ятІани намус пакдиз рекъизва!  
Чи чинарни хъвер алатна пашман я.  
Язух лекъре чалишмишвал ийизва,  
Хкаж жез кІанз, жезвач – беден залан я.  
Чун, аялар, а лекъ акваз шехъзавай  
Кимин рехи къванерал икІ рекъизвай.  
Чехибуру, кисна и дерт эхзавай,  
РикІел игит хцин къисмет хкизвай.

*Авар чІалай. Таржума авурди  
А. Исмаилов я.*



Гъзимбег БАГЪАНДОВ

САВКЪАТ

Гъульуз мукъва, къакъан синел  
Са руш жезвай яшамш,  
Гъакъван тамам, гъакъван иер,  
Вичиз мад тай авачир.

Рушан тариф акъатнавай  
Агакъдай къван чкайра,  
Муштулук хъиз агакънавай  
Дирибашрал-гадайрал.

Виридалай викъегъ пуд кас  
Хкаж хъана шиверал,  
Гъарнихъай сад мурадар гваз  
Гъатна дагъдин рекъера.

Ингъе а къвал алай синел.  
Агакъна пуд атлуни  
Варцив, мурад аваз рикъе  
Гъар садан – руш акунин.

Экъечъава къаншардиз руш  
Къугъваз яргъи киферив:  
-Квехъ къекъвезва? Къанзава вуч  
Квез, къвез икъван рекъериз?

Жаваб жезва ихътин гафар:  
-Агакъна чи хуърериз,  
Хабарди хаз цъийи хабар,  
Тарифар ви киферин.

Ви иервал, ви тамамвал,  
Ингъе, субут хъанва чаз.  
Вун аквадай, ваз саламдай  
Бахтни, ингъе, ганва чаз.

Ашукъ хъанва чун пудни вал,  
«Ваъ» лугъумир вуна, руш.  
Алуд чалай чун авай гъал,  
Чакай сад яр къуна, руш.

Килигна руш – малайикриз  
Ухшар я пуд гадани,  
«Эхъ»-дай вичин патай  
гъихътин  
Хъайитъани жазадиз.

«Пудни викъегъ, дирибаш я,-  
Рахазва руш хиялрай,-  
Гъим хкъягъин пудакай за –  
Гъарма сад са къегъял я?»

Агатна руш, тамашиз къанз  
Гъар къегъялдин вилериз.  
Лагъана икъ: -Аквазва заз  
Теспача куъ рикъерик.

Лугъун за квез, гузва за къин:  
Хкъяда яз къаниди  
Квекай сад за, ярдиз вичин  
Хъсан сакъат гъайиди.

Ашукъ хъанвай жаванар икI  
Гъар сад санихъ элкъвена.  
Савкъат, рушан ацукъдай рикI,  
Жагъуриз кIанз къекъвена.

Гъикъван рекъер къвез алатна,  
Фена гъикъван гъурбатриз,  
Шумуд базардиз акъатна  
Къилив машгъур устадрин.

Йикъахъай югъ, гъафтеяр къвез,  
Фена вахт са къадардин,  
Руш къвердавай дарихлу жез  
Къегъалрикай хабардихъ.

Са пакамахъ ахварикай  
Кудна руш тап-гарапди.  
«Ахгакъна жал яргъарилай  
Савкъат гвайди яраб зи?»

ЭкъечIна руш къаншардиз физ.  
Сифте хтай къегъялди  
Гана савкъат жагъай вичиз,  
Шад, бахтлу яз аял хъиз.

Руш тамашна агъайна яз,  
Чина миxъи саф аваз:  
-Бегенмиш я ви савкъат заз,  
Хъсанди я, гаф авач.

Амма, къегъял, ая сабур,  
Ви дустарни хтурай,  
Абурни икI лазим акур  
Сакъатар гваз акурай.

Мадни йикъар эгечIна физ,  
Рушан рикIе дар хъана,  
КIанз, са савкъат гъана вичиз.  
Къегъялдиз са яр хъана.

Ингъе, рекъяй акъатна руг,  
Ван акатна магъалдик.  
Чамарзава, гар къвез хуруз,  
Къвед лугъудай къегъялди.

Къизилдин ранг алай секуъл,  
Секуълдал руш мурад тир  
Акваз, яргъи авуна гъил  
Няметар гвай гъурбатрин.

Мукъуфдивди килигна руш  
Савкъатриз, хуш рахана:  
Хъсанбур я, гаф авай туш,  
Икъванбур ваз жагъана.

Амма мад са къегъял къекъвез  
Ама, амни ахгакъуй.  
Ахпа за гаф лугъуда квез,  
Эвелимжи хиве къур.

ИкI алатна мадни зур йис.  
Са къуз гъава залам тир  
Мукъва хъана рушан варциз  
Атлу, гуьгъуьл пашман тир.

Перт яз, мецел текъвез гафар  
Амукъна рикI баят яз.  
ЭкъечIна руш. Къуна хабар:  
-Хтанва вуч савкъат гваз?

Жаваб жагъин тийиз жегъил  
Физва чилий чилериз.  
-Багъишламиш, агъуз я къил,  
Килиг жезвач вилериз.

Зун, уьлквейрай уьлквейриз физ,  
Гъалтна пара устадрал,  
Надир затIар гъилел къачуз,  
Къимет гуз зи мурадра.

Гъар сеферда вун вилик къвез,  
Акваз абурек нукъсанар,  
Къизил, ипек рангсузбур жез,  
Къум жез якъут-мержанар.

Заз такур затI амайди туш,  
Амма ваз, руш, лайих тир  
Савкъатар заз жагъайди туш.  
Кузва зи рикI гъайифди.

Дустарин вил алайвиляй,  
Савкъатар гваз хтанвай,  
Ахкъатна зун чилий-цавай  
Гъил ичиз, рикI ацIанваз.

Агатна руша дав, вилер  
АцIурнаваз накъвари.  
Фена назик, къезил гъилер  
И къегъялдин юрфарихъ.

Кушкушдалди рахаз гафар,  
Ачухна рикI гуьзелди:  
-Виридалай багъа затIар  
Вав гва, зи яр, чилел и.

Маса савкъат къабулич за.  
Вун я рикIиз кIаниди!  
Вун зи мурад, уьмуьр вич я!  
Къисметди заз гайиди!

#### ЧIАЛАР

И дуьньядин вири чIалар  
Зурбабур ва иербур я.  
Тестикъ хъана зазни и кар  
Жуван чIалан сирер чирна.

Ухшар тахъуй къуй сад садаз,  
Абур гъар сад са мани я,

Гъавиляйни чаз гъар садаз  
Жуван чIал пак ва кIани я.

Гзаф тир хъиз чпин къадар,  
Зурбавални гва чIаларив,  
ГъалтдатIани алчах ксар,  
Гъарма вичин чIалал рахаз,  
Гваз датIана чи къваларив.

#### ЗУН ВИ ВИЛИК БУРЖЛУ Я

Зун ви вилик буржлу я:  
Тарифнач за цаварин,  
Къанни цIуд суз къилел ви  
Кузвай ракъин нурарин.

Зун ви вилик буржлу я:  
Такур вацран иервал,  
Къанни цIуд суз йифди ваз  
Нур гуз авай пенжерда.

Зун ви вилик буржлу я:  
За тарифнач сериндин,  
Къанни цIуд суз зегъемвал  
Алудзавай секиндиз.

Зун ви вилик буржлу я:  
Чилин тариф тийизвай,  
Вун яшамиш жез акваз,  
Зун паталди дигизвай.

Зун ви вилик буржлу я:  
Бажарагъар авач захъ,  
Ви къаматрив буьтуьн чил  
АцIурдай бахт хъанач захъ.

Гъар са югъ ви тарифиз  
ТухвайтIани гурлу яз,  
Къве виш сузни амукъда  
Зун ви вилик буржлу яз.

#### ПЕХИЛВАЛ

Кесиб касдиз, девлетлудаз,  
Тимил-гзаф – виридаз,  
Пехилвилин гъисс чида.  
Зун къизилрал пехил кас туш –  
Пехилди я заргардал,  
Гвай гъилерив пайгарвал.

*Дарги чIалай. Таржума авурди А. Исмаилов я.*

Сугури УВАЙСОВ



### АЗРАИЛ

Са гъакимдин патав бирдан  
Азраил вич акъатда къван.  
ХъуьчІуькайни, атанмазди,  
Гапурдин мез хкатда къван:  
– Бес я стол хвейиди на,  
Гиладуван ийида за.  
Ви дипломар къалурмир заз,  
Зунни пара рахурмир вав.  
Керчек, къисмет я вид туькъуьл,  
Дуьньядихъай атІудач вил.  
Амма вучин – атанва вахт  
Вахчудай ви къуллугъдин тахт.  
Тади ая. Гахце куьлег,  
Секретарша икъван гуьрчег,  
Телефонар, столни сейф...  
Са масада чІугурай кеф.  
Вахкана тур Аллагъдиз руьгъ.  
Чанни за ви ийин нуькІ-цуькІ...  
ИкІ гъакимдин акъалтІна къад,  
Азраилдиз теклифна шартІ:  
– Атанва вун, шад я пара.  
Авачни чаз маса чара?  
Мегер шартІ я зун суруз фин?  
Ша икІ ийин: сад-къве кас гъин,  
Къурмишин са ацІай суфра,  
Дадмишин са кабаб, дулма.  
Садакъа гун адет я чи.  
Заз са шадвал ахкуй гъвечІи.  
ТахъайтІа а дуьньядай гъикІ  
Килигда зун? Пад жеда рикІ!  
Гъа лагъайвал хъана крар.  
Тпуьна, хъвана лугъуз гафар.

Азраилдиз теменар гуз,  
Гъакимдиз «зи стха» лугъуз,  
Кеф чӀугуна пакадалди,  
Эвездай вад садакъани.  
...Заз чидай гъа, валлагъ чидай,  
Къил акъудиз тежедайди  
И крарай Аллагъдивай.

#### ДАШАР ВА КУЪЛЕГ

– Зун я инин иеси,  
Вири ава гъиле зи:  
Хрусталар, гамарни, –  
Дамахзава дапӀарди.  
– Къуй гъакӀ хъурай, – хъверзава  
Куълегди сас экъисиз, –  
Зун ви рикӀ я – и зав гва  
Вунни, амай затӀарни.

#### МИШЕР

Мишерни чукъван  
Ислягъдиз гъакъван  
Дуланмиш хъана.  
Чукъван къакъатна,  
Мишер муърхъведик  
Къаралмиш хъана.

#### ГЪВЕЧИ ТУШУН КЪИСМЕТ

Дуьньяда къил акъудиз  
Тежер агъзур кар ава.  
Гъил столдал алукъиз,  
Гъвечи тушӀуз тӀарзава.

#### КЪАРШИВИЛЕР

Югъ экуь хъун  
Ракъинивай я.  
Хъен мичӀи хъун  
Экуьнивай я.

#### САРСАХ БАШАХ

– Ви шадвилер квел я, бапӀах?  
– Сифте сефер акъулли къил хуьзва за.  
– Вучиз я вун икъван сарсах?  
– Зун къилелай вине тирди чизва заз.

### СИР

Ихтибарна къаридал сир:  
– Мез сарарик хуьх гъа пайгар,-  
Пака сирдив ацлана хуьр –  
ГьикI хуьн? -сиве амач сарар.

### КЪАБ

Къапунин къимет вавай жеда чир,  
Анжах гъахьайтIа кардин деринда.  
Къаб гъа къаб я ман хийир авачир,  
ТахьайтIа къене дадлу, ширин затI.

### АЖАЙИБ КАР

Лекъре лекърез лугъузва:  
– Инсанар икI куьз ятIа?  
Тариф ийиз лекъерин,  
Твар гуз лифер хуьзва гъа!

### ПЕХИЛ ГЪАЛ

Са сеферда вич къурбандна гъалуни  
Седефни кIурт сад садахъди галкIурна.  
Акатна, бахт акваз абурун, гъамуник,  
Гъалуни вич къатI-къатIна гъакI ракъурна.

### ЗАПУН

КIаник-винел чуьхуьз запун  
Каф хъана вич цIразва.  
Лацу месел хуш я кусун –  
Запундин тIвар ни къазма?

### КЪВАННИ ККИАЛ

– Вун вуж хъанай къван?  
– ВацIа авай къван.  
– Вун вуж яз ама?  
– КкIал яз кIама.  
– Вуж жеда ахпа?  
– Къумадал къая.

### НИ НИЗ КЪУЛЛУГЪЗАВА?

Гъайиф жезва ранг, чIичI къалин гамуниз  
Полдавай тIекв вичив кIевир авуни.  
Чигъ-цIигъзава полди: – Зун сагъ хъжедай,  
ХъаначиртIа гам зи винел вегъедай.

### ЛИФТ

Адаз кьуват ганва зурба:  
«КІантІа агъуз авудда!»  
«КІантІа цавуз акъудда!»

### ЧИН

Къимет гумир инсандиз,  
Чиниз килигиз.

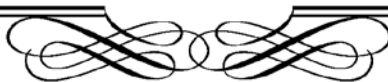
### ЗАРАФАТ

Зунни а Гъажи дустар я кІеви,  
Къакъудиз жедач садавайни чун.  
Шаддиз гьалтна зал: «Паб гъанва цІийи!»  
Жаваб гузва за: «Вуч я Аллагъди гун».  
Пашман жезва ам: «Эйбежерди я».  
«Мадни хъсан я, – адан рикІ тІарнач, –  
Яни ашна яз къаз тежерди я.  
Амни, зи дуст кас, важиблу кар я».  
Акъвазнач Гъажи: «Анал вун гъахъ я,  
Адан стхани са кас я къетІен».  
«Вунни фагъир туш, жуван рехъ твах на,  
ТуькІуьр гъар са кар-ам бакара къвен».  
Рази туш Гъажи: «Шкъакъ я стха,  
Кепекар кІватІун – вахан пешени».  
«АкІ виже къведач», – хълагъзава за, –  
Амма хъел твамир жуван рикІени».  
Гъажи хъуьреза: «Хъел квез герек я?  
За абур галаз кІвалер къачунва».  
«Ваз, зи дуст Гъажи, Аллагъ куьмек я» –  
Адаз жаваб яз зани лугъузва.  
«ВикІегъ я вун зи тарифдай чІавуз», –  
Рахазва Гъажи нефес дар хъана:  
«Чи кІвалер кана, акъатна цавуз».  
Язух къвезва заз: «Зи рикІ тІар хъана».  
«Герек туш, я дуст», – рахазва Гъажи  
Спелар хъуьрез, – жемир ваз такІан,  
Кайи кІвалера пабни авай зи?!  
Зайни ахкъатна: «Вуч я гудай къван!»

*Яхул чІалай. Таржума авурди  
А. Исмаилов я.*



# Тамашият



Гъжи ИЛЪСОВ



## ХЪУЪРУЪН КЪВЕДАЙ АГЪВАЛАТ<sup>1</sup>

(«Чарасуз къуд пьеса» циклдай чи йикъарин къедеда)

### II

*Москвада.*

*Бизнесмендин утагъра иеси гъьгъуьлди тIалабайла вич тек амукъдай, кьери-цIаруз мукъва ксар, рикIиз хуш мугъманар къабулдай кIвал.*

*Абур къвед и мукъвара хтанва. Мегъамед гъеле кIвачел алама. Ханмурад са гъиле коньякдин шуьше, муькуь гъилел поднос алаз рактарай гъахъда.*

**Мегъамед.** Бахтлу кас я вун, Аллагъ жагъайбурукай...

**Ханмурад** (*ихтилат давам жедайла гъилера авайбур эцигиз адан рикIелай алатда*). Пулунивай вири жеда. Вири жедайди – гъам аллагъ я! И аллагъ квелди хъсан я лагъайтIа, ада ваз къуллугъзава. Гъуьжетдани вуна? Гъуьжетдач! Вуна инал жувакай заз масад тукIуьрмир. Заз ви рикIин атIа пипIерни кваз аквазва... чпиз килигиз ваз жуваз такIанзавай. ЧIагънакъа ваз такIанзава! Вунни жагъайбурукай я. Адалай къулухъ амукъзавайди – вири къугъунар, гафар-чIалар. Къугъугъ жуваз, гъелбетда, ая жуван гафар-чIалар. Вучиз ийидач? Гъар сада жув жуван тегъерда чIагурзавайди я... Аллагъди алакъдайбур я хкъагъзавайди, гъубуруз я гузвайди... Гъан. Гъахътинбур я и кIвализ къевезвайдини. Вакайни иниз илифдай итим хъанва.

**Мегъамед** (*адан гафар тикрарда*). Иниз илифдай итим хъанва... Закайни... Зун и кIвализ илифдай итим тушир вахтарни авайни?

**Ханмурад.** И кIвализ кIандай къван вири илифариз хъайитIа... (*Кисна*) А ви Дагъустандай зи къилив гъикъван къевезватIа чидани ваз? Къевезвайбур вужар ятIа чидани ваз? Чехи цикIендикай са куьлуь кIус къванни чпиз атIуз алахъзавайбур. Абур заз гъихътин вилерай килигдатIа чидани ваз? Къеняй пехилвили кана алугариз! Чпел гъалтайтIа акI я, за къатIузвач. Килиграй чпиз, абуроз амукъдайди гъа кеф чIугун я... (*Мад ара гана*.) Низ чидай, вакайни вуч хъанвайтIа?.. Къей хва, вун зак хуькуьриз алахъзава... Вун са тIимил гъа вун яз амазма...

<sup>1</sup> Эвел виликан нумрада

**Мегъамед.** Зун гъа зун яз амазма... са тІимил. Вун, са тІимил къванни, гъа вун яз амач, яни?

**Ханмурад** (*ихтилат гуъзлемиш тавур патяхъ элкъвезвайди къатІана*). Зун?... Зун гъикІ зун яз амай?

**Мегъамед.** Вун – вун яз амач?

**Ханмурад.** Зун... зун яз амач?... Вун зак хуькуьриз алахъмир!

**Мегъамед.** АкІ хъайила, вун, са тІимил къванни, вун яз амач?

**Ханмурад.** Бесрай барбияр ягъун! АтІа зун, муькуь вун... Чаз акурди я пулуни инсан акъуллу ийиз, вун лагъайтІа...

*Мегъамеда бейхабар алай чкадал хкадарна Ханмурадан тумуна вижеваз къуьл эцяда. Шуьшени, подносни зугрум-зивривдин ванцелди полдал аватда. Ханмурад, азад хъайи гъилер тумунал фена, къах хъана амукъна. Мегъамед вични къах хъана патавай адаз килигзава. Сифте ам юзада.*

**Мегъамед.** Яб гана за ваз, яб гана за ваз... Де жува лагъ, завай акъвазиз жедайни, ви тІукуник сад кукІур тавуна?

*Ханмурада вичин къулухъ къатІарилай гъилер аладарна. Адай гъелени гаф акъатзавач.*

Вун инжикли жемир е, Ханмурад.

**Ханмура** (*вич вичел хтана*). Ваъ, яда, инжикли хъунар вучтинбур я!.. Садра за ибур кІватІ хъийин. (*Полдал чкІанвай вири подноснал кІватІада, ам столдал эцигда. Къерехдихъ авахъай шуьшени вахчуда, виниз гадарна са гъили къан хъийида.*) Осборн Карлос первый! Коньяк - анжах Испаниядай, лап къибледихъай, Андалусиядай. Анлай хъсан ципицІар мад гъич санани дигмиш жезвайди туш. (*Къвердавай гумрагъдиз.*) Ханач валлагъ, хъсан птулка я! Мадни виняй вегъейтІа, хадагІа? (*Къилелай виниз хкажна, шуьше гъилляй ахъайда.*) Аку, ханач. Им птулка я! Яни, Мегъамед?

**Мегъамед.** Эхъ, шуьше хъсанди я.

*Ханмурада шуьше вахчуда, мад гъавадиз гадарна къан хъийида, столдал эцигда. Алай чкадал зарбдиз элкъвей ада юзас агакъ тавур Мегъамедан тумуна къуьл эцяда. Адавайни вижеваз акъуна. Мегъамед къа хъана амукъда, явашидиз вичин къулухъ къатІарилай гъилер аладарда. Чеб чпиз килигиз къведни кисна.*

Къей хва Гъер Гъамиданди! На зак къанани?

**Ханмурад.** Эхъ, къана, къей хва Дели Къадиракай пай ганвайди!

**Мегъамед.** На зун яна?

**Ханмурад.** Эхъ, за вун яна!

**Мегъамед.** Гила ваз жедайди жеда! (*Гъилер къакъажиз эгечІада.*)

**Ханмегъамед** (*гъилер къакъажиз эгечІада*). Вуч жеда вавай?

**Мегъамед.** Куьтягъ хъанвайди я ви кІвалах!

**Ханмегъамед.** Ви кІвалах куьтягъ хъанвайди заз чида!

*Гъелягъар къаз-къаз сад муькуьдал элкъведа, ахпа чпи чпел вегъеда, полдал аватда. Гагъ садан кІвач, гагъ муькуьдан гъил виниз акъатда. Ванер: «Вун гъакІ я ман?...», «Туьд къамир, къей хва!», «Ма ваз, ма, ма!» Чпик квай цІай къена, къведни къарагъна фена столдихъ ацукъда. Ханмурада шуьше ачухна рюмкайра цада. Галукъарна, къведани акъалдарда.*

**Ханмурад** (*сив жакъваз, гъуд хкажна*). Яда! ГъикІ вегъенай за ваз!

**Мегъамед** (*сив жакъваз, гъуд хкажна*). Яда! Вахъ гьикI кукIумарнай за!

*Столдилай къачуз мад сивиз хъивегъда. Къведани кисна сив жакъвада. Ханмурада цун хъувуна. Рюмкаяр хкажда.*

**Ханмурад.** Гъан ква.

**Мегъамед.** Гъан кван.

*Галукъарда.*

**Ханмурад.** Шумуд лагъай класс тиртIа, чун авайди?.. Арчудин гуънеда кIе-рец тарцик чна къар гьерериз кикIиз чирзавай. РикIелламани ви?

**Мегъамед.** Зи гьере ви гьер яна гуънедай агъуз авадарай вахт туширни?

**Ханмурад.** Вуч? Ви гьере зи гьер?

**Мегъамед.** Гъун бес?!

**Ханмурад.** Ваз бегъем гьер хъайид тирни?

**Мегъамед.** Виридалайни хъсан гьер зид тир.

**Ханмурад.** Вун – гьер чидайди? А ви вилериз регъуь къванни хъухъ тIун!

**Мегъамед.** Гьер тиртIа, зид тир! А ви анаж къар, тум къацIай, ада гъа садра яна гуънедай агъуз авадарнай.

**Ханмурад.** Зи гьер – анаж къар, тум къацIай? Яда, зун къарагъармир гъа инлай!

**Мегъамед.** Вун къарагъайтIа, зи къайгъу!

**Ханмурад.** Тум къацIайди зи гьер тирни ви гьер?

**Мегъамед.** Бес а хар галаз юргъ къайи юкъуз вуч хъанай? Къекъвез тежезвай ам на къужахда къуна хкидайла, ада ви хуралай агъуз галадарначирни? Фу!

**Ханмурад.** Яда, ам ви къар туширни, язух атана на къужахда къурла, вун ми хъиз къацIурайди?

**Мегъамед.** Валай тир ада галадарайди...

**Ханмурад.** Вилериз килигиз табда е!.. Яда, ви къил гьеряйни къунай акъа-тайди яни? Ваз чидайди са чIехи ктабни хурал къуна тарцин сериндик яргъи хъун тир.

**Мегъамед.** Ви гьере тир ктаб кIелзавайди...

**Ханмурад.** Зи гьере?.. Вуч?.. Зун къарагъармир инлай, лагъанай за ваз!

**Мегъамед.** Ви гьере!

*Къведни кIвачел акъалтда, чеб чIел элкъведа.*

**Ханмурад.** Ви гьер тирни зи гьер?

**Мегъамед.** Ви гьер!

**Ханмурад.** Эхиримжи сеферда: ви гьер тирни зи гьер?

**Мегъамед.** Эхиримжи сеферда: ви гьер!

*Чпи чIел вегъеда. КикIида, чилел аватда. Ванер: «Ви гьер тирни, зи гьер?» - «Зи гьер тирни, ви гьер?» - «Ви гьер тирни?» - «Зи гьер тирни?» Мад чпин цIай къена къарагъда, столдихъ хуъкведа. Хъваз агакъ тавур рюмкаяр хкажда, галукъарна акъалдарда. Сивер жакъваз кисда.*

**Ханмурад.** Пагъ, яда! Фадлай зун икI кIанвачир... (*Кисда. Гъилер хъуь-чIуьз яна студин далудихъ агалтда.*) Садра ЧIулав Чархун тамай нянихъ малариз вегъедай гийин пешерин типIихар гъидайла, Магъмутахуьруьн гадайриз чун гагаз кIан хъайила рикIел аламани ви?

**Мегъамед.** Вун дегърени гадарна катайла?..

**Ханмурад.** Вуна, лам хъиз акъвазна, абурухъ галаз гъуьжетдиз экъечІнай... Чун къвед, абур къуд кас. Сад чІехиди, юкъварар къазвайди я лугъуз, муькуьбур чал гьалдарзавай... Дегъреяр гьакІани мешебеги Жамала вахчунай чавай. Хъсан хъанай, за ам гъана. ТахъайтІа магъмутри тифтиф цавуз акъуддай ви!

**Мегъамед.** Акъуддачир...

**Ханмурад.** Акъуддай, акъуддай!

**Мегъамед.** Акъуддачир...

**Ханмурад.** Акъуддай!

**Мегъамед.** Акъуддачир...

**Ханмурад.** Яда, я няс?! Акъуддай!

**Мегъамед.** Акъуддачир...

**Ханмурад.** Зун къарагъармир гъа инлай!

**Мегъамед.** Акъуддачир...

**Ханмурад.** За лагъанай гъа!

**Мегъамед.** Занни лагъанай...

*Амма и сеферда абур къарагънач, кукІунрикди галатнава жеди. Кисна. Ханмурад, адан гуьгъуьналлаз Мегъамедни хъуьрена чІагана фена. Гила абурун рахунрин гъава михъиз масад я.*

**Ханмурад** (*Дикъетдивди Мегъамедаз килигиз*). Дугъриданни, вун рикІел хуьквез фикрдай за: къил экуьди авайди я эхир залумдиз, яраб алакънач жал адалай? Гъан. Алакънава, зун шад я... Тур а Дагъустан. Чибур гъа чибур яз амуькдайдиди я, дегиш жеч чеб. Ам ви чка яз амайди туш... Заз яб це. И поселок хъсанди я. Рублевкадал са тІвар я аламайди, гила иниз ЦІийи Рублевка лугъузва. Маса гузвай са кІвал ава, гъам къачу. Къве мертебадин кирпичрин дарамат я. КІвалер са къадав агакъна жеда. Хъсан гъаркъуь коридорар, кІаникни, винелни кІевнавай айванар. Пуд машиндин гараж. Зун килигайди я: герек ятІа, къве машиндин чка галкІуриз хъижеда. Багъни чІехид я. Иеси заз буржлубурукай я, адахъ галаз савда за ийида... Куьрелди, инсанрин арадиз экъечІ... (*Жаваб гуьзлемшидай тегъер Мегъамедаз килигда. Адай гаф-чІал акъатдач.*) Ма ви рикІик масад кватІа, ихтияр вид я. ТахъайтІа са фикир ая, гежел вегъемир... (*Рюмкаяр ацІурда. Акатай хъуьруьн акъвазарна.*) Къей хва, за къатІузвайвал, ви тІул вуна дегишнавач. Ма вучда, вун гъа ви дели халудал атайди я... (*Мад хъуьруьн акатда. Рюмка къачуна къарагъда, унихъ-анихъ къекъведа.*) Ви халу фена хендеда Бибигуьлан кІвале ацукъайла рикІел аламани ви?

**Мегъамед.** Зи халуди вуч авунатІа, вири дуьз авурди я...

**Ханмурад.** Дуьз-патахъ – зун адакай туш. Ма рикІех хуькведайла, рикІел хкин. (*Аквар гьал, адаз дугъриданни дуьз-патахъ тайинарун кланзавайди, рикІел хкун хуш я.*) Тамай шуьмягъин паяр атІана, гамишар квай арабадиз яна хкана. Къадир халуди. Вичин гъаятдиз ваъ. РикІ хайила, бахтар авайбуруз къаргъишиз, вичин гьакІани еке сив япарихъ къван акъажиз шегъдай Бибигуьлан салан къилихъ авудна. Адан куьгъне хъана, са затІни кумачир жугъун хъувуна. Къадир халуди...

**Мегъамед.** Куьмек авачир, ажуз, тек дишегълидиз куьмекнай...

**Ханмурад.** Эхъ ман. Тек дишегълидиз итимди гъамиша гъевесдивди куьмекдайди я. А девирда чаз, аялриз, и адетдикай гъеле хабар авачир эхир, ахпа чир хъайид я... Алахъайла акъваз хъийин тийидай Перистан хала жен, ви халуд свас, и кар эхин ада! Ахъайна сив. Къадир халуди садра, вичин жуьреда: сив яхъ, и ихтилат мад тагъурай. Вучда къван? Акъвазарна и ихтилат Перистан халади. Анжах яргъалди давам ганач, кват хъувуна хендедадин жугъундин их-

тилат. Къадир халуди мад: сив яхъ. Перистан хала жен – акъвазин! Мад хъхъана ихтилат. Вучнай ви халуди? Фена ацукънай Бибигуълан кІвале!.. (Хъуърена чІагана фена.) Итимвилер акъатдайди тир Къадир халудай!..

*Кватай ихтилат артух хушдиз къабулзавачІани, хиялрай алатай вахтариз хъфей Мегъамедани хъуъруън къуна акъвазарзава, ада столдин къерехдилай гъил чІугъазва.*

Гъан, хъана. Бес Перистан халадивай и кІвалах икІ таз жедайни? Ваъ! Вуч авурай? Эвелдай, гъелбетда, душмандин лагерда гъалар гъикІ ятІа чирна кІанзава. Закай хъанай Перистан халадин разведчик. Алад, чан хва, лугъудай ада, фена а гум атІайбуру вучзаватІа аку, ахпа хтана заз лагъ. Жув къалуриз тахъуй. Фидай зун, гагъ жугъундихъ илис жез, гагъ жугъундал хкаж хъана, гагъ дакІардихъ галай пешер къалин жумун тарциз акъахна килигдай гум атІайбуру вучзаватІа. Ахпа катиз-катиз хтана агакъардай Перистан халадал акур-такурди. Бес, Къадир халуди гъаятда кІанчІар хазвай. Перистан халади жузадай: а кча вучзавай? Ам яргъал хъиз акъвазна кІанчІар хазвай Къадир халудиз килигзавай. (ЧІалар ахъайда.) Вичин килигдайбур авахъна мичІера амукъуй вич! Мад вучзавай гум атІайбуру? Айвандик экъечІна чай хъваз ацукънай. А кчани хъвазвайни? Ваъ, ада гъана чай цазвай. Вичи цазвайдакай къе няналди вичиз зегъер хкатуй, я Аллагъ! Ахпа вуч авунай абуру? – зи малуматар бес жедачир Перистан халадиз. Ахпа абур кІвализ хъфенай. Ма ана абуру вучзаватІа, гъикъван заз чириз кІанзаватІани, гъич жумун тарцяйни заз ақуначир. А кІвалаяй вич къве къиликай къуна акъудрай! – ргаз акъваздай Перистан хала. Вичин ламу чкаяр къур акъатна къурурай, сура гъатайдан! Вич ирид чилерай ирид чилериз фий!.. Заз а ламу чкаяр къур акъатна къурайди шумуд чилерик фейитІани са гафар тир. Зи вил разведчикдиз къевезвай наградадал жедай – къенфетрал! Гъар сеферда катиз-катиз хуъкведайла, фикирдай за: и сеферда чар алайбур гудатІа, тахъайтІа къене кишмишар авай харар? Садра шоколадарни ганай Перистан халади заз, сагъ пуд шоколад! Пагъ, яда!.. (Хъуърена чІагана фида.)

**Мегъамед** (хъуъруън акатна). Къей хва, гъамиша гъарамзада хъайид я вун...

**Ханмурад** (давамарда). Алакъунар авайди тир захъ... Чехи агентри хъиз, къве патазни кІвалахзавай за. Садра эверна заз Къадир халуди: инал ша, чан хва! Сифте зи гъалар хабар къуна, школадиз физвани, гъикІ кІелзава? Ахпа вун жузуна. (ЧІалар ахъайда.) Вун жагъурна лагъ: зи къилив атурай. За: ам къведайди туш, Къадир халу. Вун, виридахъай хъелна, КІерец тарарин тІулаз катдай, гъана жуван хъилер къилди элякъариз. Чиниз серин аватнай Къадир халудин, гъайиф хъанай жеди кесибдиз... Гъалтайла, куъ кІвале гъикІ ятІа, гъа хабарарни гудай за адаз. Са тІимил туъкІуърни хъийидай, адаз мадни гъайиф жедайвал. Ваз, къей хва къадир авачирди, хъсан хъана кІанзавай эхир: а Бибигуълан къиливай халу хтана, куъ кІвале уъмуър дуъзмиш хъхъана. О-о, зун акъуллу аял тир!

**Мегъамед**. Гзаф акъуллу тир...

**Ханмурад**. Тир, тир. Вун хъелна физ чуъллера гъатиз, за ви халуни халуд свас санал ацукъар хъувурди я... Къенфетра вил аваз мад садра Перистан халадин къилив атайтІа, цІур ацалтна ава им. (ЧІалар ахъайда.) Чан хва, лагъана, алад, рекъизва лагъ, рекъизва лагъ! Фад хтурай! ЦІай хъиз катна фенай зун. Эцигзавай маркунин кукІвал алай Къадир халу, хендедади вичи адав кІаникай къуъкуъналди векъер вугузвай. Къадир халу, гъарайнай за, рекъизва, рекъизва! Фад хтурай лугъузва! Гъавурда акъан тийиз, килигна заз ви халу. (ЧІалар ахъайда.) Ана вуч хъана, чан хва? Вуч хъанатІа чидач, рекъизва! Халисандиз рекъизвани? Халисандиз рекъизвай хътинди я, Къадир халу! Ма гуар! Акъваз, гуар

кутан!- гърайна кесиб хендедади. Гурар гъинвайди я! Къилихъ агакъзавай маркунилай агъуз вичин тумуналлаз авахъна гъаятдай акъатнай Къадир халу! Занни адан къвалаллаз зверзава, гъилер юзуриз-юзуриз: валлагъ, рекъизвай хъгинди я, Къадир халу! (*Чалар ахъайда.*) ЗатІни жедайди, туш чан хва. Вичи ахпа ахътин камар къачузва, зун адахъ са гужуналди агакъзава. Зазни кичІе хъанвай эхир: жуваз къенфетар гузвай Перистан хала я... (*Хъуъруьн кваз.*) Хендедадиз маркунин кІукІ ни эциг хъуванайтІа ма заз чидач... Перистан халадиз вучиз пис хъанайтІани чидач. Райондай «тади куьмекдизни» эверайди тир, са шумуд юкъуз месе гъатнай ам. Къин тавун Перистан халади, фикирда за, гъуьл хкун патал, агъу хъванайтІа гъа?.. (*Хъуьрена Члагана фида. Атана столдихъ ацукъда, рюмка Мегъамадал яргъи ийида.*) Де яхъ кван.

*Хиялрик кваз чина гагъ хъвердин экв, гагъ серин гъатзавай Мегъамеда, уях хъана, рюмка къада. Галукъарна къведани хъвада. Ихтилатдин гъава мад дегиш жеда. Ханмурад виликдай хъыз дикъетдивди Мегъамедаз килигда.*

Гъан, бесрай и ихтилатар... Ви рикІе вуч аватІа заз чидач... Вуч ви рикІе аватІани, атІа кІвал къачун тавуртІа, вуна гъалатІ ахъайда. Ина гъич фикир авун герек къевзвач... Яда, экъечІа, залумдин хва, инсанрин арадиз! ЭкъечІа!.. (*Жаваб гуьзлемишиз, Мегъамедаз килигда.*)

**Мегъамед** (*энгелна*). Чарадан къейди ксанвайди хъыз аквада...

**Ханмегъамед** (*тажуб хъана*). Вуч?

**Мегъамед**. ЗатІни... Им чи мисал я. Ваз ван атайди яни?

**Ханмегъамед**. Мисал? Вучтин мисал?

**Мегъамед**. Икъван Чавалди яшамиш хъана, заз и мисал чидачир...

**Ханмегъамед** (*хъел акатна*). Гъан, гила чир хъанани?

**Мегъамед**. Гила чир хъана... (*Ислягъдиз гъавурда твада.*) Рагъман Велиева, чи жегъил писателди, ихътин тІвар алаз повесть кхъенва. Хъсан повесть я, ам инани, Москвада, чапдайвал я... Гзаф жегъил я, гъеле аялдикай кума адак, аялвал хкатайла, акъуллу хъун герек я. Халисан бажарагъ ава адаз, виняй (*тІуб къавуз туькІуьрда*) таб тавуна ганвай. Чидач, яргъалди дурум гуз жедатІа адавай, фад кхахъайтІа, гъайиф я...

**Ханмурад** (*хъел кваз, ягъанатдивди*). Литературада жегъил къуватриз рехъ ачухунин месэла, гъелбетда, важиблуди я... (*Столдин чин кІевиз гъилин капаишралди яда, кІвачел акъалтда.*) Гъа акурдалай къулухъ сад дагъдай, муькуьд арандай рахазва чун!.. Сиве-сивди ацІанва вун, заз аквазва. Вун гъамиша атІабуркай тир... чІуру дуьнья туькІуьр хъийидайбурукай. Жедайди туш! Садавайни хъайиди туш!.. А ви литература... Виш йисуз яшамиш хъана Аллагъ жагъун тавур Толстойни. Авачир рехъ жагъуриз алахъай Достоевскийни... Ктабар чна санал кІелдайди тир гъа, ви рикІел аламатІа. Ара-ара гилани гъиле къазвайди я, инсанрин ахмакъвиликай икрагъ хъайила... ЯтІа, за лугъун: гъамиша Оноре Бальзак гъахъ я: алакъдатІа – къачу! Уьмуьрдивай къачуз алакъайтІа – вун къегъал я! Гъадалди вири куьтягъ жеда. Ахпа са югъ алуькъда, духтур Бъяншонни ви куьмекдиз агакъдач... Чилел эвичІ, бейниван: инсандиз тІимил рекъер я ачухнавайди, яргъалди хкъягъдайбур авач! И дуьнья кІалубдиз гъана, худда турди зунни вун туш. Адан къайгъу вичин иесиди авурай, эгер ам авайди ятІа... (*Кисна кІвале камар яда.*) Вун жуваз килиг... Ша, чун чаз килигин: чун вужар я, нинбур я, гъинай я? Гъа о-о-тІа чи хуьряй, чна инал рикІел хкизвай, вичин пай дуьньядикай атІанвай, фитедин ни ацалтнавай... (*Ягъанатдивди.*) Яшамиш жезвай гъа, инсанар лугъудайбур: уьмуьр къве хайратдин гуьгъуьна аваз, чебни гъабуроз ухшар хъана, цІехуьма къуна... Вун вуж я? За рикІел хкидани ви? Ма къе рикІел хкунрин югъ хъана... Ви буба – ваз тийижирди. Колхоздин полу-

торкадин шофер, хъуѳгуъз муркѳади къунвай Гаргардин тикдай машин аватна къейи. Хуредихъай галуднамаз аял стхадал гадарна гуълуъз хъфей ви диде...

*Мегъамед юзада, Ханмегъамеда ам гъилин ишарадалди акъвазарда.*

Буна – ахпа, ви мефтѳер михъна кѳанзава... Гена халуд свас хъана, вичихъ тахъай аялрин муъгуъббат ваз гана ада. Гена и арада бахтунѳи ишлемишна Мегъамедан... Им вунни вибур. Гъан, зун вуж я? Къецѳи Гъер Гъамида туъретмишайди. Зи бубади памбаг янавай фуфайка алаз уъмуър акъуднай. Уъмуърлух – лаш гъилеваз хиперин гуъгуъна. Фуфайкадин жибинда къат-къат авунвай тѳили фу жедай. Гъа кѳвачин къилел, къекъвез-къекъвез, фуакай кѳус-кѳус атѳуз сивиз вегъез. Им адан тѳуън тир, имни – уъмуър... Вичин мискъивилел гъалтайлани, адав агакъдайди авачир. Вакѳай чѳар акъудиз жедай, зи бубадай кепек акъудиз жедачир. Зун институтдик экечѳиз фидайла, дидеди хъиз пул кѳанзава лагъайла, гъил зурзас-зурзас къад манат, къве яру чар, акъудна вуганай ада. Дидеди, я итим, им бес жедайди туш, шегъерда пул кѳанзавайди я лагъайла, мад са цѳудан чар акъуд хъувунай... Дидеди вичив гъай къад манатни вуганай, ништа гъикѳ гъатна хвенвай пул тиртѳа, къунши шофер Зайналавайни къанни цѳуд манат буржуна къачунай. И пул гъаз зун, Махачкалада кѳелиз экечѳидайла ришвет кѳанзавайди чиз, Саратовдиз атана политехнический институтдик экечѳинай... *(Кисна. Атана столдихъ аѳукъда. Шуъше къачуда, амма, хиялрик кваз, цадач, эѳиг хъийида. Мад къарагъна къекъведе.)* И агъвалат ваз чидач жеде, вун хуъруъз хъфин хъувурди туш... Институтдилай къулухъ гъа Саратовда хуъруън майишатдин машинар акъуддай заводда кѳвалахзавай за, цехдин начальникни хъанвай. Хабар атана, буба чандик ква лугъуз. Заз, са гъал кѳвачел акъалтнавай итимдиз, буба чизмачир. Ада вич заз мус чирайди тир? Чидач, эхир къилъй къванни адан вил захъ хъанайтѳа, зи вил адахъ, авайвл лугъун, садрани хъайиди туш. Ятѳани, бубадин тѳвар ала къван, хъфена зун. Зун агакъдалди, ам кучуднавай. Дидеди зав адан ранг къена лацу хъанвай фуфайка вугана, белки, гъа заз чидайди тир жеде. Дидеди ахъавурвал, гъадал къинни авунай ам... *(Атана столдин чина гъилер акѳурна, Мегъамедаз килигда.)* Жибиндай хъукъвай фан кѳусар акъудиз, сарар амачир сивиз вегъез нез, хиперин гуъгуъна уъмуър тухвай Гъер Гъамидан гъекъедини руквади сувагънавай фуфайкадик цвана вуч квайтѳа чидани ваз? Император Николаян девирдин вишни къудкъад къизилдин червонецар. *(Кѳвале къекъвен хъийида.)* Чи тухумдик хъайиди тир эхир, фекъиярни, революциядилай къулухъ мал-девет вахчуна Киргизиядиз суъргъунай кулакарни. Низ чида, и къизилдин пулар нин гъилерай нин гъилериз атана Гъер Гъамидал гъалтайбур тиртѳа. Вичин къериз-цѳаруз кѳамун къайи цик чуъхуъзвай бедендал ада абур уъмуърлух хвенай. Гъабургузвай чим вирида-лайни чѳехиди хъана адан уъмуърда... Хуъре гъафбурун алайни сберкнижкадал пулар? Гъер Гъамидаз авай. Рагъмет хъайи чи дидедиз, ругуд аял хайи дишегълидиз, вичин гуълуън крар чидачир. Вичивай адавай заз, муъглетриз хтана хъфизвай студентдиз, къанни цѳуд манатдилай артух пул садрани гуз хъайиди тушир. Гагъ-гагъ лугъун ийидай: адан книжкадал пул алайди я, чан хва... Сберкнижкадал гъикъван алайтѳа чидани ваз? Советрин къанни цѳуд агъзур манат. Адахъ а девирда шумуд «Жигули» маса къачуз жедай? Са машиндин къван пул кѳвалени жагъун хъувунай. Ингъе ваз, писателдиз, лап гъа Балъзакан хъиз... Гъа Гъер Гъамидан гада я зун... *(Атана столдихъ аѳукъда. Шуъше къачуда, мад цун тавуна эѳиг хъийида.)* Стхани пуд вах ава захъ. Стхадиз уъмуърда чир хъайи кѳвалах – папар гъиз-рахъурун я: вичел гъалтайла, хъсан дишегъли амукъначалдай дуъньяда. Мадни – хъивегъун. Эхирдай къилиз сер яна, гила за ам Швейцарияда психиатриядин пансионатда хуъзва... Вахариз дидеდიлай атайди – акъул

тахъун я, бубадилай – къанихвал. Гъамиша кѹфар ахъаз авайбур я, мус за мад кѹсар хъивегъдагѹа лугъуз. Гъуълерни чпиз килигайбур гьалтна, хиве тур са кѹвалах къилиз акъудиз тежедайбур (*Бейхабар ванцик гъам акатна.*) Ибур – зибур... (*Кисда.*)

*Мегъамедак мад юзун акатда, адаз са вуч ятѹани лугъуз кѹан жеда. Ханмурада ам мад гъилин шиарадалди акъвазарда.*

Гила чун килигин: а фитедин ялди къунвай чи хуър гъинва – чун гъинва! Зи карханайри ина, Москвадани, кѹвалахзава, Къиблепатан федеральный округдани, Франциядани. Маса чкайрани. Вунни экъечѹна вини кукѹшриз, белки (*ягъанат кваз*), им ваз герек ятѹа, лап тарихдизни фида. (*Гъилер столда акѹрна, Мегъамедахъди алгъида.*) Я къей хва, ваз мад вуч кѹанда? Заз чиз, авайдалай са тѹимил акъуллу хъун...

*Вичихъди тир вири лагъай Ханмурад, къезил хъана, къулухъди стулдин далудихъ агалтда. Мегъамед, акси яз, адахъ виликди алгъида.*

**Мегъамед.** Чан зи акъуллу дуст, вири чизвай!.. Ихътин са месѹла ава, зун гъавурда акъан тийизвай. Гъа месѹладин гъавурдани вуна тур кван зун. Яда, инсандиз миллиардар вучиз жедайди я? И суалдиз заз са жуъредани жаваб жагъизвач. Вун а фитедин ялци къунвай чи хуъруъз килиг. Анай тѹуз чѹехи уълкве тирвал вири гъахътин хуъреризни, шегъерриз килиг. Чѹехи халкъдиз килиг, вичивай вири къакъудни авурла, вичин чиниз тѹуни вегъей. Вун килиг инсанрин бедбахтвилериз, инсанар авай кесибвилиз... (*Къулухъ хъхъана.*) Са патахъай - ихътин дуънья, муъкуъ патахъай – миллиардрин иесияр. Заз и крар са къагъбевилер хъиз аквада. Къагъбевилин виридалайни чѹуру жуъре хъиз.

**Ханмурад** (*жизви кисна*). Къагъбевал, къагъбевилин!.. (*Виликди алгъида.*) Инсандиз виридалайни ширинди – гъа и къагъбевал я! Вазни ам кѹанда, чан зи вири чиз, тийижир къасарзавай дуст! Гъавилияй вунни гъа къагъбейрин жергедиз атана... (*Къулухъ хъижеда.*) Эгер халкъдин чиниз тѹу вегъенатѹа... Акъваз, акъваз, акъваз... Гъарда вичиз къевезвайди я, къачузвайди...

**Мегъамед.** Къевезвайди... къачузвайди...

**Ханмурад.** Эхъ... (*Кисна.*) Ингъе, зунни зи стха. Ам къили кѹвалах тийизвайбурукайни тушир. Гила зун инал, вахъ галаз, ам – хибрибурун пансионатда... Икѹ вучиз хъана? Нивай жаваб гуз жеда?.. Гъакѹ хкъагъна. Хкъагънавайбур ава. Эгер тахсир кутаз хъайитѹа, ам хкъагъзавайдан хиве гъатзава.

**Мегъамед.** Хкъагънавайбур ава... Эхъ, чпиз гайибур! Дуънья тагайбурай аѹланва эхир. Бес гъабур гъикѹ хъурай, чпин дертни тѹал акъалтѹ тийизвай?

**Ханмурад.** Абурукай вуна фикирмир, вун пайгъамбар туш... Ви фикир абурукай хъурай, нубатдин сериал туъкѹурдайла. Халкъдиз гирнагъдайди гъазурдайла. Маса куъмек вавай абуруз жедач... Чи дуънья сад я, абурун дуънья – ма-сад.

**Мегъамед.** Чи дуънья, абурун дуънья...

**Ханмурад.** Эхъ, гъакѹ я.

**Мегъамед.** Гъакѹ я... Гъар жуъре дуъньяяр... (*Бейхабар кѹвачел акъалтда.*) Хъсан я, Ханмурад. Яда, вахт я, хъфида зун. Де сагърай.

**Ханмурад** (*мягъетл хъана адаз килигиз*). Гъикѹ хъфида?

**Мегъамед.** Кѹвал къени хъуй... Фадлай вун акваз кѹанзавайди тир. Акуна... (*Ракѹарихъди фида.*)

**Ханмурад** (*аѹкънавай чкадилай*). Гъикѹ хъфида? Акъваз е, Мегъамед!



*Мегъамедаз гуя ван къвезвач. Ханмурад кIвачел акъалтна, ам са куьнинни гъавурда акъазвач.*

Акъваз е! Я Мегъамед! Гъан, хъурай, ви гьер хъсанди тир...

*Мегъамедаз ван къвезвач.*

КIандатIа, садра кикIинни хъийида чун!

**Мегъамед** (*ракIарилай элкъвена*). Им зи дуьнья туш... (*ЭкъечIда*.)

**Ханмурад** (*къарагъайвал, ацукъни хъхъана*). Хъфена... (*кисна, ахна залдиз*.)  
Къей хва, гъа гъвечIи чIавалай чIуруди тир ман... (*Шуьше къачуда, адан кIуф рюмкадал къада, энгелна, цун тавуна, шуьше полдиз яда*.) Вучиз ханач? (*Ажу-гъламиш хъана*.) За ваз хух лагъанай, птулка! (*Вири къуватдивди шуьшеда къуьл эцяда. Пар хъайи кIвач хкажна гъилив къада. Ахна къарагъна къеци ийиз-ийиз яргъаз акъатай шуьшедин гуьгъуьниз фида*.) За ваз хух лагъанай, птулка!

*Перде агал хъайидалай къулухъ шуьше хайи зивривдин ван акъатда.*

### III

*Юкъван Россияда са областдин шегьерда.*

*Сталинан девирдин, дараматда сад лагъай мертебада квартира. Са акъван гегъениш туштIани, и кIвалин къакъан къавук къулай я, куьгъне жуьредин еке дакIарар къуьзуь гъулцин тарар авай гъаятдиз килигзава.*

**Мегъамедни Наташа** нисинин фу нез дуьзмишнавай столдихъ ацукънава. Сегънедин къилэй къилиз ихтилат гъи гъалда фейитIани, и къвед чеб чпиз неинки мукъва, гъакIни багъа инсанар тирди датIана къатIуз жеда.

**Наташа.** За алахъна гъазурайди тир. Вуна тIимил незва.

**Мегъамед.** За незва. Сагърай... Гъан, ахпа?

**Наташа.** Хъван гзаф ийизва. Къала, за а шуьше вахчун. (*Юзада*.)

**Мегъамед** (*ам акъвазарна*). Аламукърай, заз гзаф туш... Гъан, ахпа?

**Наташа.** Рагъмет хъайи чIехи бубади лугъудайди тир: и шуьше вахчу виликай, чан руш, мад хъун жеда... Ахпа... Чечнядай хтана. Госпиталра акуна, хъана за... На лугъузвай, ваз акур телесюжет гъа чIавуз арадал атайди я. Адай заз са вучтин ятIани премияни ганай. Репортажрин ктаб акъатайла - гъарай-эвер, зи патал алайбур, заз аксибур, гъелегъар къайдайбур... Гила секиндиз рикIел хкиз жезва, а чIавуз бейни квахънай, кичIе хъанай заз, жув вутIатIа чизмачир. Са арада кIвализ хуьквез тежез, аялни галаз халадин кIвале яшамиш хъанай.

**Мегъамед.** Ктаб за кIелна. Къилди-къилихъ чуьхуьнни авурди я. Вижеваз.

**Наташа.** Анжах тариф ийимир, зун галатнава тарифрикай!

*Къведакни хъуьруьн акатда. Гъавурда акъазвайвал, ибур Мегъамедаз хас гафар я. Наташади адан чIалар ахъайзава. Хъуьрезвай ам жегъил рушаз ухшар жезва.*

**Мегъамед.** Гъан, ахпа?

**Наташа.** Ктаб акъатайдалай къулухъ... Ам немсерини акъуднай, куьруь авуна. Анай са гъихътин ятIани чIукар Франциядани чапнай... Ая ман са ягъанат, вавай къатламиш жеч эхир.

*Мегъамеда, хъуьруьн кваз, гъилелди ишара ийида: ваь, я кас.*

Ктаб акъатайла, заз Москвада кІвалахал теклифна. Журналдиз. Анжах ана за яргълди дурумнач. Хтанай зун.

**Мегъамед.** Вучиз?

**Наташа.** Москва – Москва я. Зун - дегиш тежедай провинциалка. Заз гъа-миша ина, жуван чкада, хъсан хъайид я. Москвада вири къадардилай артух ава. Зун хъсан журналист я жеди, Москвада лагъайтІа, хъсан журналистар гъисабна куътягъиз жедач. Ваъ, жуван шегъерда, анжах жуван чкада. А чІавуз чІехи буба амачир, и кІвал ада заз тунай... Областдин газетда кІвалахиз эгечІайди, гъана амукъна. Гъа икІ яшамиш жезва... (*Къарагъна, дакІардихъ фена, хтана кІвалин юкъвал акъвазна.*) Зи рикІелай а эхиримжи йикъан нянихъ вун аялдихъ галаз инал гъикІ къугъвазвайтІа алатдач. Адай къигъгъер физ, ахпа вич мадни къавухъ агакъдайвал цавуз гадра лугъуз... (*Столдихъ ацукъ хъувуна.*) Ахпа вуна зенгерни хъувунач, са арада вакай гъич ван-сесни амукънач...

*Наташади Мегъамедан суьгъбет гуьзлемшизава. Ам са къадар кисайдалай къулухъ рахада.*

**Мегъамед.** Ваз чизвайди – чизва. Тийижирди, чидач, гила чир хъун герек ятІа. Вири алатна фена. Эхъ, гила, хуш туштІани, гъич тахъайтІа, секиндиз рикІел хкиз жезва... Чечнядай хтайла, заз жув чІехи къегъал хъиз хъанай. Пагъ! ГъикІ жедачир къван. Анай авайди вири официальный информация, вичихъ садни чІалахъ тежезвай. Зун – дяведай хтанвайди, жуван вилералди вири акунвайди... Ваз чидайди геж девир я, заз чидайди эвелар, къудкъанни цІукъуд лагъай декабрдин Грозный. КІан хъанай заз а декабрдин чечен гадаяр. ГъикІ КІан жедачир, зун абурухъ галаз ана санал рекъизвайла?.. Герек авачир ихтиярарни ганай за жуваз, алакъ тийидай крарик экечІнай, мукъаят тушир... Волгадал хуьрерайни хуторрай чеченар чукуриз эгечІайла, милицияди вич тухузвай къайдадикай зи макъалаяр акъатнай. Зун такІан хъанвай «чулавурукайни» тир... А чІавуз са бязибурун сабур куътягъ хъанай. Гъуьрчехъанри жанавур хъиз, гъалкъада тунай абуру зун... Авайбурал алава яз, цІйи душманарни пайда хъхъанай. Дустар душманриз элкъвезвай вахт тир эхир... Имам Шамилан наиб Гъажимурада лагъайди ялда: эгер женгина гъалиб жез алакъзавачтІа, вахтунда ката. ЦІвехнай за!.. Са ара хъана, жув квадарай. Хабарсуз а вахт яргъл фена. Арадал къведай кІвалах авач, мурадар амач. Хъвазва. Къезилдиз жагъизвай, ахпа къезилдиз квахъни хъийизвай дустар. Пиян цифеда акъатзавай йикъар... ГъикІ ятІани, мад са ара алукуъна, акъвазна зун... А жуьреда куътягъун зи къисметда авачир... КІвалахдик экечІ хъувуна. Киноповестар акъатиз эгечІайла, Москвада танишар хъана. Амай крар ваз чизва...

**Наташа.** Ви киноповестрин кІватІал атІа полкадал ала.

**Мегъамед.** Анжах тариф ийимир! Гъикъван яб гуда, галатнава зун...

*Мад къведакни хъуьруьн акатда. Мегъамеда рюмкада цада.*

Натали, вуна са тІимил хъванайтІа, зун шад жедай.

**Наташа.** Четин туштІа, за хъун тавуна шад хъухъ... Ви повестри зун мягътеларнай: им заз чидай Мегъамед яни, тахъайтІа ам къуьзуь къилихъди... хибри хъанвани? Университетдин первокурсникдин чІал, гъахътин фикирарни... Им чиди я, хуьруьн итим я, лугъуз Бунинан гъикаяяр хуралай кІелдай Мегъамед?!

**Мегъамед** (*зарафат ийиз алахъиз, агъайнидаказ*). Зи чІал... Зи фикирар... Зи гъавурда вири Россия акъазва!

**Наташа.** Инал вун гъахъ я. Россиядиз исятда кІанзавайди гъам я: первокурс-

никдин чІални, адалди лагъанвай фикирар, сосискаяр хьтин, регъятдиз туькьуьндай... *(Мегъамедан чинай са вуч ятІани къатІана, вич акъвазарда.)* Хьсан я, бесрай, мад хьлагъдач... ГьикІ лагъайтІани, на ви рехъ къуна, вун гъалиб хъана.

**Мегъамед.** Гъалиб хъана... *(Рюмка акъалдарда. Я зарафат, я шадвал ква-чиз рахада.)* Им за гъалиб хъунай хъвайиди туш, Натали... Ваз вуч аватІа чидани? Завай икІ лугъуз жеда. Зи уьлкве чкІана, адахъ галаз зунни. Ахпа зи уьлкве кІвачел ахкъалтиз эгечІна, адахъ галаз зални чан хтана. Анжах... и кІвачел ахкъалтнавай зи уьлкве масад я, зи рикІи къабул тийидайди. Чан хтай зунни масад я, инсанрикай жуваз, белки, виридалайни такІанди... Гъа икІ хъана... Тан и ихтилат... Ви салатар заз гъамиша кІандайди тир... *(Неда. Къыл эяна цлакай куьрсарнавай гитара къалурда.)* АтІам яз тахъуй, завай паромдилай ва-цІуз аватайди?

**Наташа.** Ваъ, масад я...

*Кисда*

**Мегъамед** *(хабарсуз гъевесдивди).* Вири алатна физва, рикІе вири амуькьзава. АтІа чи мани вуч тир... *(Зирингдиз къарагъна цлакай гитара хукудда.)*

**Наташа** *(къалабулдух акатна).* Герек авач, Мегъамед! Заз чиз, герек авач... Ам за гъиле къазмайди туш...

**Мегъамед.** Чи мани, чи мани!..

*Наташадин ван текъвезвай Мегъамеда гитара гъана адав вугуда, вич чкадал ацукъ хъийида. Чара тахъай Наташади гитара къада, амма гъава хкъагъиз эгечІай адан гъил гитарадин чинал акъваз жеда, къыл агъуз аватда. Къарагъна адав агатай Мегъамеда мукъаятдиз адан гъилерай гитара акъудда. Наташа къыл хкажна ажуз вилерай адаз килигда.*

**Мегъамед.** Къайгъу авач... Вири хьсан я...

*Мегъамед гитара цлакай куьрсар хъувуна хуькведа. Наташа къве гъиливни чин кІевна ацукънава.*

**Наташа** *(эхирни чин ачухна, дертлу яз).* Гьикъван тІимил тир хъайиди, гъам вири яз амуькьна сагъ са уьмуьрда... Яшамиш хъана вун, ваз къве уьмуьр ганвайди хъиз. Я жуван, я чарадан уьмуьрдин къимет чир тахъана. Гъатна дуьньяда, секинвал тийижиз. Зи рикІни тухвана, зунни секинвиликай магърумна... Хъана вавай, зун галачиз яшамиш жез. Вуна заз вун галачиз яшамиш жезни чирна... Лугъузвайди тир за жуваз: мус чун гьалтайтІани, эгер гьалт хъувуртІа, и тІал за ваз къалурдач... Алакьнач...

**Мегъамед.** Лагъ, вири лагъ...

**Наташа** *(векъидаказ).* Бесрай. Геж шелар туш инал кимиди... *(КІваляй экъечІда.)*

*Мегъамед юзун квачиз ацукънава. Наташ хуькведа. РикІ ацІана, зайиш хъайи ада вичи вич гъиле къун хъувунва. И кар акур Мегъамедни ачух хъижеда.*

Гъан. Квекай кІантІани рахан...

**Мегъамед.** Ша чна хьсан крар рикІел хкин, абурни хъайид я къван... Са-дра семинардал... *(РикІел хкиз алахъзава.)* Тургеневан романдай за доклад авунай... Еке доклад, къад декъикъада. Икъван вахт садазни гузвайди тушир. Зун акъвазарначир чи Нина Акимовнади. Докладдилай къулухъ вуна заз записка

ракъурнай: «Мегъамед, за вал дамахзава!» *(И арада ам вичин тариф авун кландай аялдиз ухшар я.)*

**Наташа** *(ухът аладарна)*. Тургеневан романдай ваъ, Гончарован кве роман чеб чпив гекъигнай вуна. *(Зарафат кваз.)* Художественный такъатра артух тафават акулначир ваз, социальный мотивар гужлу роман а мотивар зайиф муькуь романдилай гъикъван вине ятIа вуна къалурнай. Доклад вуна къад декъикъада ваъ, къанни ирид декъикъада клелнай. Нина Акимовнади... Адан хъуькъвер гъамиша яру жедайди тир, Мегъамед кефер чIугваз гъахъдай чкадал, къериз-цIаруз семинардиз гъазур хъана атайтла.

**Мегъамед**. Записка вуна кхъенай.

**Наташа**. Записка рикIел аламач... *(Хъуьруьн акатна.)*

**Мегъамед** *(чина къезил хъвер къекъез. Вилер дакIардиз муькьва гъвечIу столдив гвай куьгъне креслодал акъвазда)*. Чехи бубадин креслоани ама...

**Наташа**. Ама. Реставрация авунвайди я. Гадариз жезвач завай ам...

**Мегъамед**. Герек туш гадарун... Нина Акимовна, чи куратор, хъсанди тир... Мад профессор Самохвалов авай, Ростислав Леонидович. Пиво хъвадай пул авачирла, чна адавай бурж къачудай. Ада лугъудай: аку, юлдашар студентар! Пул гвайла, куьн физва ресторандиз. Пул гвачирла, куьн къезва зи къилив... Чи виридалайни хъсан дуст тир Ростислав Леонидович.

**Наташа**. Тир. РикIел алама, куьне, гадайри, кесиб куьзек, экзамендин вилик хъваз туна гъикI пиянарнайтIа... Квяй акъат тавурди амайни? РикIел алама, садра вун, а ви истфакда клелзавай дуст Андреяхъ галаз, сагъ са гъафтеда гъикI квахънайтIа. Зун, группадин староста, им лекцийра авачирди къалур тийиз алахъзава, стипендия атIун тавурай лугъуз, идан гъич гелни амач... Ахпа акъат хъувуна къегъалар. Гуьгъуьналлаз кве майорни, пистолетар гвай, чпин папарихъ фена лугъуз, ибур яна рекъиз кIвачин хъанвай... Ректордин къилив, куь патахъай тIалабунар. Мад хъуькъвер яру хъана Нина Акимовна, ваз акъул-насигъат гузвай...

**Мегъамед**. Вуч ятIани, зи рикIел аламач...

**Наташа**. РикIел аламач ви?.. Яз ам ви адет тушир. А сеферда вун а ви дустуни рекъай акъуднай жеди... Ви стиль масад тир... *(Хъуьруьн акатна.)* Ваз рушари чпин арада вакай гъикI лугъудайтIа чидайни?

**Мегъамед**. Гъан, гъикI лугъудай?

**Наташа**. Шалвар тадиз алукI хъийидайди!.. *(Жегъил рушан жуьреда хъуьреда. Тадиз вуч акъвазарни хъийида.)* О, Наполеонан куьтягъ тежезвай чешне!.. Адаз вахт авайди туш, ам чIехи крари гуьзлемишзавайди я!..

**Мегъамед** *(незва)*. Салат хъсанди я...

*Наташа адан вилик квай къаб къачуна экъечIа. Мегъамед гъилер хъуьчIуьк кутуна, чина рикIел хкунрин хуш гъатна ацукънава. Наташа хтана, салат тун хъувунвай къаб столдал эцигда.*

**Мегъамед**. Вахъ галаз акI тушир къван.

**Наташа** ГъикI тушир?

**Мегъамед**. Шалвар тадиз алукI хъийизвачир...

**Наташа**. Лап вири крар гъадалди туькIвена зи!

**Мегъамед**. Я и жуьреда рази жемир, я муькуь жуьреда. Бес гъикI дуьз жедайди я?

**Наташа**. ГъикI дуьз жедайди я...

*Мегъамед салат нез эгечIа. Наташа столдилай герек амачиз акур къанар хутахна хуькведа, вичин чкадал ацукъ хъийида.*

**Мегъамед.** *(бейхабардиз).* Натали, гада гьикI я?

**Наташа** *(хъуьруьн акатна).* Гуьзлемишна-гуьзлемишна вуна, хцикай зун рахана кIанз, эхирни эхиз хьанач вавай... Гада авазва, дуьньядиз вичин гъаясуз лезги вилерай килигиз.

**Мегъамед.** Масабурув гекъигайла, лезги гена гъаясуз туш.

**Наташа.** Туш... Лезги винелай ипек я. *(Гъилин гъязавай ишара ийида).* ТIуб акьуртIа *(ишарадалди къалурда),* къене – къван. Я гаф акатдайди туш, я вичиз вич гъиниз физватIа чизвайди... За лугъузвайди са лезгидикай я, жуваз чидай...

**Мегъамед.** Гзаф авани, чеб гъиниз физватIа чизвайбур...

**Наташа.** Вун гъана авай къван. Германиядай хуькведайла, вавай адан патав физ жедай.

**Мегъамед.** Зун гъазур тушир адахъ галаз гуьруьшмиш жез...

**Наташа.** Ам акьуллу итим я, гъавурда акъада... Зенг ая, аку.

**Мегъамед.** Адаз зи зенгер, зун акун герек яни?

**Наташа.** Заз чидайвал, герек я... *(Кисна.)* Ам акьуллу итим я.

**Мегъамед** *(суя вичи вичикди).* Зенгерни жеда, аквазни, четин туш... Анжах зун бубавилин гъисс зайифбурукай я...

**Наташа.** Гъуьл вун са жуьрединдини туширтIани, зун ягъадач, вун бубавилин гъисс зайифбурукай тирдахъ.

**Мегъамед.** Адаз куьмек герек тирла, закай адаз куьмек хьанач. Захъ пул авачир. Гила, захъ пул хъайила, адахъни ам ава, адаз зи куьмек герекзамач...

**Наташа** *(рикI тIуьруькъуьм яз).* Я Аллагъ, яраб вун рикIивайни гъавурда акъазвайди туш жал? Са пулуналди яни инсандиз куьмекдайди?.. Ви пул тушир кIанзавайди. КIанзавайди вун тир...

*Кисна.*

**Мегъамед** *(чина хъвердин эквни серинар акахъна).* Натали, и уьмуьрда вири крар гъа хатадай хъиз жезвайди я... Чун, хатадай хъиз, санал вучиз амуькначир? ГъакI хъана кIанзавайди туширни? Чун къакъатуни вун аламатарзавачни?

**Наташа** *(кисна, шад тушир хъуьруьн акатна.)* Ихътин дуьшуьшра къезил, гъамиша гъахъ жезвай жаваб ава: къилихар къунач. Гафар хъуьруьн гъидайбур ятIани... Къве рикIи – чпи чпихъ ялда, къве къилихди абур къакъудда... Инсанрикай гъар сад, кIазуна хъиз, вичин хестрин, амалрин, къастарин пердеда ава. Алава хъия гъар садан ивидик квай милли тIулни. Вун – лезги Мегъамед я, зун – урус Наташа... Парамди я инсан авай перде. Чабалмишда инсанди экъечIиз кIанз - жедач, кIевиз къунва ам. Хъсан я, акьул агакъайтIа. Анжах акьулни гъамиша геж къведа, элякъ тийидай рикIин тIал гъаз...

**Мегъамед.** Бес муьгъуьббат къудратлу тушни?

**Наташа** *(саки гъарайна).* Ни лагъайди я?! Муьгъуьббат куьрпе аял хътин затI я, гъамиша вичив гъил гъаз хъана кIанзавай. Адахъ аялдихъ хъиз гелкъвена кIанзавайди я. Ам эхир авачир къван къаза-баладикай далдаламишна кIанзавайди я... И кардин гъавурда акъадай я вахъ акьул хьанач, я захъ вун акъвазардай къуват...

*Наташа, мад рикIик гъалаба акатна, къарагъна кIваляй экъечIа. Мегъамеда рюмка ацIурда.*

**Мегъамед.** Гагъ рагъ алайди, гагъ серинар вегъейди хъана къенин югъ.

*Хъвада. Наташа хуькведа.*

Натали, де ахъайна тур, вун гьикI гъуьлуьз хъфенайтIа. Белки, шад ихтилат жен.

**Наташа.** Бажагъат шад ихтилат жеда...

**Мегъамед.** КIан хъанайни?

**Наташа.** КIан хъанайни... Ваъ, кIан хъаначир. Ваз зун акъван пис чизвач. А бахтаваррикай туш, мад сеферда кIан хъижез алакьдай.

**Мегъамед.** Гъан. Жув кIан жедай ихтияр ганай...

**Наташа.** Белки, умуд авай, жув алдатмишдай. Амни алакьна кIанзавайди я. Масад алдатмишиз жеда, жув – ваъ. Жув алдатмишиз жедач...

**Мегъамед** (*зарафатдик кутуна*). Чна сценарий кхъизвайдай хъурай. Им се-риал патал кутугай агъвалат я... Акун хъувуна чеб чпиз виликан гъуьлуьзни папаз. Ацукьна лувкIуьнарзава абуру. (*Гъилерин ишарадалди абур гъикI ацукь-наватIа къалурда.*) Регъят туш виликан гъуьлуьз... (*Кисна.*) Гъич тахъайтIа, такIан хъун лазим тушни адаз? Захъ лагъайтIа, и арада гъич са гъиссни авач... Къариба кар яни?

**Наташа.** Вири патал къариба кар ваз ахъгинди жедайди туш. Вахъ ви къа-рибавилер авайди я.

**Мегъамед.** Им... тариф яни? Зун гъикI гъавурда акьуна кIанда?

**Наташа.** Ваз гъикI хуш ятIа, гъакI гъавурда яхъ...

**Мегъамед.** Са паюниз тариф я жеди.

**Наташа.** Я жеди... Хъурай.

**Мегъамед.** Гъан, кхъизва чна сценарий... Виликан гъуьл вичин виликан па-пан цIийи гъуьл фикирдиз гъиз алахъзава: абурлу, жанлу итим, гъеле къуьзуь тушир, виликрай спортсмен... Газетдин къилин редактор ам жеч. Вучиз ятIани, заз гъакI аквазва... Областдин администрацияда, хъурай, отделдин заведую-щий... Я адан заместитель. Гъелелиг... Я тахъайтIа, бахтун ишлемишзавай карчи.

**Наташа.** Эхъ, карчи.

**Мегъамед.** Гъан. Европадин са уьлкведихъ галаз алверзава ада. Къачун чна, Италиядай чIехи партияралди дишегълийрин колготкаяр гъизва...

*Наташадик хъуьруьн акатда.*

Я тахъайтIа, Турциядай помидорар...

**Наташа.** Ваъ, ам эцигунардай карханадин иеси тир.

**Мегъамед.** Мадни хъсан!.. КIвалахар вилик физвайтIани, папахъ галаз къи-лихар такьуна хзандихъай къакъатнавай а касдин уьмуьр ацIанвачир. Ина ди-шегълидин рикIени буш чка авай. Гъалтна абур... Арада гъуьрмет хъайила, ин-санар са жуьре къиле-баша фида. Гъуьрметни вучиз жедач къван: гада-гуьдуьяр туш, яшар хъанвай, ахмакъвилериз рехъ тагузмай инсанар я... ЭгечIна цIийи кIвални эцигиз. Яшайишдиз къулай районда, тебиатдиз мукьва... Абурун къе-нин йикъалай чIулав хуш алатна, пакадин йикъакайни абуру сугъул тушиз фи-кир ийиз эгечIна... Ахпа... (*фикир ийиз, кисна.*)

**Наташа** (*яваш ванцелди*). Ахпа ам яна къена... ЧукIулралди...

*Кисна.*

*Кисун яргъал фена.*

**Мегъамед.** Дуьз атанач сценарий... Пул гзаф хъанвай адаз...

**Наташа.** Эхъ, адалай чIехи пулар ийиз алакьзавай... ЧIехи пулар масабу-рузни кIанзавай... Жанлу итим тир, эхъ. Алакьунар авай, галатун вуч затI ятIа

чидачир, игътият хуьдацир... Яшар хъанвайди ваъ, залай цIипуд йисан гъвечи-  
ди. ЦIийи кIвал эцигун герек къвезвачир, кIвал авай. Эхъ, тIебиатдиз мукъва,  
шегъердин къерехда, шамагъаждин тамувай са вад камуна. Ажах аниз зун фе-  
начир... Хъвадайла, валай тIимил хъвадацир. Хъвана зи килив хтун за адаз  
къадагъа авунай. ЯтIани атана акъатдай. *(Къарагъна дакIардихъди фена, къе-  
цихъ килигна.)* Ацукъдай агъанал скамейкадал, няхихъ кIвалерай экъечIнавай  
къари-бадейрихъ галаз. Къачудай абуруз ятар-сокар, къенфетар, гъа вуч кIан  
хъайитIа, вири. Аялар нубатралди вичин «Мерседесда» аваз къекъуьриз тадай  
шофердив. ЭкъечI хъийидай кIвалера амай къуьзубурни. Авахъна фидай их-  
тилатар, къарагъардай уьмуьрдин месэлаяр, акъатдай гъуьжетриз... Эхирни за  
эвер хъийидай адаз: бесрай, хъша кIвализ! Жузадай: вуна залай гъил къачуна-  
ни? Ма вучдай, гъил къачун тавуна... Ви гада адаз кIандай, аялни адахъ галаз  
вердиш хъанай. Итимрин дуствал тирни ам, аялди бубадихъ ялун тирни... Са  
арада жуван рикIизни са гъихътин ятIани архайинвал илифнай. КIвале итим  
ава. Ингъе, зи хва. Зунни: диде, кайвани. КIвал, кIвале хзан... *(Хтана столдихъ  
ацукъна.)* Аквазвайвал, ви сценарий туш...

**Мегъамед.** Туш...

*Кисна.*

*Гила Мегъамед къарагъна, кIвале къекъвена. Адан жибинда телефонди зенг  
авуна. Ам акъудна таксистдихъ галаз рахада.*

Гуьзлемишун тIалабзава, гъуьрметлуди. Зун кIвачин жезва...

*Цлал алай сятдиз вил яда.*

Вахт фенва къван... Таксист вахтунда атана.

*Ацукъ хъувуна. Чина экв гъатна, виликди алгъана, гъевесдивди рахада.*

Натали, ваз вуч аватIа чидани? Эгер сценарий масад хъайитIа?..

*Наташа адаз вилера суал аваз килигда: ма лагъ.*

Хъфизва чун къведни Махачкаладиз, ана санал яшамиш жезва...

*Мегъамед, чина хъвер аваз, жаваб гуьзлемишиз Наташадиз килигзава. Вахт  
физва, жаваб гъихътинди ятIа, гафар галачизни ашкара жезва. Чина авай экв  
хкахъай Мегъамед къулухъди хъижеде.*

Яз я. Ина сад – чукIулралди, ана муькуьд – гранатадалди хъиткъинарда...

**Наташа** *(такIан хъана, къил галтадарда, чинай гъилер чIугвада, шад ту-  
шиз рахада).* Яраб вуна рикIивай лугъузвайди я жал?.. Алатай къанни цIуд йи-  
саз вучда?.. Гъикъван ваз вун, яшар я, хъсандиз чир хъанватIани, валай хъсан  
вун заз чида. Инал бажагъат вуна захъ галаз гъуьжетда... Гъан, авуртIа за ах-  
макъвал, бейхабар зун рази хъайитIа, Мегъамед? ваъ, ваз чизва акI тежедайди...  
Зазни чизва, вазни: я вун дегиш хъижедач, я зун. Гъинвайди я! Чун абурукай  
туш. Ваз – ви чка ава, заз – зи чка... И дакIардихъ галай къуьзуб тарарни, и  
къакъан къавни, и чIехи бубадин куьгъне креслони эвезай затIни захъ хъанач...  
*(Чин хъверди экуь авуна.)* И кIвале, гъеле гъвечи руш яз, заз чIехи бубадиз  
макаронар гъазуриз, картуфар чраз чир хъайид я. Гъар сеферда, недайла, ада зи  
тариф тавуна тадачир... Креслода гагъ чIехи буба вич ацукъдай, телевизордай

эхириджи хабарриз килигдайла, гагъ зун, телефондай бубадихъ галаз рахадайла... Буба – Сибирда заводдин килин инженер. Диде - Ленинградда университетдин профессор. Абур чара хъайи вахт заз гъич чинни ийидач... За телефондай: дах, сифте на эцига трубка. Ада: сифте жува эцига, чан руш. Гъа икI са шумудра. Эхирни куьтягдай чна. Чидач, бубадин гьал ахпа гъикI жедайтIа, зун шегъиз ацукъдай креслода... Чехи буба – дяведин ветеран, и чи шегъер патал женгера инвалид яз амукъай. Са суварни хукуд тийиз, школадиз къвез ада хуралай чир хъанвай гафаралди аялриз Ватандин Чехи дяведа советрин аскерин игитвилерикай суьгъбетардай... Зун – адаз авай са хчин руш. Вичин тIул гвай, уьмуьрдин суалриз ктабрай жавабар жагъуриз алахъай... Ахпа вун... ви тIул гвайди. Гагъ гаф лугъудалди инсандин гъавурда акадайдиди, рикIе регъим авайдиди, акьуллуди – заз кIан хъайиди. Гагъни – вичяй Аллагъдин килни акъат тийидайдиди... Вич лугъмир, къисасчи тир къван... И кардин гъавурда, са гъихътин ятIани лишанар къатIузвайтIани, зун геж акьунай...

**Мегъамед** (*мягъетл яз адаз килигиз*). Къисасчи?..

**Наташа** (*адан вилера авай суал такваз*). Зи рикIяй са куьлуь агъвалат акъатначир. Садра нубатдин ахмакъвал авуна вун стипендия авачиз амукъдайла, чи Нина Акимовна мад вал элкъвенай, акьулар гуз. Ваз кими вуч ава? Куь патара хзанарни кIевибур, хъсанбур я. Ви амалрикай дидедиз хабар хъайитIа... Ви чиниз цлан ранг ягъайла, заз кичIе хъанай. Вахъ галаз рахаз жезмачир... Заз ви хзандикай вуч чидай? Геж, чун санал алайла, гуьгъуьл ачух тирла халудикайни халуд сусакай вуна ийидай шад ихтилатар. Буба ваз чидачир. Дидедикай ви сивяй гаф акъудиз тун четин месэла тир... Вич лугъмир, вуна дишегъли кваз такъун, валай регъятдиз адан рикI хаз алакъун жегъил гадайри чуьнуьхиз алахъдай чпин ажузвиляй, руьгъсузвиляй тушир къван. Вуна къисас вахчузвай...

**Мегъамед** (*мягъетл яз*). Вун квекай я, Натали?!

**Наташа**. Зун ви гъавурда акьуначир. Вун ви гъавурда, заз чиз, мадни тIимил акъазвай...

**Мегъамед** (*къалабулух акатна*). Вун квекай я?..

*Адан гьал акур Наташа акъваз хъана. Мегъамеда рюмка ацIурда, хъвада.*

**Наташа** (*адаз килигиз*). За нубатсуз гафар лагъана жеди... Багъишламиша...

**Мегъамед** (*вичи вич секинариз*). Ваь-ваь, къайгъу авач... (*Адак гъавурда акъан тийидай хъуьруьн акатна*.) Зун дугъриданни ахмакъ я жеди...

**Наташа** (*хъуьтуьлдиз*). Ахмакъ вун туш, Мегъамед. Къисасчи вун тир. Ма и ихтилат кватна... Ви къисасдин ялав вун кIанибурухъ галукъна. Захъни. Анжах виридалайни гзаф ада ваз зиян гана... Пис я, итимди дишегълидиз гъуьрмет тийидайла, итимдиз дишегъли багъа туширла. А арада бахтуникай гъич гелни амукъдач, уьмуьр барбатI жеда. Ваз уьмуьр барбатI хъуникай къайгъу тушир... Гила кIантIа хъуьруьхъ, кIантIа – шехъа. Хъуьруьни секинардач, шехъуни куьмекдач...

**Мегъамед**. И чкадал атанатIа, шехъунилай хъуьруьн хъсан я...

*Къведни хъуьреда, анжах им шад хъуьруьн туш.*

**Наташа**. Акьуллу итимдиз дишегълидихъай «кичIе» жедайдиди я... РикIел алама, садра вун Чингисханакай роман кхъиз эгечIнай, ахпа ам гъикI хъанайтIа заз чидач. Вилер еке жез на лугъудай: Чингисханаз вичин папахъай кичIедай! За ваз: гъавилияй ада дуьнья къачунай жеди...

**Мегъамед**. Низ чида, белки, гъакI ятIа?..

**Наташа**. Ма хъана и ихтилатни, герек туширтIани...



*Мегхамедан телефонди зенг авуна.*

**Мегхамед** (телефондиз). Эхъ, эхъ, экъечІава.

**Наташа.** Таксистдини вахтунда зенг авуна...

*Къведни кІвачел акъалтна.*

Хциз зенг ая, ам аку.

**Мегхамед.** За ийида зенг... (*КъетІудаказ.*) Ийида... (*Гежиз, кІвале вил экъурда.*) ГьикІ лагъайтІани, кІвалин къав къакъандиз, дакІарар екез хъсан я...

*Наташа гъа столдихъай къарагъайвал акъвазнама. Кисна Мегхамедаз килигзава.*

Эхъ... Им маса сценарий хъана...

**Наташа.** Вуна са гъихътин ятІани сценарий гъазурнава. Адакай вуна лагъанач, ихтияр вид я... (*Адав агатна.*) Заз лугъуз кІанзавай... (*Кисна.*) Ваз гзаф залан жедай декъикъайра, и дуьньяда зунни авайди рикІел хкиз ая...

**Мегхамед.** Сагърай... (*РакІарихъди къе кам къачуда, акъваз жеда, къулухъ элкъведа.*) Ихътин гафарай сагърай лугъудайди яни?

**Наташа.** Вучиз лугъудач къван?

**Мегхамед.** Ихътин гафарай сагърай тІимил я... Инал маса гафар герек я... Абур исятда захъ авач. Зун ужуз гафарин иеси хъанва, регъятдиз къвезвай, заз багъа тушир... Им а гафарин чка туш... (*Къизгъин хъана.*) Вуна гьикІ лугъузва? Заз вун рикІел хкун герек къвезвач, вун гъамиша зи рикІе ава!.. (*ГалкІана.*) За фикирзавай, куьтягъда лагъана. Ваъ! За жуваз вахт къачун хъийида. Са юкбуз за ваз и дуьньяда виридалайни хъсан гафар лугъуда!

*Мегхамед кІваляй экъечІда. Къецин рак ахъавуна акъал хъувур ван акъатда.*

*Наташадин гъилер адан гуьгъуьниз яргъи жеда ва агъуз ават хъийида. Ам вич вичик квачирдан еришдалди столдихъ хуькведа, ацукъ хъийида. Са къадар вахтунда столдин чиниз, ахна къыл хкажна залдиз килигиз амукъда... Текдиз вердиш, амма и кар къабулиз уьмуьрлукъ вердиш тахъай дишегъли.*

#### IV

*Волгадал алай са республикадин меркезда.*

*Советрин девирдин адетдин вад мертебадин дараматда гила усал ва кесиб аквазвай квартира. Цлак и кІвалив къун тавунвай чІехи телевизор, адалай гъейри мад фикир желбдай затІни авач.*

*Прихожгийда рахун-луькІуьн, хъуьруьнин ванер акъатда. Сада лезгинкадин ритмда капар яна. Гъилерик ацІай пакетар квай **Мегхамед** къуьл ийиз-ийиз кІвализ гъахъда. Пакетар сад полдал, муькуьд – столдал эцигда. Гуьрчегдиз къуьлуьник чарх яда, вич лугъумир – устІар я! Гуьгъуьналлаз - ашкъидалди кап язавай **Андрей**.*

*Са геренда къуьл давам жеда, ахна абуру акъвазна ял акъадарда. Рахуник кваз пакетра авайбур столдал акъудиз эгечІда. Бес тежезвай затІ-матІ Андрейда кухнядиз физ, анай хкида. Гъеле суфра дуьзмиш жедалди шуьше ачухна рюмкаяр ацІурда, хъвада: «Гъан, мад сеферда – хвашкалди!» - «Сагърай!»*

**Мегхамед.** А цІйи йисан балдик чун гьикІ акъатайди тир?

**Андрей.** Вири физвай культурадин дворецдиз - чунни фенай.

**Меѓамед.** Ботинкадин дабан са гьиргьирдал тир алайди: жизви я кІанзавайди – михьиз хкатда. За ваз кьалурни авунай. Вуна: давай-давай, кьуьл ая, на приз кьачудайди я!

**Андрей.** Кьачурди вуч тир приз! Далдам гвай мишка туширни?

**Меѓамед.** Приз кьачунай. Зун ботинкадин дабан квачиз амукьнай.

**Андрей.** Мишка чна ахпа куьчеда коляскада аял авай жегьил дидедиз ганай.

**Меѓамед** (*хьуьрена чІагана физ*). Ботинкадик дабан кумачиз кьецІи ийизвай зун. Вун дишегьли чІалахьариз алахьнай, ви дуст Афѓганистандин дявдай хер хьана хтанвайди я лугьуз.

**Андрей.** Чна адаз хьсан гафарни лагьанай... ГьвечІи аял галай дишегьли чаз кьуьзуь яз аквазвай... Огьо, жегьилни жеда кьван инсанар!

**Меѓамед.** Кьуьлзава за, ботинкадин дабан хкат тавун патал мукьаятни я. Садра хкадарайди, кьатІана, са кІвач полда дуьз акьунач: галатна дабан! Хьел акатнай зак: маса кІвачин кьапарин пул гвайди туш, приз кьванни кьачун!

**Андрей.** Капар янай ваз!

**Меѓамед.** Капар янай... (*Жизви кисна.*) Гила Москвада лезгинкадал кьуьл ийидайла полициядиз эверзавалда... Андрей Михайлович, гьуьрметлу профессор, вуч хьанвайди я? Аламат яни? На лугьуди, гила лезгинкадал маса жуьреда кьуьлзава.

**Андрей.** Гьи жуьреда кьуьлзаватІа, заз чидач... Масабуру кьуьл ийизва...

**Меѓамед.** Аламат я...

**Андрей.** Я тахьайтІа, маса чкадал кьуьл ийизва.

**Меѓамед.** Эгер чун аламат жез вердишзамайтІа...

**Андрей.** А цІийи йисан балдик вуна руг акьуднай!

*АцІур хьвунвай рюмкаяр галукьарда.*

Тежер кьван шад я вун ақунал!

**Меѓамед.** Зунни. Сагьрай.

*Гила абур столдихь ацукьнава. Са вуч ятІани нез, кисна.*

**Ви** рикІел аламани, садра чун офицеррин городокдиз дишегьлийрин кьилив акьатайла?

**Андрей.** Иван Брыкина алакьарна тухвайла туширни? Давай, ана дишегьлийри цуьк акьудзава, итимар патав гвайди туш, абуруз са югь кьалурин. Кьалурнай югь, чазни ақунай. Вич ахпа хкатнай, гьамиша хьиз, чун университетдай акьуд тавуна са тІимил амукьнай.

**Меѓамед.** Ана чун кьуд югь туширни хьайиди? ТахьайтІа, гьафтеда амукьнайни?

**Андрей.** Гьикьван амукьнайтІани, хьсан ана хьанай...

*Кьведни хьуьрена чІагана фида. Рюмкаяр ацІун хьийизва.*

Ваз Брыкинакай хабар-затІ хьхьанайни? Фена садра адан кьилив Витя Белоусов, муькуь чи Ваня, хохол, Гриша Меликян – лайихлу компания! Гьеле чна направленияр гайи чкайра жегьил пешекарар яз кІвалахзамайла. Ам акьатнавай райондиз, поселокдин школадиз ингилис чІалан малим яз. Заз суьгьбет авурвал, чаз чидай Брыкин амач: завуч хьанва идакай, руфунни кьвез эгечІнава идал. Блокнот ахьайна, са-са чар аладарна лагьаналда: кье мумкинвал авач, ана собрание-совещание, геж азад жезва, пака нисинилай кьулухь, сятдин кьве-

даз... Яда, завуч, чун атанва, тур са юкъуз ви кваллах... Чи жуьреда кланзавай эхир: пиво хъсан балугъдихъ галаз, баня. Райондиз атанвайди я – тебиатдал... Ваъ, рази хъаначалда. Им школа я! – лагъаналда.

**Мегъамед.** Са завуч амукъна Брыкинакай?!

*Мад къведни хъурена члагана фена. Хъвада. Кисна незва. Мегъамеда икъван чавалдини чеб авай кваллиз вил язавай. Ада патан са квекай ятлани фикирзавайди аквазва.*

Эхирни акъатна зун куьгъне дустунин къилив. Университетда келдайла вад йисуз са общежитида яшамиш хъайи, абурукай пуд йисуз - са квалле. Гила тарихдин илимрин доктор Андрей Михайлович Линева, Скифиядин тарихдай чехи пешекар, дуьньяда чизвай. Къанни цудалай виниз ктабрин автор, абурукай яз «Эхъ, чун скифар я!..» ва маса илимдин бестселлерин... Андрей Михайлович... *(Пел тушунда)*. Чи общежитие авай куьче гым тир? Петрован куьче?

**Андрей.** Петрован? Я Петровскийдин?... Дуьз рикел аламач. Цикъвед мертебадин общежитидин ирид лагъай гъава, вад лагъай квал.

**Мегъамед.** Ирид лагъай гъава, вад лагъай квал...

*Андрея ацур хъувунвай рюмка Мегъамедал яргъи ийида.*

**Андрей.** Эхъ, эхирни акъатна дуст зи къилив...

*Галукъарна къведани хъвада.*

Фадлай за халисандиз хъванвачир.

**Мегъамед.** Вучиз? Хъвадай кас авачирни?

**Андрей.** Зарафатсуз, хъвадай кас жагъун – гъамни са месэладиз элкъвезва. Ваз таниш месэла яни?

**Мегъамед.** Таниш месэла я...

**Андрей.** Месэлаяр гъа сабур я... *(Мегъамедан тарелкадал недай затлар эцигда.)* Кухняда хуьрекар авайди я, юлдашди гъазурнавай, исятда гъабурукайни гъида... *(Вичин къапунани недайди эцигна давамарда.)* Бестселлер... Вични илимдин... Гъа гаф таклан я ман заз. Бестселлер! – лугъуз ван акъатда. Къачуна ктаб келиз эгечайла, вуч фикир ийидатла чиз амукъдач... Дуьньяда зун чир хъуникай рахайла... Зун феи эхиримжи международный илимдин конференциядал, февралдиз Будапештда кватл хъанвай, кгуьд уьлкведай атай цемужуьд пешекарди докладар авунай. Абурукай пуд касдиз зун чидай. Садахъ галаз зун са къадар йисар вилик Киевда илимдин мярекатдал таниш хъайид я, муькуьдахъ галаз Москвада. Пуд лагъайдани захъ галаз санал Дон вацун вини зонада раскопкайрал кваллахайди я. Амай пешекаррикай зун чидай кас Будапештда авачир... Алимдин машгъурвал – им са гъихътин ятлани маса затл я... Машгъурвиликай лугъуз жеда Мегъамед Алимегъамедовичакай рахадайла...

**Мегъамед.** Ваъ, ваъ! Мад квекай клантлани... Хуьрекар гъазурнава, бес юлдаш вич гъинва?

**Андрей.** Ам хъфенва.

**Мегъамед** *(жакъвазвай сив агал хъана)*. Уьмуьрдин юлдашрик хъфидай хесет жедай адет я... Бязи вахтара хъфида, ахпа хуьквенни ийида... Хуькведайди яни?

**Андрей.** Эхъ, гъелбетда, хуькведайди я.

**Мегъамед.** Зи са дуст ава, шаир. Адан уьмуьрдин юлдашни хъфиз-хуькведайбурукай я. Ятлани къанни са йисуз санал яшамиш жез алакна абурулай. Гила мад хъфенва. Дустуник къалабулух квай, и сеферда хтун тавунни мумкин я лугъуз.

**Андрей.** Зи юлдашдин диде тек я. Юлдашди вич кьве патал пайна кІанзава: зинни гьадан арада. Ам хуьре ава, вацра кьведра адал кьил чІугун чарасуз я.

**Мегьамед.** Зи уьмуьрдин юлдашар хуьквен тийидайбурукай хьана... Гьелбетда, хуькведайди хьсан я. Эгер валай уьмуьр гьа жуьре туькІуьриз алакьнатІа, зун шад я ви патахьай, Андрей.

**Андрей.** А проблема авач, ваь... Анжах вуна фикирмир, гьамиша хьсан хьайид я лагьана. Садра зи Лена хуькведач лагьана хьфенай. Им... цІерид йис идалай вилик. ЯтІани хтанай, пуд вацралай. Хтана, акуна зун авай гьал, жузуна: икІ ваз хьсан яни? За: ваь, хьсан туш. Пис яни? Эхь, пис я. Бес икІ, пис яз, вун кьиле фидани? Ваь, икІ пис яз зун кьиле фин мумкин туш... Гьанлай амукьайди захь галаз, амукьна кьедалди. Зи юлдашдихь хьсан рикІ ава, заз пис хьун адан рикІи кьабулзавач. Диде, хуьруьн дишегьли, гзаф яшлу я, зайифни. Чи кьилив, гьикьван тІалабайтІани, хуьквезвач, вичин чкада кІанзава. Ам а гьалда михьиз текдиз тазни жезвач. Юлдаш гьавиляй школада кІвалахдилаьни элячІна, са пай вахт ам хуьре жезва. Гьахьтин рикІ я аданди, хьифиз-хуьквез тазвай.

**Мегьамед.** Инал амукьзавайди и рюмкаяр дишегьлидин рикІин сагълугьдай хьун я.

**Андрей.** ГьакІ хьурай.

### Хьвада.

И патахьай, зи фикирдай, жува жув чІагьнакьа кІевера тун тавуртІа, месэла регьятдиз гьялиз жезвайди я. РикІ инсандихь жувахьни ава, яни? Инсандин рикІивай муьгьуьббат галачиз жедани? Ваь, жедайди туш! Ам садахь гьикІ хьайитІани галкІана кІазавайди я. ГалкІидайдини гьикІ жагьидач, дуьнья дишегьлийрай ацІанвайла...

**Мегьамед.** Хийирлу философия я!

**Андрей.** Зи иран дидени хьсанди я.

**Мегьамед.** О!.. Иран буба гьикІ я?

**Андрей.** Иран буба амайла, гьамни хьсанди тир... *(Мегьамедаз вил яна.)* Жувакай мад вуч лугьун? Аялар чеб чпис я. Руша са гьихьтин ятІани фирмада кІвалахзава – вуч кІвалах ятІа, ма зи кьил акьатнач. Гьуьлуьхь галаз чара хьанва, хва тербияламишзава. ГьакІ хьсан ялда: аял галаз, гьуьл авачиз. АкІ хьсан гьикІ жедайди ятІа зун сакІани гьавурда акьазвач... Гада сусахь галаз гьеле чара хьанвач - ам эвлениш тахьанвайвиляй. Гада зи цІийибурукай я, пул ийизвайбурукай. Вуна фикир гузвани: пул кьазанмишзавач, пул ийизва. Зун, пул тегьизвай ктабар кхьизвай буба, ам патал авторитет туш. Куьрелди, аялрихь чпин уьмуьрни ава, чпин акьулни. Юлдашдихь зунни ава, вичин азарлу дидени. Захьни - зи кьадим скифар. Гьа икІ яшамиш жезва. Рази хьухь, са акьван пис туш.

**Мегьамед.** Пис туш, Андрей Михайлович... Анжах алимидиз... АтІана – ксудай кІвал. АкІ хьайила, ина ви кабинетни жезва?

**Андрей.** Кабинет инани я, ксудай кІвалени. Алимдиз, кІвалахдик квай, тІимил я, лугьуз кІанзавани ваз? Вун зи гьавурда акьуртІа: заз вуч лазим ятІа, захь вири ава. *(Мегьамедахь алгьана, вилера амалдар хьвер куькІвена.)* Зун ахьтин гьвечІи кІизри я хьи, заз сирнав ийиз яд авай тиян бес жеда... Гьан. Захь вуч авач? Гьелбетда, хсуси самолет захь авач, ам авайтІа, адакай вучдатІа заз чидачир. «Бентли» машинни авач, гьич маса са машинни авач. Лазурный берегдал, я Рублевкада виллани авач. Нью-Йоркда вад лагьай авенюда пентхаусни авач. И затІар заз студентривай чир жезва. Студентар, гьамиша хьиз, акьуллу я, анжах тарсара ваь... Фитне авун виже кьведач: ара-ара тарсарани абурун кьилера са гьихьтин ятІани гуьзлемиш тавур кьапуяр ачух жеда... Бес захь вуч ава? Зун

жуваз кIандай, рикIи тIалабзавай кIвалахдал машгъул я. Университетдай зун садани чукурзавач. Лекцияр за жува туькIуьрнавай программайрай кIелзава. Квекай лазим яз аквазватIа, гьадакай за кхъизва. Нихъ галаз хуш ятIа, гьа касдихъ галаз зи ара ава. Вуж заз хуш туштIа, ам галай патахъ зун гьич элкьвенни ийизвач. Пис яни? *(Чинал хъвер аваз рюмка Мегьамед яргъи ийида.)*

**Мегьамед.** Ваъ, ваъ, пис туш!..

*Галукъарна хъвада.*

**Андрей** *(къулухъ алгъана давамарда).* Гьич садални, я залай гзаф алакьайдал, я артух тIвар-ван акъатайдал зун пехил туш. Сифте нубатда герекди вуч я? Жуван рикIи тIалабзавай кIвалахдик хьун. Ви рикIиз вуч кIанзаватIа, гьам ая! *(Виликди алгъана.)* Гьа арада ви дерди-кар са инсанрихъ галаз ваъ, чпихъ галаз бязи вахтара четин акъваззавай, Аллагъдихъ вичихъ галазни жеда. Амай вири ваз куьлуь-шуьлуьяр хьиз аквада.

**Мегьамед** *(ада къанихдиз яб гузва).* Валлагъ, хъсан я...

**Андрей** *(къарагъна фена стенкадин кIанин са дехил ахъайда, ана папкаяр ава).* Ибур аквазвани? Гъеле акъат тавунвай зи ктабар я. *(Патав гвай дехил ахъайда.)* Иниз килиг – ибурни зи кIвалахар я. *(Столдихъ ацукъ хъийида.)*

**Мегьамед.** Вири скифрикай яни?

**Андрей.** Скифрикай я... Масабурни ава, зун гъавурда акъазвай, я акъан тийизвай дуьньядикай... Ктабар акъудун патал пул герек я – пул авач. Университетди, са гьал, жедайвал ийизва. Алатай йисуз зи ктаб акъудна. Са ктаб издательствода къатхъанва, аниз пул агакъзавач. Пул жува жагъурна кIанзава, ам жагъурдай алакьунар захъ авач. ГьикI ятIани садра хцихъ галаз ихтилат кватна за гъазурнавай скифрин памятникрин атлас акъудунин гьакъиндай. Адани... Бубадиз хайи юкьуз и телевизор багъишна. Де жува лагъ, и бандура ина заз герек авайни? Куьгъне телевизор лап вичин чкадал алайди тир. Гила ам кухнядиз акъуднава, эхиримжи хабарриз зун гъана килигзава. Идаз гагъ-гагъ юлдаш килигда.

*Андрея пулт жагъурна, телевизор кутуна, акъатай ван агъузарна. Рюмкаяр ацIурда. Бирдан Мегьамед хъуьрена чIагана фена. Адаз вилера суал аваз килигай Андрея пулт къачуна телевизор хукуд хъийида.*

**Мегьамед.** Вуч лазим ятIа, вири ава Андрей Михайловичахъ, анжах ктабар акъуддай пул авач...

**Андрей.** Эхъ, Мегьамед Алимегьамедович, ктабар акъуддай пул авач...

*Къведни хъуьреда. Галукъарна хъвада.*

**Мегьамед.** Заз чидач, ви рикIел аламатIа... Садра общежитида... Садра ваз посылка атанай кIвалай. Почтадай хкана столдал эцигна вуна посылка. Тади къачун тавуна, чукIулдинни тIурунин куьмекдалди кьил эляна вуна посылкадилай, эгечIна ана вуч аватIа акъудиз. Са вуч ятIани кравутдин кIаник вегъена, вуч ятIани – шкафдиз, вуч ятIани – столдин ящикдиз вахчуна. Зун жуван столдихъ ацукънава, нубатдин гьикая кхъизвай жеда, гагъ-гагъ ви патахъни вил ягъиз. Ви посылкадай акъатай сгущенкадин банка рикIел алама зи... Вили рангунин этикетка алай сгущенкадин банка... Банкани вахчуна вуна шкафдиз... РикIел аламани, чи шкафда тараканар жедай, гьикъван тергайтIани, куьтягъ тежедай?

**Андрей.** Тараканар рикIел алама. Меликяна абур садра тупIаралди буьнжуькьариз эгечIайла, вун сивихъ атана туалетдиз катнай. Белки, гьа са сеферда

я заз вуна сифте ви члалалди екъуьгъна, бес тахъайла, урус члалални диде-буба акадарайла ван атайди.

**Мегъамед.** Гъан. Пакамахъ лекцийриз фидалди вилик чай хъвазва чна. Вуна ахъавуна сгущенкадин банкани. Фал дуьдгъвер эляна бутербродарни авуна. Вуна чайдиз гъвечли тур сгущенка яна, ам ваз гьикI бес жезвайтIа. Ваз килигна, завайни, кланзавайтIани, артух къачуз хъанач. Куьлуьз-куьлуьз рахазва чун. Белки, вуна семинардал скифрикай ийидай докладдикай лугъузвай жеди, я тахъайтIа, библиотекада абурукай жагъай цийи макъаладикай. Вак а хесет квайди тир, пакамлай скифрикай рахадай... Гъан. Хъвана чай, экъечIна фена чун. Нисинилай вегъейла университетдай хтай за чайдан цIал эцигна, недайди столдал акъудна, гъелбетда, сгущенкадин банкани гъана столдал. Вун гуьзлемишзава – вун хтана акъатзава. Вучдай? Къилди фу нез эгечIай за а сгущенка вири тIуьнай!

*Хъуьрена чIагана фена. Андрейкни хъуьруьн акатна.*

КIвалаяй ваз ракъурнавай сгущенка... Вири нез кланзавайди тушир, нефс я ман, акъвазализ хъанач... Эхирдай ичIи банка акурла регъуьни хъана жуваз, а банка такIанни. Тухвана вегъена за ам мусоропроводдиз... Ахпа хтана вун. Зун ацукънава зи столдихъ. ЭгечIна вуна недайди акъудиз. Шкаф ахъайна, сгущенкадин банка амач. Зун вилер чапрасиз килигзава, вуна вучдатIа акваз. Алакат хъана акъвазнава вун: гъиниз фирай, ацIанмай сгущенкадин банка? Кухнядай чайдан хкана вуна, зазни теклифна: ша, фу нез. За: сагърай, тIуьрди я, - къилккаж тавуна. *(Хъуьрена чIагана фена.)* Ви рикIел аламани?

**Андрей.** Алама.

**Мегъамед.** Вуна заз са гаф къванни вучиз лагъаначир?

**Андрей.** За ваз вуч лугъудай? Сагъ банка сгущенка тIуьрла къен фин мумкин я лугъудайни?.. Вун спортсмен тир, ваз недайди гзаф кланзавай...

**Мегъамед.** Издательствода ви вуч ктаб я авайди?

**Андрей.** «Скифрин политикадин ва тухумрин тарих», вад лагъай асирдин, чи эрадал къведалди.

**Мегъамед.** Куьрелди, Андрей Михайлович... Инал вун гьикI гъавурда тван?.. А сгущенкадин банкадай зун буржлу яз амукъна ваз... Буржар вахкана кланзавайди я... *(Хъултухдай кхъинрин книжка, адахъ галаз мад гъихътин ятIани чарар акъудда. Абурун арадай къачуна, столдилай гъил яргъи авуна Андреян вилик, якъин, банкунин карта эцигда.)* Гила зун са гъихътин ятIани мумкинвилер авай литератор я. И пул зи патай, чIуру фикир тавуна, къабула. Жуван ктабар акъуд...

**Андрей** *(карта къачуна, адаз вил яна, столдал эциг хъийида)* Им гьикI, са банка сгущенкадай?.. Хъсан процентар атанва...

**Мегъамед.** Вахт гзаф фенва эхир...

**Андрей.** ЧIуру фикир... ийидач, ваь... Идахъ жеда... Памятникрин атласни акъудиз жеда... «Скифрин пачагърин хазинаярни»... «Скифрин социальный история» ава захъ. Зи вири уьмуьрдин кIвалах... *(Кисна.)* Ма дустуни куьмек гузватIа, за куьмек къабулзава. Сагърай... Идахъ жеда... *(Къарагъна фена карта стенкадин дезгедал вазадиз вегъена хуькведа.)*

*Къведни къулайсузвал гъисс ийиз кисна.*

*(Зарафатдик кутаз алахъда.)* Геж тавуна издательстводиз фида. ТахъайтIа, юлдаш хуькведайди я, гъадазни клан жеда. Адахъ вичин дердияр ава.

**Мегъамед.** Юлдаш? *(Гъил хъултухдихъди фида.)* Андрей, завай...

**Андрей** (*гъил къетИдаказ вилик гадарна*). Акъваз! Хъсан ара чIур тийин... Ана гзаф ава, юлдашдални гьалтда. (*Чинал хъвер акъалтна*.) Мад алахъдайди я, заз цIийи костюмар къачун лугъуз.

*Кисна.*

*Андрея телевизор кутуна, жизви ван хкажна. Анай сериал физва.*

Вун телевизордиз килиг. За ваз къалурдай са затI ава, за ам жагъурин. (*Фена стенкадин дехилар са-сад ахъайиз, чараринни папкайрин арада къекъведа. Герек затI жагъун тавурла, муькуь кIвализ экъечIда. Са арадилай куьгъне папка гваз хуькведа*.) Вири и йисара зи чарарик кваз амукъна им. Ви рукописар. Килиг, рикел хукваш. Белки, ваз лазим са вуч ятIани жагъин ваз.

**Мегъамед** (*вичив вугай папка ахъайна, чарарал машгъул жеда*). Огъо, ибур ина... «Шад гъаятни». Са арада акъван гъайифар чIугунай за им квахъайла... «Чепелукъдин ахвардин» къилерни... За тIалабна, вуна кIелай. Вун яру ручка гваз эгечIай... (*Хъуьруьн акатна*.) Эсиллагъ вун зи гъавурда акъуначир, куклун тавуна къакъатнай чун... (*Вилер чарарал алаз кис жеда*.)

**Андрей** (*са герен ацукъайдалай къулухъ*). Жув гъабуроз килиг, зун кухняда килигда...

*Мегъамеда къил хкаж тийиз чарар гъилелай ийизва. Андрея кухнядиз фена. Анай са вучар ятIани гваз хуьквез, ада стол цIийидаказ дуьзмиш хъийизва. Эхирдай столдихъ ацукъ хъувуна ада Мегъамеда куьтягъун гуьзлемешизава. Ам яргъал физва. Андрея телевизордин ван винизна, агъуз хъувуна. Рюмкаяр ацIурна.*

Вавай абуруз ахпа килигиз жеда. Къала, абур за вахчун.

*Мегъамеда къил хкажна. Папка акъална, къерехдиз авуна, адал гъил аламаз къил галтадда. Андрея папка тухвана стенкадин дезгедал эцигда, хтана ацукъ хъийида.*

**Мегъамед** (*гуьгъул дегииш хъана*). Ваз вуч аватIа чидани, Андрей? АтIам (*папка хутахай патахъ къилин ишара ийида*) са Мегъамед я, инал вахъ галаз ацукънавайди – миьхъиз масад...

**Андрей**. Аламатдин кар авач. Инал ацукънавай Андрейни са девирда вахъ галаз общежитида яшамиш хъайиди туш.

**Мегъамед** (*гуя адан ван татана*). Рази хъухъ, Андрей, атIа Мегъамедаз ганвай. Гъеле аялдин кхъинар ятIани аквазва эхир.

**Андрей**. АтIа Мегъамедаз?.. Мегъамедаз ганвайди вири уьлкведиз чизва.

**Мегъамед** (*хъиткъин жеда*). Уьлкведиз?! Уьлкведиз вуж я чизвайди, Андрей?! Зун, ингъе, ибурукай хъанва! (*Телевизор къалурда*.) Ингъе, уьлкведиз кIанзавайди! Уьлкведиз пухъ я кIанзавайди! Пиш туна незва. Занни гузва: ма, ма! Неь! Неь, пухъ! Уьлкведи незва... Андрей, мегер чаз... мегер чун...

*Вичин гъарайдихъай утанмиш хъана, лугъудай гаф жагъин тийиз амукъда. Андрей студин далудихъ агалтна адаз дикъетдивди килигзава. Ахпа къведни вилер телевизордал алаз кисна. Ана автоматдай гуьлле гайила инсанар гъикI иердиз рекъизватIа къалурзава. Андрея пуьлт къачуна маса канал кутуна. Инани сериал физва: куьчедал гуьллеири янавай мейит ала, асфальт ивиди яру авунва, полицейскияр чтин кIвалахдик ква. Андрея маса канал кутуна: ксузвай кIвале шикил, месел простънди жизви кIевнавай итимдини дишегълиди чабалмишизава.*

Мад яхъ! (*Хъуъруьн акатна, ягъанатдивди.*) Мад: гейрал агакьнавач...

*Андрея мад са канал къада. Анай «Королева красоты» шоу физва.*

**Андрей.** (*пульт столдал гадарна*). Къариба кас я вун... Пара къариба кас я... Яда, муькуьбур ишезва, чпин пухъ ише физвач лугъуз. Види ише физва – тІямлу я. Це, тІуьрай. Бес ише физвачиртІа хъсан тирни?

**Мегъамед.** Вун хъуъруьхъ, хъуъруьхъ...

**Андрей.** Хъуъруьхъ... Ма, и арада завай ваз гьикІ лугъуз жеда?

**Мегъамед** (*фикирлу яз, хурухъди столдал алгъана гуя вич вичив рахазва*). Вуч акваз я рикІе тІал гъатзавайди, тІурфанар къарагъзавайди? Куьн ажугъди я кузвайди?.. Сергъатар, важиблу хъайи, белки, дугъриданни хъуъруьн къведай-бур я жеди... Вири куьлуь-шуьлуьяр хъун мумкин я эхир. Белки, маса гъахъ ава дуьньяда... (*Хкаж хъана, вичиз килигзавай Андреяз.*) Андрей Михайлович... Ви кьилиз атайди яни: гъахъуникай рахадайла, инсан ахмакьдиз элкъведа?..

**Андрей** (*къуьнер чуькъведа*). Гъахъни гъар жуьрединди ава эхир, гъардаз вичинди. ГьикІ килигайтІа... Хъурай, элкъуьрай ахмакьдиз. Бязи вахтара ахмакьдизни гьуьрмет къвезвайди я...

*Кисна телевизордиз килигзава.*

**Мегъамед** (*къулухъди хъхъана, чулава пенжердиз вил яна, гуя пьесадин ре-марка кІелзава*). Къецихъ йиф къуланвериз мукъва жезвай. Мугъмандин рикІел эхирни вич хъфена кІанзавайди хтана...

**Андрей.** Хъфидайдакай вуна лагъайди тушир. Чарасуз яни?.. Са тІимил рикІ туькуьул я ви, Мегъамед Алимегъамедович... Эгер им яратмишунрин кризис ятІа, сабурулу хъун герек я. Гъихътин кризис хъайитІани, геж-фад алатда...

**Мегъамед.** Андрей Михайлович, вун гафунин къадир авай ксарикай я. Де вуна лагъ...

**Андрей.** За вуч лугъад? Квекай?

**Мегъамед.** Ингъе... (*Телевизордал вилер туькІуьрда, ахпа кьил элкъуьрда.*) Гъа и виридакай.

**Андрей** (*кисайдалай къулухъ*). Литература къачуртІа... Зун куьгъне адетрин инсан я. Акьуллу, гъавурда акъадай касдихъ галаз къал алачир ихтилат кІан хъайила за Чехован ктаб гъиле къада. Инсандин гуьрчегвилихъни михъвивилихъ вил хъайила, Тургеневал элячІда. Инсандин винизвални къудрат рикІел хкидай Виктор Гюго ава. Адан «Отверженные», ви ктаб, зав гума, атІанал ала ам (*Стенкадихъ кьил эляда. Хъуъруьн акатна.*) Гилани ам за кІелна куьтягъни авунвач. Чехиди я ман, са гъинал къван ятІани агакъайла, дердияр акъатда, амукъда. Мад ашкъи атайла, акъвазай чка рикІелай алатда, башламиш хъийида цІийи кьилелай... (*Рюмкайра цада. Кисда.*) Са гъафтедила зун археологиядин экспедициядиз фида. Гъар йисуз, акадар тавуна, физвайди я жуван студентрихъ галаз. Гатуз зун са вацра чуьлда палаткада яшамиш хъана кІанзава, им чІурна жедай къанун туш... Мад фида чун чи Терсиндин городищедал. Чиликай хкатдайла яракьдин кІус хъуй, къапуни хъитрепІ, я, гъатдайди я, сагъзамай къаб, я ракъун крицрин хазина - эхъ, шаз жагъанай чаз! - я чепедин антропоморфный нини гъиле къурла... Гъа чІавуз я уьмуьр кІан жезвайди!.. (*Гъевеслу хъана, мугъмандиз и ихтилат бегенмиш яни-тушни фикир тийиз.*) Ина вуч важиблу я? Сад лагъайди: раскопкаяр жезмай къван – максимално! – зиян тагана тухун. Тади авуртІа, мукъаят тахъайтІа, информация квахъда, амни - жагъин хъийидайди туш. Чил эгъуьндайла, памятникдин са пай гъамиша терг жеда. Гъавурда акъазвани? Ахпа. Памятникдин ахътин реконструкция ийин, адахъ илимдин бине



жедайвал, ам инкардай фикирар арадал текъведайвал. И кьве месэла, ч'алахъ хъухъ, лайихлубур я, абуруз жуван уьмуьрдин са гьикъван ят'ани пай гайит'ла жеда. Мадни кьурху ава, аниз гьарамзада авантюристар акъатуникай, анжах пулуна вил авай... Ваз акуна к'анда Терсиндин гьавадай янавай шикилар, ахпа мад вун адавай къакъудиз хъижезмайди туш. Къалурдани за ваз?.. (*Къарагъиз к'ан жеда, амма, юзайди, Мегъамедаз вил яна, гуя уях хъхъана, алайвал ала-мукъда.*) Им зун гьиниз фенай? Гьиниз акъатнай зун? (*Хъуьруьн акатда. Рюмка къачуна Мегъамедал яргъи ийида.*)

*Хъвада.*

Къенин литературадикай рахайт'ла... Гагъ-гагъ зун са ктаб къачуна к'елиз алахъда... Мегъамед, за авайвал лагъайт'ла, вун инжикли жедач хьи?

**Мегъамед.** Ваъ, жедач.

**Андрей.** Россиядин алай девирдин литература... дебилар патал арадал гь-извайди я. Бажарагълудаказ ийизват'ани. Ван къевезвани?.. Кар алайди, инсандиз гьик' килигзават'ла, гьадал я эхир. Инсан адан – ви жуьреда лугъун - вичин пукъада къацурна, ам къалурзава: ингъе, килиг... Гьик' лагъайт'ани, инсандикай са т'имил хъсандиз фикирна, адаз гьуьрметна, ам виниз хкажна к'анзавайди. Ам инсан я!..

*Кисна.*

*Телевизордиз килигзава, ана конкурсдин финалдив агакънава.*

**Мегъамед.** Маса гуз акъуднавай иервал квез элкъведа?..

*Кисна.*

Андрей, вавай ат'адал акъахиз жедайни?

**Андрей.** Ат'адал?.. Ваъ, яда! К'арабар гзаф ава.

**Мегъамед** (*вичин гаф лугъузвай мярекатдин спонсордикай*). Бес има? Уьмуьрдин иеси!.. Ашкара я, революцияр инсафсузбур вучиз жезвайди ят'ла. Де вуна лагъ: и суфат акурла, ам гьик' яна рекъиз к'ан жедач?

**Андрей.** Им ви лезги иви рахазва... Ам яна вучиз рекъида? Ам гьак' вични рекъида...

*Кисда.*

*Андрея телевизор хукудда.*

**Мегъамед** (*ухът акъадарна*). Ма цун хъия садбур.

*Цада. Хъвада.*

(*Чин ачух хъана.*) Ви рик'ел аламани, чун анжах таниш хъана, общежитида яшамиш жез эгеч'айла... За ваз экеч'дай экзамендин сочинение Рахметовакай кхъейдакай лагъанай, рик' алай игитдикай. Ам ви рик' алай игитни хъанай. Вуна ихтилатнай, гьик' адалай чешне къачуз, садра ваз михерал ксуз к'ан хъанайт'ла.

**Андрей.** Хъайи к'валах тир. Ахпа са шумуд юкъуз завай школадиз физ хъаначир...

*Къведакни хъуьруьн акатда.*

**Мегъамед.** Чернышевский авайди тир, Островскийни, Николай...  
**Андрей.** Авайди тир. Чибур...  
**Мегъамед.** Ша чна Рахметовакай кел хыйин. Павка Корчагинакайни.  
**Андрей.** Кел хыйин... Хъсан фикир я, кел хыйин...

*Кисда.*

**Мегъамед.** Вучиз ик хун герек тирга, Андрей?  
**Андрей.** Чавай хабар кьунач...  
**Мегъамед.** Чун инсанар я эхир...  
**Андрей.** Инсанар я...

*Кисда.*

**Мегъамед.** Гъан, хурай, Андрей. Зун лезги я, дагъларай эвичнавайди. Вун урус я, вак чувуд ивини ква, акьулла хун герек я... Вуна лагъ.  
**Андрей** (*адаз дикъетдивди килигна*). Ахмакъ я вун.  
**Мегъамед** (*къуьнер чуькъвена*). Андрей, заз тийижир гафар лагъ ман.  
**Андрей.** Ваз тийижир гафар захъ авач, юлдаш... (*Кисда. Рюмкаяр ацГурда.*)  
Декъикъаяр жада, фикиррик акатда зун: я Аллагъ, лугъуда за жуваз, и уьлкведа амай ахмакъ са зун я жал? Вич лугъумир, мад сад ама... Гъан, заз хуш я. Тек жадалди, къвед хун хъсан я... Сагърай, ахмакъ!  
**Мегъамед.** Сагърай, ахмакъ!

*Галукъарна хъвада.*

*Кисда.*

Эхиримжи къве ахмакъди ацукъна хъивегъзава... Хъуьруьн къведай агъвалат яни?  
**Андрей.** Хъуьруьн къведай агъвалат я...

*Адак хъуьруьн акатда, гуьгъуьнналаз Мегъамедакни. Гагъ виликди, гагъ къулухъди алгъиз, кап капуз ягъиз, тунларалди чти чеб къалуриз хъуьрена чIагана фида. Мегъамеда столдал гъилералди лезгинка яда, кIвачел акъалтай ам къуьлуьник экечIда. Андреяни къарагъна къив гуз капар яда. Абур пиян тирди аквазва: эвелан гумрагъвал кумачир къуьл яргъал фенач.*

**Мегъамед.** Андрей, къе зун акъвазда ви къилив.  
**Андрей.** Вуч лагъай гаф я, гьелбетда.  
**Мегъамед.** Ша чун гъа инал ксун, общежитида хъиз.  
**Андрей.** Ваз гъикI кландатIа, гъакI жада.

*Абур, сифте Мегъамед, адалай чешне къачуна Андрейни, столдин къве патархай метIерал, гъилер полда акГурна акъвазда.*

**Мегъамед** (*са арадила хъиз*). Андрей!  
**Андрей.** Гъай!  
**Мегъамед.** Эгер ви юлдаш хтайтIа?  
**Андрей.** Эгер зи юлдаш хтайтIа, ада чун ахварай авудда.  
**Мегъамед.** А-а... (*Вичи вичикди.*) Общежитида хъиз. Ирид лагъай мертебада, вад лагъай кIвале... Куьче гъим тир? Андрей, бес куьче рикел хкидачни?

*Жаваб авач. Вахт физва. Жегьил Наташани Мегьамед рахазвай ванер. Наташа: «Фад лагьана вуна заз... Заз кичезва: вуна зи рикI тIарда...» Мегьамед: «Ваъ, садрани, садрани!..» Наташа: «АкI ятIа, заз вунни...» Ахвар хиялдикай кваттай Мегьамед хьуткьун жеда, полдал ацукьда. Виликан жуьре акъваз хьийида.*

**Андрей** (ахвар хиялдикай кватда, полдал ацукьда. Мегьамедаз вил яна, залдиз). Гьикьван йисар тир, дуст такуна... (Чинай гьилер чIугвада, кьил галтадарда.) Тахъвана-тахъвана, ахпа гзаф хъвайила, кьилин кьатIунар чикIизва... Квезни гьакI яни? А-а... АкI ятIа, виридаз гьакI я. (Виликан жуьре акъваз хьийида.)

## V

*Дагьустанда.*

*Яргьа тушиз дагьдин гуьнедик кIанвай гьечIи хуьр. Къацу векьни кьунвай хуьруьн сурар. Къерехдивай эьгечIнавай ва кьенезни атанвай тарари абур багьдиз ухшар гьизва. Къакъатна хьиз - кьвалахъди ян гана, кьайдадик квачиз инал-анал хкаж хьанвай куьгьне сурарин кьванер. Мукуьвай кьванерин чина шикилар авай цIийи сурар, абур ракуьн ва я кьванцин паруйра тунва. Сурариз гьахъдай чкадал, куьзуь хатрут тарцин куьлгедик, инсанар акъваздай секуь, аникни ацукьдай яргьи дезге туькIуьрнава.*

*Паруда авачир, вичел гьеле векь эьгечI тавунвай цIийи сур. Адав агакьиз жизви амаз, тарцин хилер яргьни хьанва. **Халуд свасни Мегьамед** кьведа. Мегьамедан гьилик ноутбукдин сумка ква, халуд суса аса чиле акIуриз аста камар кьачузва. Ам алатай девирдин, пара яшлу, амма акъалтI тийидай уьмуьрдин кьуват ганвай, чпикай гила саки амачир, гуя хатадай хьиз, Аллагьдин рикIелайни алатна и чилел аламукьнавай хуьруьн дишегьлийрикай я.*

**Халуд свас.** Яд гьваш, лагьана. Адаз гьамиша булахдилай хканвай цIийи яд кIандай. Ву! Нез эгечI тавунваз яд кIан хьанани идаз? Чуькьни тавуна яд гьана за. Са хупI авуна жеди. Незва, дулма авунвай за. Идан кьалунилай кIус чилел аватна. Са хьел вичиз атана! Гадарна кьал, гьамни аватна чилел. Чуькьни авунач за, маса кьал гьана вугана. Неъ, лагьана за. ТIуьна ида, чайни хъвана, куьтягьна. Вучиз ятIани, рикIик хьана зи. Адан гьал маса тегьер акуна заз... Им нянихъ. Пакамахъ им Кьасумхуьрел физ кIвачин хьана. Я Аллагь, фикирзава за жувакди, идан Кьасумхуьрел вуч алайди я? Патарихъ хьфизмайди тушир, зайиф хьанвай ам эхирдай. А юкьуз заз вини магьледа авай Эслидин гам ришазваз, гьаниз куьмек це лугьуз эвернавай. Гьаниз фена зун. Югъ атана нисинилай вегьена, мад акъвазиз хьанач завай. Чан вах, лагьана за, амайди са тIимил я, куьне куьтягъ хьия, зун хьфена кIанзава. Винидихъай зун хтана, агьадихъай атана варарив машин акъвазна. Шерифахуьруьнви Телгьят эьгечIна машиндай... Телгьят, чи хванаха, рикIел аламачни ви?... Гьиликай кьуна машиндай имни акъудна Телгьята. Ву, я гуж! Вуч хабар я? Адан кефияр авач, лагьана Телгьята, кьатхьидай чка туькIуьра адаз. Винел хутахна, дегьлизда дивандал кьатхьурна чна им. Телгьят машин рекье хуаз кIаник эвичI хьувуна. Зун ацукьна идан кьилихъ. Я итим, вуч хьанвайди я, гьикI хьанвайди я? Рекьизва, кьей кьари, лагьана ида заз. Ву, я гуж! Ибур вуч гафар я? Ваз кIани затI авани? КIани затIар вири куьтягъ хьана, лагьана. Вуч ийидагIа, вуч лугьудагIа чизмач заз... Рекьимир, чан Кьадир, лагьана за. Вучдай, лагьана, вил атIанвачни? Сифте зун рекьин, лагьана за, ахпа жувни ша... Мегер, уьмуьрда зи ван атайди яни гум атIайдаз! Гьанал Телгьятни, тади гьалда атана акъатай кьунши Лазимбегни алаз чан гана... (Кисна.) Хьайивал хьсан хьана, чан хва.

Тпа хъанач, рекъе-хуъле ярх хъана амукънач, вичикай инжикли хъувунач. Вичиз кІани къван крар вири авуна хъфена.

*Сурув акъвазда. Халуд суса аса вичин къвалав агудна акъвазариз алахъда, ахпа четиндиз алгъана ам векъедал эцигда. Гъилер хкажна дуъа ийида. Мегъамед, сумка кІвачерив чилел авудна, гъилер куърсарна акъвазнава.*

*(Гъилер чинай чІугуна.)* Рагъмет хъуй вичиз. Ина ферикъат хъанвай амай виридазни! Женнетдин ахварар атурай чпиз, я Аллагъ! Вун я гунагърилай гъил къачудайди. Ваз чизвайди я эвелни, эхирни. Вуна сабур це чи рикІериз... Рагъметар за адаз гъизвайди я, чан хва...

*Мегъамед киснава. Адаз вил ягъай халуд свасни акъваз хъана. Са арадилай Мегъамеда чинай чІугвадайла хъиз гъил хкажна, амма пел тІушунна.*

Ма рагъметар за адаз гъизвайди я, гум атІайдаз. ЯтІани, чан хва, лугъун та-вуна жедач завай: рикІ тІуъна куътягъайди я ада зи!

**Мегъамед** *(зарафат ийиз алахъзава).* Ваъ эхир, чан халуд свас, эгер рикІ авайди ятІа, ам куътягъиз жедайди туш.

**Халуд свас.** Валлагъ, куътягъайди я, чан хва! Уъмуърда адаз чир хъайиди, зи рикІ тІуън хъана. Масад тиртІа, эхдачир. Гена адан бахтуни гъана, зи рикІ чІехи яз.

**Мегъамед.** Чан халуд свас!

**Халуд свас.** Эхъ, чан хва. Ма вучда, авай чкада хъсан хъурай вичиз. Къе-пака жувни гъаниз фидайди я...

**Мегъамед.** Тади къачумир, чан халуд свас.

**Халуд свас.** Тади къачуртІани, къачун тавуртІани, чан хва, чи гъиле авай крар туш...

*Мегъамед гъа алай чкадал акъвазнама. Халуд суса заландиз алгъана чилелай вичин аса вахчуда, яваш камаралди суралай цІар яда. Мадни энгел хъхъана.*

Де хъша, чан хва. Сифте кІвализ хтана, ахпа сурарал атана кІандайди тир. Хъша.

**Мегъамед.** Жув ахлад, халуд свас, зунни гуъгъуъналлаз хуъкведа.

**Халуд свас** *(гъавурда акъуна).* ЯтІа амукъа, чан хва. Амукъа са геренда. Са гаф-чІал ая жуван халудихъ галаз. Къала а ви сумкани, за хутахин.

**Мегъамед.** Жув инжикли ийимир, халуд свас, ам за хкида.

**Халуд свас.** Ая гаф-чІал жуван халудихъ галаз, чан хва! Зун хъфин.

*Халуд свас тади дерди авай касдин еришдалди (мугъман къабулна кІанзава), аса чиле эцягъиз-эцягъиз хъфида. Къулухъ вил яна, ам далдадик акаатайди акурла, Мегъамед агъуз хъана сурун къерехдив чІурал ацукъда. МетІерал къуна сумка ачухда. Анай газет къачуна векъел экІяда. Сумкадай эрекъдин шуъше акъудна газетдал эцигда. Къве истикан, мад вуч ятІани (атІанвай фу, ниси) газетдал акъуд хъийида. Сумка акъална са патахъ вегъеда. Адан вири юзунар санизни тади тийизвай касдинбур я.*

*Мегъамеда шуъше ахъайна истиканра эрекъ цадайла, далдадихъай, якъин, рикІелай алатай са вуч ятІани хълагъиз, халуд свас акъат хъийида. Вилериз и шикил акурла, ам къах хъана амукъда. Туб пІузаррал фейи ада, белки, куш-кушна жеди: «Ву, я гуж!» Адаз вуч ийидатІа чизвач, къве кам къачун хъийида, акъваз хъижеда, ахпа явашидиз фена секуъдик квай дезгедал ацукъда. Мегъамед рахаз эгечІайла, гардан яргъи авуна ада вуч лугъузватІа къатІуз алахъда.*

**Мегъамед** (*истикан гъиле ваз, атІуз-атІуз рахада*). Салам алейкум, халу! Хуькведа лагъанай за ваз. Ингъе, хтана... Эхъ, гежна... Зи вири кІвалахра гежне за... Вуна авурдини зарафат хъана, халу. Эхиримжи тарс гун хъувунани заз?.. (*Кисда. Хъвана истикан эцигда. Къил агъузна хиялрик акатда. Юзун хъувур адан вилер сурарин къилихъай, гуьнедикай физвай рекъел акъвазда.*) Гъа инай виниз куьне зун рекъе турди тир, халу. Вунани халуд суса. Армиядиз. (*Кисна. Чина хъвердин экв гъатда.*) Чан хва, лагъанай халуд суса, ана вакІан як гуз хъайитІа, немир гъа, гунагъ я. Вуна гъикІ лагъанай, халу? Саймаз гафариз яб гумир, лагъанай вуна, гъикІ герек ятІа, гъакІ ая вири крар. Ви гунагъар за инал къуна тухуда!..

*Вичин къамуз капаш вегъеда.*

*Гъикъван гардан яргъи авуртІани, бегъем ван текъвез акурди («Я гуж хъайи япар!»), халуд свас къарагъда, кІвачер мукъаятдиз виняй-виняй гъиз атана мукъув гвай сурун къакъан къванцин далдадик акъвазда, ахпа сурун къванцин парудал ацукъда. Сегънедин къляй-кълиз Мегъамедан гъалдиз, адан ихтилатдиз килигна халуд сусан юзунар, чинин рангар дегъи жеда.*

Зи гунагърикай на ви хивез къачуз хъайиди заз чида, халу. Заз хабар жедай, абурун пар къезил хъайи арайра... (*Кисда.*) Авазва, халу. И арада гъикІ лугъудайди я: хъсан я... Таб тавуртІа? Таб тавуртІа... За жув, халу, къагъбе дишегълиди хъиз, пулунихъ маса гузва. Къагъбе дишегълидихъ галаз, гъелбетда, зи гъуьжет авач, адав вичин кеспи я гвайди. Зав гвайди - жуван дерт... Уьмуьр акъатун герек атана, жув алдатмиш хъайиди гъавурда акъун патал... (*Къил агъузна кисда.*) Са юкъуз пакамахъ ахварай аватайла, жува жувавай жузада эхир: яда, бесрай, ахъая вилер... Ахъайда вилер, вуч аквада?.. Виридалайни хъсан, рикІе, ам экуь ийиз, амукай сятер, йикъар гъибур яни, халу? Ваз гъич са чІехи пуларивайни гуз тежедайбур. Масабур. А чІавуз вун ви агъа тир, гъавилляй – уьмуьрдин агъани...

*Мегъамед фикирри тухуда. Бирдан ам руфун кІаникна векъел яргъи жеда. Халуд свас вилер экъисна килигзава, адан тІуб нІузаррал фида. Мегъамеда тІуб шуьшедин этикеткадал туькІуьрда, гъвечІи аялдин тегъер гъарфар агу-диз, слогриз кІватІиз кІелиз эгечІда.*

П-ор-т-в-е –ейн... Пор-тв...ейн... Портвейн! Хъана! (*Аялди хъиз гъарайда, кІвачер гъавада къекъуьрда.*) Хъана кІелиз: портвейн!.. (*Къарагъна ацукъ хъийида.*) Зун школадиз гъеле фенвач, халу, гъикъван ашкъи аватІани, сакІани а яшдиз акъатна куьтягъ жезвач. Вуна зун секинарзава: гъелелиг гъарфар чира, школадиз фейила отличник жедайвал. Хъурай ман. Алахъна гъарфар чирзава за, нянихъ вахъ галаз санал жувани газет къаз, вавай гъарфар хабар къаз. Аламатдин затІар тир къван и гъарфар. Абуру ван ийидай, санал кІватІ жез гафар арадал гъидай. Анжах за кІелдайла абур гафариз четиндиз элкъведай. Низ чида, тахсир нинди тиртІа? Зун гъеле гзаф гъвечІизмайни? ТахъайтІа, ваз, совхоздин бригадирдиз, малимдин алакьунар тІимил авайни?.. Садра вуна зун тухвана вахъ галаз Къасумхуьрел. Ана вун, халу, зун тежер къван гъейранарна, балкІанрин чамарра – Шинийрин суварик тиртІа, лугъуда за – гъалиб хъанай. Ахпа ацукънава чун чайханада. Зазни чка ганва чІехи, къуватлу, кІевиз рахаз-хъуьрезвай – яраб закайни абуруз ухшарди жеда жал? – итимрин арада. Халуьри галат тийиз чуьхуьзва ви агалкъун, заз са арада хъана сугъул. ЭвичІна зун стулдилаь, къекъвена чайханада столрин арайра. Ахпа хтана. Зи къайгъу садазни авач. Маш-

гъулат жагъана заз: столдив акъвазна, кьерехдиз авунвай шушейрикай садан этикеткадал вуч кхьенватIа кIелиз алахъна зун. (*Шуьшедал тIуб туькIуьрда.*) Четин гаф я, сакIани кIелна кьилиз акъатзавач. Жув авай чкани рикIелай алатна гъавалат хъана зун. Эхирни гъарфар гафуниз кIватI хъана: портвейн! – шадвиляй гъарай акъатна зай. Гъихътин гаф ятIа аку! Чи столдихъни, патаривни цаву къав къачудай ванцелди чинар къекъифай, еке сивера сарари цIарцIар гузвай итимар хъуьренай. Вич лугъумир, вири кисна зи алахъунриз килигзавай къван. Зи чин яру хъанайтIани, эхир кьил хъсан атанай. Вуна заз пул ганай, кепекарни ваь, чарчин манат: алад, ваз вуч кIандатIа, къачу...

*Мегъамеда эрекъ цада, истикан хкажна, ада авайди портвейн туширвиляй гъайиф чIугвазвай тегъерда килигда, хъвада. Са къадар кисда.*

*Икъван чIавалди адаз: им алапат яни, чаз акурди?! – лугъузвай тегъерда килигзавай халуд свас хъфиз кIанз къарагъда, амма, энгелна, ацукъ хъийида.*

Жуваз чир тахъай бубадикай за фикирдачир. Заз чидайди, халу, вун тир... Агакънавай жегъил яз садра вавай заз ван атанай: гила вун ви бубадиз ухшар хъанва. Зун бубадиз ухшар хъуни вун рази яз тазвай... Бубадикай кьериз-цIаруз ихтилатар кватдайтIани, диде зи рикIел садани гъидачир... Халу авай захъ. Халуд свасни авай заз. Хъсан, зун эцигдай-вахчудай чка тахъай. Заз сада пис гаф лугъун къабул тавур...

*Халуд свас вичин чкадал жизви юзада, адан чин экуь жеда, кьил агъузна вичин кIвачелай гъил аладарда.*

Халуд свас авай... Заз тийижир зи дидени авай дуьньяда. Адакай за мус фикир ийиз эгечIнайтIа? Я тахъуй, адакай фикир тавур вахт хъанайтIа?.. Диде авайди заз гьикI чир хъанай? Нивай? Жуван рикIи лагъанайни?.. Мус тиртIа, халу, вуна садра зи суалдиз рикIел аламукъай жаваб гайиди: адаз, чан хва, вичин хзан ава... Им гьикI жедай кар тир? Гъавурда зун геж хьиз акъунай... Мад садазни тийижиз, датIана дидедихъ вил хъанай, датIана ам гуьзлемишнай... Ам акур югъ... Эхирни а югъ алуькнай... Захъ дуьньяда диде амуьк тавур югъ... Ам рагъ алай, гуьрчег, заз акI я, суварин югъ тир. Зи кьаршидиз пуд дишегъли къвезвай. Абурукай сад зи диде тир. Я хва, лагъанай дишегълийрикай сада, ваз ви диде чир хъаначни? Уьмуьрда такурди ятIани, заз ам, диде, гьикI чир жедачир: пуд дишегълидикай юкъва авайди - виридалайни иерди, вич сувар хътинди! Маса ахътинди жечир эхир дуьньяда!.. Дидеди виликди гадарна зун къужахламишнай: я чан хва, ваз ви рикIи лагъаначни зун диде тирди?! Зи рикIи.. (*Кисна.*) Дидедихъ галаз рахадай гафар хъаначир захъ. Къулухъди ялна, адан гъилерай акъатнай зун. Элкъвена кьил туькIвейвал фенай. Дидедихъай катнай... Уьмуьрлух вич акун гуьзлемишай... (*Кисна.*) Къуланвериз хтанай зун кIвализ. Вун, халу, экв кузвай къурак кIарасар хадай кIанчIунал ацукънавай. Чун чаз килигиз акъвазнай. Са вуч ятIани сада муькуьдаз кисна вилералди лагъайдалай къулухъ, чун чи гъавурда акъадайбур тир эхир, вун раханай. Ам жегъил дишегъли тир, лагъанай вуна, за адаз ихтияр ганай вичин къисмет гъялдай. Им заз тIимил тир. Вуна, халу, чара тахъана, са куьнизни куьмек тушир гафар хълагънай: ма вучдай, адал гъалтайди гъахътинди хъана, чараданди къабул тийидай... Дуьньяда вири крари чпин чка къун патал, ам туькьуьлвили басмишун патал им заз бес тир. Мад гъич са куьнинни гъавурда тун, гъич са гафни лугъун хъувун герек къвезмачир... Зай гаф акъат тавурла, эхирни вилер агъузна, метIера гъилер акIурна къарагънай вун, халу. Къулал хуьрек чимизма, лагъанай вуна, тIуьна ксус... За фикирзава: гъа декьикъайра ваз чир хъанай, зун аял яз

амачирди. Далудихъай ви акҗаж хъанвай къуьнер, рехи кыл акурла, азни чир хъанай, вун къуьзуь хъанвайди...

*Мегъамеда цана хъвада, истикан гъиле аваз ам фикирлу жеда.*

*Чина гъам аваз ацукънавай халуд суса виликди алгъана, кыл агъузда, чин гъилера чуьнуьхда.*

Бес вуч тир ваз кҗанзавайди? Къисас... Гила тушир, лугъуз жедани вавай? (Бирдан ифей ванцелди, саки кушкундалди рахада.) Къисасчи?.. Келлегуьз!.. Лам! Лам!.. (Кисда. Адан чиниз вичиз вич такҗан хъунин туькьуьл ранг янава.) Ахътин лам я хъи, вичикай куьгъне грекарни римлуяр анихъ амуькьрай, гъич Ассириядин табличкайрани кхъин тавунвай...

*Юзан тийиз ацукънавай Мегъамедан кисун яргъал фида. Халуд свас адаз сабурсузвилелди килигзава. Вичик акатай юзунай, чинин рангарай аквазвайвал, ам къарагъна лугъуз гъазур я: ма хъана, чан хва, хъша кҗвализ. Амма и арада Мегъамед мад чилел яргъи хъана, ада тҗуб, атҗа сеферда хъиз, шуьшедин этикеткадал туькҗурда.*

П-ор-т-в-е –ейн... Портвейн! Хъана!.. (Къарагъна ацукъ хъийида.) Иер гаф я. За кҗелай сифте гафарикай... (Кисна. Хъуьруьн акатда) Зи рикҗел, халу, винни райкомдин сад лагъай секретардин арада хъайи балкҗандин савда хуьквезва. Вичин тариф акъатнавай ви балкҗан акурла, ада вуч теклифнай: а балкҗан вуна аз це, жуваз «Цийи рехъ» колхоздин рамагдай хъяна рикҗ ацукъай масад къачу. Такҗан тир ваз ви Макъар-дагъдихъ галаз чара хъун... Адал ахътин тҗвар вучиз алай, халу? Хвара ам Макъарин дагъда хайивилияй туширни?... Рикҗи къабулзавачир ви Макъар-дагъ масадав вугун, ятҗани секретардиз ваъ лагъаначир вуна. Вучиз вавай адаз ваъ лугъуз хъаначир, халу? Зун гъавурда акъазвайвал, сад лагъайди, ам райкомдин сад лагъай секретарь тир. Къвед лагъайди, амни хъсан балкҗанрин къадир авай кас тир. Пуд лагъайдини, секретардиз дерт авай: адакай паб хъфенвай, гуьзел дишегъли ялдай ам. Инсанар тушни? – вуна лагъайвал, халу... Ваз адаз рикҗ къадай са хъсанвал ийиз кҗанзавай жеди. Янай куьне гъилер. Ви тариф акъатнавай балкҗан, чамарра вичихъ агакъдайди гъар кткана тежезвай, секретардиз хъанай. Ада вун рамагда пуд виш балкҗан авай «Цийи рехъ» колхоздиз тухванай. Вуна хъягъай йисни зуран тай акурла, секретарь мягтел хъана амуькьнай: ина халисан шивер авайла, ам вуч я ваз гъатайди? Вуна: гъа им зи балкҗан я. Вуна зарафатзавани? Ваъ, са зарафатни авайди туш... Мад йисни зуралай туширни, халу, секретардиз вун цийи балкҗандаллаз чамаррик акурди? Им атҗа къеркъешдикай хъайид яни? – чҗалахъ тежез амуькьнай секретарь. А къеркъешдикай ихътин шив хъана? Вуна адаз вуч жаваб ганай, халу: юлдаш секретарь, балкҗандизни дишегълидиз итим кҗандайди я!

*Рикҗел хтай агъвалатди Мегъамедаз хъуьруьн гъида. Халуд сусакни хъуьруьн акатна, ада кыл агъузна гъилелди чин кҗевда.*

(Кисда.) Ви тербия, халу, гъикҗ тир: итим хъухъ!.. Ви тербиядин цҗарце аваз физмайла, хъсан тир... (Фикирри тухуда. Эрекъ цада.) Ма къарагъда зун. Халуд сусан вил жеда...

*Халуд сусак юзун акатна, патав гъай аса вахчуна ам къарагъда, адаз вич кҗалур тавуна хъфиз кҗанзава. Амма истикан гъиле аваз кисай Мегъамеда энгелда, адаз килигзавай халуд сусани.*

Агъ, чан халуд свас... Йифериз зун яргъалди ксун тийиз амукъдайла, халуд суса лугъудай: я кас, заз ада кузвай экв гъайиф туш, заз ам вич язух къвезва. Йифди ктабар гъикъван келдайди я? Заз кичезва адан къил чIур жез, Шабудин гададин хъиз. Институтда тарсар гузвай итим тирни? Ленинан ктабар вири келна, гъанлай къил чIур хъайид ялда адан. Вуна гъикI жаваб гудай, халу? Ленинан ктабар келна чIур хъайиди туш адан къил! Институтда тарсар гузвайтIани, ам вич гъа Шабудал атайди хъана, къил авачир.

*Мегъамедак хъуъруьн акатда.*

Агъ, чан халуд свас, авай сад! Ви сагълугъдай хъвада за...

*Халуд сусаз вири и ара са акъван хуш туштIани, адан чин ачух я. Адаз ви-  
чкай малумариз кIанзава, амма Мегъамед рахун хъувурла, ам аса чиле акIурна  
яб гуниз мажбур жезва.*

Кали тум квачир дана хайи къиса гъикI тир, халу?.. (*Хъуъруьн кваз рикIел  
хкизва.*) Цай акатна, гъарай-къаргъиш къилеллаз къецихъай хтана акъатна ха-  
луд свас. Къалабулук акатна вак: вуч хабар я, ана мад гъикI хъана? Бес, Назпе-  
ридин кали тум квачир дана хана. Вуна вуч авунай, халу? Я кIвал чIур хъайидан  
руш, лагъанай вуна, им къве югъ хъанвай зун секин яз, ви гъарайдин ван япа  
авачиз. А дана садакъадиз фий! Итим къейи шелар вучтинбур я вуна ийизвай?  
Бес, гъавурда туна халуд суса, а гъайван пака чуьлдиз акъудда, ада вичел элкъ-  
ведай тIветI-ветI квелди чукурда тум галачиз? Язух хъана кесибдин...

*Мегъамед хъуьрена чIагана фида. Халуд свас къя хъана амукъда: «Ву!  
Иниз килиг...»*

Агъ, чан халуд свас! Вун за са комедиядик кутада.

*Халуд свас эвелдай гъатта вичин япарихъ ягъанач: «Ву! Я къей вахар...»  
Икъван чIавалди вири эхна ада, мад хъхъанач. Чинин рангар са легъеда дегши  
хъайи ам вичин далдадикай хкечIна.*

**Халуд свас.** Я гуж! И гафарни ван хтана заз!

*Къулукъ вил ягъай Мегъамедай шаддиз акъатда: «О, халуд свас!» Амма ада  
гъасятда халуд сусан гъава чIуру тирди къатIида.*

**Мегъамед.** Агъа, халу, спецоперация баламиш хъана... (*Гилани гъиле амай  
истикан акъалдарна, зирингдиз кIвачел акъалтда.*) Халуд свас! Чан халуд свас!  
Ша, ша!

**Халуд свас** (*гъелягъ къазвай ванцелди*). Зун къвезва, къвезва!

**Мегъамед.** Ша, чан халуд свас! Ша чи суфрадихъ...

*Агакъай халуд суса вичиз чка къалуриз къвал гайи Мегъамедан тумуниз авай  
вири къуватдалди аса вегъеда. Мегъамед алай чкадал хкадар жеда, адан гъилер  
къулукъ фида.*



**Халуд свас.** Гила вуна зун комедиядик кутада ман?!

*Халуд свас мад аса хкажна Мегъамедал тепилмиш жеда. Ам катда.*

Агъ, диде гъалайди!.. Гъа ви халуни, гъа вунни, гуж хъайибур!

**Мегъамед** (*хатасуз яргъай*). Чан халуд свас!..

**Халуд свас.** Куън вуч инсанар я! Куън гъикI лагъана акъатзавайбур я дуъ-  
нъядиз?!

**Мегъамед.** Чан халуд свас!..

**Халуд свас.** Зи вилерикай садра! КIвализ! КIвализ!..

*Мегъамеда секуъдихъди чIугвада, ам гъанай килигиз амукъда. Халуд суса мо-  
нолог идихъ-адихъ камар вегъез, гагъ залдихъ элкъвез давамарда.*

Ву! Я аламатар! Гила зун комедиядик кутазва!.. Гафарни туькIуър хъйида е чпи. Я кьин тавур вахар, тум квачир дана хун вучтинди я? Факъир калел вучиз айиб гъида? А гуж хъайи Назперидин – вахан руш я е зи – саймазвал акурла я зи чанди цIай кьурди. Аял кефсуз я лагъана ван атайла, фейиди тир зун. Ву! И данадиз вуч хъанвайди я, я руш? Чидач, лагъана, йифиз хана, пакамахъ акурла, там галачир. КицIи кьур хътинди я. Ву! Я чин кьулухъ фейиди, бес кали хадайла, хабар жедачни? Я кьей гъилер квачирбур! Я кьей чан алачирбур! Ам гъихътин рикI я къене авайди, жуван кара вуч жезватIа тийижир? Квелей са ксуз яни алакъзавайди? Я Аллагъ, я худа! Я инсанар лугъудайбур! Бес куъ крар акваз, гъарай акъатдачни чандай? Я данадин тум атIайтIани, я инсандин кьил атIайтIани къайгъу авачирбур! Куън хътинбур аквазвай за вучин, я Аллагъ! Квел инсандин абур аламач хьи! Аллагъ рикIе кIандайди я, я инсандин тIвар алайбур! Куъне вучзава? Куъне Адаз кIвачерик вегъена кIур гузва хьи! Зи ширин Аллагъ кIвачерик ква, кIур гузва, кIур гузва!.. Я вири квез ганваз къадир авучирбур! Я дуъз рехъ туна фурухъди физвайбур! Я вацIун патав цихъ къанихбур!.. Гила зун комедиядик кутада, яни? Куън вири комедиядик квайбур я! Хъуъруъхъ, хъуъруъхъ!.. Гъа инал жеда зун. (*Сурун патав чка къалурда.*) Гъа инлай килигда зун квез. Акван ман, куъ хъуъруърнар гъиниз къван ятIа.

*Халуд свас пад-къерех такваз рахадайла, мукъаятдиз агат хъувур Мегъамеда чилел алайбур сумкада хутуна, ам вахчуда.*

**Мегъамед.** Халуд свас! Чан халуд свас!..

*Кьудухъ элкъвей халуд суса аса хкажда. Мегъамед катда. Халуд суса адан гуьгъуьниз еримшида.*

*Къведни хъфида.*



# Илим ва культура



## РЕДАКЦИДИН ПАТАЙ

*Етим Эминан яратмишунар ва адан кьедалдини тамамдиз кIватIна кьайдада тваз тахъанвай девлетлу ирс литературадин тарих ва ам виликди финин гьерекаат ахтармишзавай алимриз хьиз, милли чIалан зурба устаддин шииратдал ашукъ тир гьар са лезгидизни кIелна куьтягъ тежедай ктаб, яб гуз галат тийидай мани я.*

*Аллагъдиз шукур, Советрин девирди шегъре кутуна и рекъе гзафбуру кIвалахна, гьарда вичелай алакьдайвал алаваяр ва дегишвилер кухтаз хейлин ктабар акъудна. Баркалла ва аферин а ксариз!*

*Инсанрин уьмуьр хьиз, адан амай терефарни санал акъвазнавайди туш, виликди физвайди я. Литературадин илимни. Къенин алимар чебни, абуру менфят кьачузвай такъатарни, абурун мумкинвилерни масадбур я. Амма им абурухъ алатай вахтара милли руьгъдин хазина кIватIунал машгъул хъайибуру тамамарай баркаллу крарал гаф эцигдай, и ва я маса касдин лайихлувал агъузардай ихтияр ава лагъай чIал туш.*

*Гъайиф хьи, чпел кьедалди авур крар шаклувилик кутазвайбур, эхиримжи гаф чпив гваз кьалуриз алахъзавайбур авазва. Абурукай газетрани журналра, электронный такъатра эхиримжи вахтара кхъизва, лугъузва, гьуьжестар кыле физва.*

*Агъадихъ гузвай макъаладин автор квез танишди я. Мансур Куьревидин тIвар алаз макъалаяр, «Самур» журналдиз хьиз, «Лезги газетдиз»-ни акъатзава, соцетрани ам виридалайни гзаф гьалтзавай тIвар я. Етим Эминан яратмишунрал вич ашукъ тирди тестикъариз, Мансур Куьревидихъ зурба шаирдин уьмуьрдин рехъ ва адалай амуькнавай девлетлу ирс мукъуфдивди ахтармишунин мурад ава. Мурад кылиз акъудун ва вичин патайни гьалатIар ахъай тахвун патал, ада араб ва фарс чIалар чирзава, тIем акакъ тийидай дуьшуьшра пешекар алимривай куьмек тIалабзава. Агъадихъ кIелдай макъалани гъа икI жавабдарвиливи эгечIна арадиз атанвайди тирди квезни аквада.*

*Чун инанмиш я хьи, Мансур Куьревиди, Етим Эминан шииратдал ашукъ лезги яз, вичин жавабдарвал гьиссзавай ва гьар са делилдихъ ам вич субутардай делилар агализ алакъзавай алим яз, ийизвай карди кIелзавайбурун фикирар желбда ва абурун патай гьуьрмет ва аферин кьазанмишда.*

ЛЕЗГИ ПОЭЗИЯДА САД ЛАГЪАЙ ПОЭМА

*(Етим Эминан «Наиб Гъасаназ» эсердин цИийиз гъат хъувунвай вариантдикай веревирдер)*

Етим Эмин, гъелбетда, лезги поэзиядин бине эцигай кас я. Шиирар кхьидай са къадар цИийи къайдайрихъ галаз сад хъиз, ада милли поэзия шииррин кІалубрин са шумуд цИийи жуьрейралдини девлетлу авуна.

Ада лезги поэзияда твазвай цИийивилер лезгийрин уьмуьрда жезвай вакъиайрихъ галаз алакъа авайбур тир, вучиз лагъайтІа чи чІехи шаир вичин халкъдин уьмуьрда жезвай гъар са вакъиадиз фикир гузвай кас тир. Эминан девирда виридалай зурба гъахътин вакъиа 1877-йисан бунтар тир. Абурукай кхьин патал гъа девирдин лезгийрин поэзиядин адетдин шииррин кІалубар бес жезвачир. Ахътин зурба вакъиадин шикил поэзияда къалурун патал Эминаз, цИийи образрихъ галаз сад хъиз, яратмишунрин цИийи кІалубарни герек атана. Гъажибег Гъажибегова 1928-йисуз кхъейвал, «1877-йисан бунтарин шикил ада вич рекьидалди са тІимил вилик кхъей поэмада къалурна». Къе чаз чизва, а «поэма» масадаз кхъидай кагъаздин къайдада яратмишнавай, шаирдин эсеррикай виридалайни еке, вич 18 бендиникай ибарат тир ва вичизни литературада гила «Наиб Гъасаназ» тІвар ганвай шиир я. Эминан гъа и шиирдикай я Фируза Вагъабовади 1970-йисуз лагъайди: «Вири лезги поэзияда сад лагъайди тир ва адан вичин поэзияда тек сад тир поэма я».

Гъайиф хьи, и поэмадиз, лезги поэзияда сад лагъай поэмадиз хъиз, къедалди лайхлу къимет ганвач, ам чухъ агакъай рехъ, а рекъе поэма дегиш хъанани хъаначни – и крар садани ахтармишнавач.

Агъед Агъаева Е. Эминан «Наиб Гъасаназ» шиирдин текст 1960-йисуз чапдай акъудай адан шииррин ктабда сифте яз ганай ва ада вичи ам векъеларви Гъажиев Сейфединавай къачунвайди я лагъана къейднай. Амма а текст векъеларвидивай вичин гъиле гъихътин чарчел алаз ва гъихътин гъарфаралди кхъенвайди яз гъатнатІа, а чарчин къисмет ахпа гъихътинди хъанатІа, гъа крарикай А. Агъаева чаз са гафни тунвач ва я масада а крарикай тур делиларни чаз ашкара туш.

А. Агъавалай гуьгъуьнилай а шиирдин маса вариант Гъалиб Садыкъиди 1980 ва 1995 лагъай йисариз акъудай Эминан шииррин кІватІалра ганай. Вичи акъудай вариант гъинай ва я нивай къачуна акъуднавайди ятІа, Гъ. Садыкъидини лагъаначир. Амма адан архивдай араб гъарфаралди урусрин революциядилай вилик кхъенвай вичикай ихтилат физвай эсердин вариант и мукъвара чаз жагъанва, ам кхъенвай куьгъне къве чарчин шикилар и макъаладин эхирдай чна гузва.

«Наиб Гъасаназ» тІвар алай эсердин цИийиз гъат хъувунвай вариант А. Агъавани Гъ. Садыкъиди винел акъудай а шиирдин вариантрихъ галаз гекъигна, чавай Е. Эминан эсердин мана-метлебдикай ва ам вичин автордилай чал агакъдалди адак акатнавай дегишвилерикай веревирдер ийиз жеда.

А веревирдер ийиз башламишдалди, шиир адан авторди низ кхьейди ятIа, чун гьа кардикай рахун герек я. Эсер низ кхьенвайди ятIа чир хьуни чаз адан са кьадар четиндиз гьавурда аквадай чкайрин гьавурда дуьз акьаз куьмек гуда.

Литературоведриз ва тарихчийриз ам алкъвадарви Гьасан эфендин тIварцIиз кхьенвай Етим Эминан эсер тирди ашкара я. Ибурухь галаз сад хьиз, а шиир мамрачви Гьасаназ кхьенвайди я лугьудай поэзиядал рикI алай са бязи ксарни ава.

Амма пешекаррихь галаз гьуьжетзавай а ксар гьахь туш. Абур гьахь туширди ихьтин делилри кьалурзава. Пешекарриз чизвайвал, Эминахь Гьасан тIвар алай ва наивиле кьуллугь авур кьве дуст хьана – абурукай сад алкъвадарви ва муькуьдини мамрачви тир. Эмина Ялцугьрин кьазивиле кIвалахзавайла мамрачви Гьасан Хьутур-Куьредин наиб, алкъвадарви Гьасан – Кьибле патан Табасарандин наиб тир. Амма, пешекарри тестикьарзавайвал, 1877-йисан бунтар хьайила абурукай тек са алкъвадарви наивиле амай: мамрачви Гьасан а бунтар жедалди наивилияй акьудна адан чкадал кьепирви Али тайинарнавай. Куьрелди, 1877-йисан бунтарин вахтунда Эминавай «наиб Гьасан» анжах вичин алкъвадарви дустуниз лугьуз жедай. Гьаки хьайила, а бунтарин девирда Эмина кхьенвай «Наиб Гьасаназ» шиир анжах алкъвадарви Гьасанан тIварцIиз кхьенвай шиир яз акьатзава.

Бунтарикай рахайтIа, абур Кьибле патан Дагьустанда 1877-йисан гатун эхирдай башламиш хьанай. Чкадин беглери, диндин кьуллугьчийри ва урус пачагьдин гьакимри югь тагузвай дагьвияр, гьа вахтунда Баязет шегьердин кьваларив урус пачагьдин кьушунрихь галаз дяве тухузвай туьркерин векилри са тIмил кьван цIай кутурла, бунтариз кьарагьнай. Пачагьдини дяведа авай вичин кьушунрин са пай элкьуьрна Дагьустандиз хкана, гьабур дагьвийрал гьалдарна, абуруз, жаза яз, еке зулумар авунай. Наиб тир алкъвадарви Гьасанни, бунтариз дагьвияр гьазур жезвайди чизваз, вичин чIехибурув вахтунда и кардикай хабар агакьарнач лагьана, 1877-йисан зулун эхирдай Дербентдин дустагьда тунай ва ам ана ирид вацра хьанай. Аквадай гьаларай, шаирди вичин эсер дустагьда авай, амма силис куьтягь жедалди наивилияй акьуд тавунвай алкъвадарви Гьасанан тIварцIиз кхьенва. Эмина вичин шиирда дагьвияр бунтариз гьикI хкаж хьанатIа,



пачагъдин гъакимри чпиз акси экъечІна лугъуз абуруз гъихътин жазаяр ганатІа ва гузватІа, и кІвалахар вири вичиз гъикІ аквазватІа, гъа крарикай ихтилат ийизва.

Шиир тукІугърнавай вахтарикай ва ам вичин тІварцІиз кхъенвай касдикай герек тир ихтилатар куьтягъна, гила чун эсердикай вичикай рахан, адан цІийиз гъат хъувунвай вариант икъван чІавалди ашкара тир варианттив гекъигин.

Шиирдин сад лагъай бендина Эмина Гъасан вич патал вуж ятІа, гъадакай кхъизва. Эсердин чаз гъатнавай вариантда сад лагъай бенд икІ ганва:

**Эй адалат вели султІан,  
Эй играми Гъасан наиб,  
Эй фелек сагъиби мяден,  
Эй аллама-игъсан наиб.**

И бендина шаирди Гъасан вич патал «адалат вели султІан» (гъахълувилин къаюмвиле акъвазнавай пачагъ) тирди, «фелек сагъиби мяден» (цаварин иесиди ганвай) «аллама-игъсан» (пишкеш тир алим) я лугъузва. А. Агъаева ва Гъ. Садыкъиди акъуднавай вариантра «султІан» гафунин чкадал «Султан» тІвар кхъенва. Чаз чиз, им гъалатІ я: лезги чІала «султан» ваъ, «султІан» лугъуда ва и гафуналди шаирди Гъасанан наибвилин къуллугъдин ери къалурзава, а гаф тІвар хъиз ишлемишзавач.

Икъван чІавалди ашкара тир къве вариантдин къвед лагъай бендина ихътин цІарар ава:

**Ви стхаяр хъайтІа риза,  
Са гъикая ахъайин за...**

Къенин йикъалди са касдини лагъанвач хъи, Гъасаназ са гъикая ахъаюн патал вучиз шаирдиз наибдин стхайрин разивал герек тиртІа (и бендина Эмина арабрин «риза» гаф ишлемишнава, лезги чІала «рази» гафуниз элкхъенвай). Гъасанан стхаяр адалай гъвечІибур тир, чІехи стхадив рахун патал шаирдиз адан гъвечІи стхайрин разивал герек атун лап алапат жедай кар я. И кардин сир чаз гъат хъувунвай шиирдин вариантди ачухарзава. Адан къвед лагъай бендина «стхаяр» гаф авач, адан чкадал «ихтияр» гаф кхъенва:

**Ви ихтияр хъайтІа риза,  
Са гъикая ахъайин за,  
Къилел атай дуьшуьш-къаза,  
Дуьз риваят, хъсан наиб.**

И цІарара «ихтияр» гафунихъ «мурад» гафунин мана ава. ГъакІ хъайила, «ви ихтияр хъайтІа риза» келимадихъ «ви мураддив къазватІа» келимадин метлеб ава лагъайтІа жеда.

Чна ахтармишзавай вариантрин пуд лагъай бендер сад садаз мукъвабур я. Чаз гъатнавай чарче а бенд икІ къалурнава:

**Хабар ам я, эвел тайин,  
Дуьз, хъайивал за ахъайин:  
Гъакимариз хъана хаин,  
Куьре хъайивал, лисан масан наиб.**

И бендина сифте «лисан» гаф кхъенваз, ам чІурна, «масан» гаф кхъин хъувунва («лисан» арабрин гаф я, вичихъ лезги «чІал» ва «рахун» гафарин мана авай). Араб гъарфаралди «лисан», «пашман» ва «масан» гафар пара ухшар

жуьреда кхъизва. Чи гъиле гъатнавай чарче авай пуд лагъай бендина, аквадай гъаларай, шиир са чарчяй муькуь чарчиз акъудай кас гъалатI хъана, «лисан» гаф кхъенва. Ам цIарцIин метлебдихъ галаз къан тийиз акуна, чаз жагъанвай чарче ам са ни ятIани «масан» гафуналди эвез авунва. Ихътин туькIуьр хъувунрихъ мад са сеbeb авай: «лисан» гаф чарче авай пуд бендина рифма патал ишлемишнава, амма гафарин устaд хъайи Эмина са шиирда рифма патал къведра-пудра гъа са гаф бажагъат ишлемишдай. АкI хъун, яни ухшар гафар шиирда са жуьреда кхъин шиир чаз гъатнавай чарчиз кхъей касдин гъалатI я.

Гъ. Садыкъиди акъудай шиирдин вариантдин пуд лагъай бендина «лисан» гафуникай бендинин метлебдив «масан» гафунилайни мадни туькIвена къазвай «пашман» гаф хъувунва. И бендина Эмина лугъузва, бес «пашман» набдикaй гъакимар патал хаин хъанва, абур патал вири Куьредикай хаин гъикI хъанватIа. И бендини ихтилат, чаз чиз, пачагъдин гъакимриз хаин хъанвай, абуру дустагъда тунвай ва и кардиз килигна «пашман» касдиз элкъвенвай наб Гъасанакай тирди къалурзава.

Къуд лагъай бенд шиирдин пуд вариантдани саки сад хъиз ганва. А бендина бунтар Къази-Къумухда авай урусрин къеледал «яхулири» вегъинилай гъикI башламиш хъанайтIа ахъайзава:

**Эвел фасикъ яхулару  
ЧIурна къеле, еке пару,  
Мийир лугъур са кас дугъру  
Хъанач, гъич са инсан, наб.**

Гила чун виридалай важиблу вад лагъай бендинал атанва. И бенд бунтарикай шаирдин фикирар къалурзавай бенд я. Чаз гъат хъувунвай вариантда адахъ ихътин тегъер ава:

**Бунтар авун хъана еке,  
ЧIур хъана хъи гъар са уьлкве,  
Тарашна бегзаде, бике, –  
Хъанач игъсан-лисан, наб.**

И бендинин эхиримжи къве цIар А.Агъаева и жуьреда ганва:

**Атана чал еке леке,  
Хъанач игъсан, лисан, наб.**

Ина «хъанач игъсан-лисан» келимадихъ «я хатур-гъуьрмет, я рахун-луькIуьн хъанач» лагъай келимадин мана ава. АкI хъайила, и А. Агъаева Эминан тIварунихъай ганвай къве цIарцIи шагъидвалзава, бес абурун авторди бунтарикай ихътин манадин гафар лагъана: «Бунтар авун чи тахсир хъана, ада чал «еке леке» гъана ва гъакI хъайила бунтарилай гуьгъуьнилай Урусатдин гъакимрин чахъ галаз «я хатур-гъуьрмет, я рахун-луькIуьн хъхъанач».

Амма чаз гъатнавай гъилин хатIарин вариантда авай вад лагъай бендинин эхиримжи къве цIарцIихъ маса мана ава. Абуру лугъузва: «Бунтариз къарагъайбуру тарашна бегдин папанни гададин мулк, гъич хатур-гъуьрмет, рахун-луькIуьнни тавуна». Са патахъай, бег я лугъузвай Юсуф хандихъ муьжуьд гадани са шумуд паб авай – са папанни адан гададин мулк гъулгъула акатнавай халкъди белки тарашна жеди. . . Муькуь патахъай, бунтар жедалди Куьре округдин начальник князь Иван Давыдович Орбелиани тир. Бунтар хъайила, са вуч ятIани сеbeb яз, а князь округда авачир. Белки княздиз «бег» лугъузвайтIа Эмина ва адан

папакайни гададикай и эсерда ихтилат физватла, бунтар башламиш хъайила чеб Куьреда амаз хъайи?!

Чаз чиз, А. Агъаева винел акъуднавай гафар Эмина бунтарикай садрани лугъудайди тушир. Са бязибуру лугъузва, бес шаирди а гафар пачагъдин гъакимри бунтара иштирак авурбуруз гузвай жазаяр, «тахсир хиве къурла», къезилардатла лагъана кхъей гафар я. Амма Эмин амалдарвал авун ва гъакимрихъ галаз «къугъунар» авун вичин хесетрик квай кас тушир. Ада Урусатдин пачагъдин гъакимриз абурукай ва абуру ийизвай крарикай вичин фикир «1877-йисан бунтариз» шиирда ачухдаказ лагъайди я:

**Урусатдин кIеви зулум  
Са къуз адаз жеда къалум.**

Бунтарилай гуьгъуьнилай пачагъдин жаллатIриз ачухдаказ ихътин гафар лугъуз алакъай Етим Эмина, чаз чиз, садрани бунтар къарагъарайла «атана чал еке леке» гафар лугъудачир!

Аквадай гьаларай, бегдин са гададин тарашнавай девлетрикай Эмина кхъей цIар чи девирда са ни ятIани дегишарна, адаз «Урусатдиз акси экъечIун хъсан кар туш» келимадин мана гун патал. Амма Эминан гафар икI «туькIуьр» хъувун къадардилай артуханди хъанва: чи шаирди садрани Урусатдиз акси хъуниз халкъдиз эвер гайиди туш, ада авур кар Урусатдин пачагъдин зулумкар гъакимриз акси экъечIай ксарин викегъвиликай тариф авун я.

И кар чиз, Гъ. Садыкъиди А. Агъаева ганвай вариантдин вад лагъай бендинин эхиримжи къве цIар дегишарна ганва:

**Атана чал еке леке,  
Хъанач гьисаб, я сан, наиб.**

И Гъ. Садыкъиди гъанвай цIарара А. Агъаева ганвай цIарарин бунтарилай гуьгъуьнилай Урусатдин гъакимрин халкъдихъ галаз «я хатур-гъуьрмет, я рахун-луькIуьн» тахъун гъахъ кар я лугъудай мана амач, амма бунтара иштиракай лезгийрал атай «лекедин» екевал гьисаб-къадар авачирди я лагъай мана хъанва...

Чи фикирдалди, бунтарикай Эминан вичин фикир чаз гъат хъувунвай шиирдин вариантдин гъа и вад лагъай бендина ава, амай, «еке лекедикай» фикирар шаирдинбур туш...

Ругуд лагъай бенд чаз гъатнавай вариантда ихътинди я:

**Рекьера гъатна чапарар,  
Акъудна еке хабарар –  
Дуьзмиш авур къван тапарар,  
Туши(р) крар, лисан наиб.**

Гъа и жуьреда ругуд лагъай бенд А. Агъаева акъуднавай ктабдани гъатнава, къуд лагъай цIарцIе «тушир» гаф «дуьшуьш» гафуналди эвезна, аквадай гьаларай, дуьз кIелиз тахъана. И бендина бунтарин вахтара авай таб ихтилатрикай, абур чукIурзавай инсанрикай кхъенва. Шаирдин девирда Мекка туьркерив гвай шегьер тир. Гъаждиз фена хтай са бязи дагъвийар туьркерин таъсирдик акатзавай. Абуру дагъвийрин арада гъа вахтунда урусрихъ галаз дяведа авай туьркерин хийирдиз гъар жуьредин гафар чукIурзавай. Мисал патал, лугъузвай, бес Дагъустандиз, дагъвийриз куьмек яз, Шамилан гада къиле аваз туьркерин къушун къвезва. Ихътин гафари халкъдин са бязи къатар къизмишарзавай. Гъа

тапаррикай ва абур чукIурзавай чапаррикай ихтилат ийизва Эмина шиирдин ругуд лагъай бендина.

Гьелбетда, вад лагъай бендина рифма патал ганвай «лисан» гаф Эмина ругуд лагъай бендинани, вичихъ царце са метлебни авачиз, мад рифма патал тикрар хыйидачир. Аквадай гьаларай, ам гьалатI хьана «масан» гафунин чкадал кхьенва.

Гъ. Садыкъиди и бендинин къуд лагъай цар масакIа ганва:

**Хьяя хьи им буьгътан, наиб.**

Ихьтин цар шиирда хьайидакай санани кхьенвай делил тахьуниз килигна, чун ругуд лагъай бендинин и царцин чаз гьат хьувунвай вариантдал акъваз-зава...

Ирид лагъай бенд чаз гьат хьувунвай вариантда ихьтинди я:

**Аваздал(ди) хана Куьре,  
Яхуларни атай бере,  
Къуьнел алаз къалуз дегьре,  
Тунач чи руьгъ реван, наиб.**

И бенд А. Агъевани, Гъ. Садыкъидини гьа и жуьре гузва, анжах келима «руьгъ-раван» арада дефис аваз кхьизва. Чаз чиз, икI кхьин дуьз туш: «реван» («раван» ваъ) фарс чIалай атанвай гаф я, а гафунихъ «секин», «сад хьиз авай» лезги келимайрин мана ава. Эмина лугъузва хьи, яхулри «тунач чи руьгъ секин». ГьакI хьайила, «руьгъ» ва «реван» гафарин арада дефис герек къевзвач.

Ирид лагъай бендинин манадикайни рахун герек я. Сифтени-сифте «аваздалди» Куьре гьикI «ханатIа», гьа кардикай. 1877-йисан сентябрдин сифте кьилерай Куьредиз Къази-Къумухда бунтар къарагъарай яхулрин векилар атана, Куьредани бунтар башламиш хьана, Къасумхуьрел алай урусрин администрация чукурна. Ахпа а хуьруьн майдандал халкъ кIватIна, Къази-Къумухдай атанвайбуру ва чкадин диндин къуллугъчийри Къасумхуьруьн агъалийриз тийижир яхулви Мегъамед-Али Куьредин «хан» хьанва лагъана малумарна. Вичикай «хан» жедалди, ам урус пачагъдиз къуллугъ ийизвай, поручик чинда авай кас тир. Цийи «ханди» майдандал далдам-зуьрнедал илигиз туна, халкъдиз «шадвал» тешкил авуна. Гьа идалди Куьреда урусрин власть куьтягъ хьана. И кардикай хабар авай Эмина вичин шиирда «аваздалди хана Куьре», яни Куьреда далдам-зуьрнедин ван алаз пачагъдин власть куьтягъ хьана лагъана кхьенва.

Пачагъди лагъайтIа, дяведай вичин къушунрин са пай хкана, абур Куьредиз ва маса дагълух чкайриз ракурна. И кардикай кичIе хьайи Куьредин «хан» Мегъамед-Али вичин юлдашрикай чинеба Дербент шегьердин начальникдин патав фена, адаз лагъана: «Зи хушуналди закай хан хьайиди туш, халкъди гужуналди зав ханвал вугана». И гафар лагъана, ада «ханвал» урус генерал Комаровав «вахкана», анжах са вичин чан къутармишун патал...

Аквадай гьаларай, цийи «хандин» иблис амалар ва крар Эминаз чидай. ГьакI хьайила, ада вичин эсерра Куьредин «хандикай» са гафни лагъанвач, амай бунтарин вилик-къилик хьайи гьар садакай тарифдин ва гьуьрметдин гафар лагъанвайла. Чи фикирдалди, ирид лагъай бендина Къази-Къумухдай Къасумхуьрел атай яхулвийрикай, ахпа Куьредин «хан» хьайи гьабурухъ галай яхулви



Мегъамед-Алидикай ихтилат физва. Шаирди кхъизва: яхулар атай береда, са яхулвиди, къалуриз вичин къуьнел «дегъре» алаз, чи секин руьгъерик къалабулук кутуна. Къуьнел алай дегъредин образдалди Эмина лугъузва: бунтариз гъвечи «дегъре» гваз ваь, чехи «якIв» гваз экъечIзавайди я. «Дегъре» гвайди бунтарик къил кутадай кас туш, ам къваларив гвайбур алцуарзавай иблис я...

Жагъанвай вариантдин муьжуьд ва кIуьд лагъай бендер ихътинбур я:

**Хъанач жаваб ийир са къил,  
Ви гъарайдихъ агакънач гъил, -  
Цав къакъа(н) я, кIеви я чил,  
Жагъанач фир ме(с)кан, наиб.**

**Дили, къудуз хъана юлдаш,  
Фугъараяр ийиз тараш,  
Хъана уьлкве алаш-булаш,  
Гъатна са агъ, фигъан, наиб.**

Муьжуьд лагъай бендина «мекан» гаф ава. А гаф адет яз «макан» хъиз кIел-зава. Амма «макан» гаф цIукъуд лагъай бендинани ава. Эмина къве бендина са гафуналди рифма арадал гъидачир. Идалай гъейри, зулумдикай саниз катуникай рахадайла шаирди «макандикай», яни ватандикай ихтилат ийидачир, ада са катдай чкадикай ихтилат ийидай. Лезги чIала «мескен/мескан» «чка» гафунин синоним я. ГъакIхъайила, чи фикирдалди, жагъанвай текстда «мескан» гафуна «с» гъарф квахънава.

КIуьд лагъай бендина «агъ» гаф «къаргъиш» гафунин, «фигъан» гаф «пехъи гъарагъунар» лагъай келимадин манаяр авайбур я. Гъайиф хъи, А. Агъаева ва Гъ. Садыкъиди ганвай вариантра и къве гафуникай са чIалани авачир «агъу-фугъан» келима, цIарцIени артухан слог хъанва.

ЦIуд лагъай бенд чаз жагъанвай вариантда ва А.Агъаеван вариантда и жуьреда ганва:

**Гъар са угъриди, игриди,  
Тунач сефилди, дугъриди,  
Малд нес хъана дириди,  
Шерь авачиз, я дуван, наиб.**

И бендинин эхиримжи цIарцIе артухан са слог арадал атанва. А артухан слог Гъ. Садыкъиди ганвай вариантда авач. Ада ганвай цIарцIин вариант, чи фикирдалди, дуьзди я ва адахъ ихътин кIалуб ава:

**Авачиз шеръ, дуван, наиб.**

ЦIусад лагъай бенд чаз жагъанвай вариантда и жуьре кхъенва:

**Къупарламиш хъана эллер,  
Буьтуьн далда хъана чуьллер, -  
Чир хъайила, хана эллер,  
Амукънач бег, я хан, наиб.  
Течиз гъисаб, я сан, наиб.**

И бендина чІала лап къриз ишлемишзавай глаголдин кІалуб «кхупарламиш хъана» ава, вичихъ «къалабулук акатна», «къудгъунна къарагъна» келимайрин мана авай. А глагол А. Агъеван ва Гъ. Садыкъидин вариантра «хупарламиш хъана» келима хъиз кхъенва. Чаз чиз, икІкхъин гъалатІ я.

Бендина сифтедай кхъенвай къуд лагъай цІар чІурна, адан чкадал цІийи вариант къалурнава. Чи фикирдалди, цІийи цІар кхъин хъувур касдин ихти-ярда шиирдин са маса вариант авай хътинди тир ва гъадал амал авуна а касди бендинин цІар туькІуър хъувунва.

Чи вариантдин цІикъвед лагъай бенд ихътинди я:

**Вирибуруз хъана зарар,  
Хиве гъатна еке парар,  
Низамдивди хилаф крар, –  
Хъана агъур, залам, наиб.**

И бендинин пуд лагъай цІар А. Агъева «низамдивди хилафаяр» хъиз, Гъ. Садыкъиди «низамдивди халифаяр» хъиз ганва. Гъелбетда, ина «хилафаяр» гафни «халифаяр» гаф чІурукІа кІелнавай «хилаф крар» (дуъзвал квачир крар) келима я. И бендина Эмина вич викІегъ, гъахъ патал чанни гуз гъазур шаир яз къалурзава. Ада лугъузва: пачагъдин гъакимри авай къанунралди (низамдивди) дуъзвал квачир крар (хилаф крар) ийизва. А девирда ихътин гафар лугъуз анжах руьгъдиз къакъан касдивай жедай. . .

Шиирдин цІипуд, цІукъуд ва цІувад лагъай бендер чаз гъат хъувунвай вари-антдани А. Агъеван вариантда са жуьрединбур я. Ингъе абур:

**Гъакимариз атана хъел,  
Дугъри, игри – тунач хъи эл,  
Къурмиш хъана атана сел,  
Акъатна хъи тІурфан, наиб.**

**Бязибуруз хъана хелвет,  
Бязибуруз гъам-хажалат,  
Бязибуруз хъана, гъелбет,  
Къизил, къифрен макан, наиб.**

**Бязибуруз хъана даях,  
Бязибуруз хъана дустагъ,  
Бязибурун вилеллаз нагъв,  
Хъана тегъер хизан, наиб.**

ЦІукъуд лагъай бендинин эхиримжи цІарцІе «къизил» гаф амай гафаривай лишандалди къакъудун герек я, тахъайтІа а келимадихъ мана жезвач. А цІарцІе Эмина лугъузва: бунтар хъайила са бязибуруз къизил хъанва, са бязибуруз «къиф-рен макан» хъанва, яни бязибур, къифер хъиз, чпин кІвалера чуьнуьх хъана, са-дакайни хабар такъаз ава. Аквадай гъаларай, и «къифер» Эминан куьгъне дустар я, властдикай кичІела шаирдин пагав бунтарилай гъуьгъуьнилай хутун тавур. . .

И цІарарин Гъ. Садыкъиди ганвай вариантда цІувад лагъай бендинин эхи-римжи цІар ихътинди я:

**Амукъна хъи хизан, наиб.**

И царцин мана гъадан чкадал чаз жагъанвай вариантда авай царцелай вири бендинин манадив хъсан къазва. Мумкин я, Гъ. Садыкъидин гъиле шиирдин маса вариантни авай ва гъадан куьмекдалди и цар туькгуьр хъувунва. Чаз и царцин Гъ. Садыкъиди ганвай вариант Эминан чалариз мукъва вариант хъиз аквазва.

Цуругуд лагъай бенд гила гъат хъувунвай вариантда и жуьреда ганва:

**Бязибурун хъана бейгъал,  
Бязибурун тарашна мал,  
Бязибурун чур хъана квал,  
Тунач къил, бег я хан, наиб.  
Гватан вичи(в) фарман, наиб.**

И бендини эхиримжи цар Гъ. Садыкъиди икI ганва:

Куьре хъайвал, пашман наиб...

И цар Гъ. Садыкъидин вариантдин пуд лагъай бендинин эхиримжи царни я. Амма им жедай кар туш: Эмина къве бендина са цар тикрардачир.

Эхиримжи къве бенд шиирдин цийи вариантда ихъгинбур я:

**Бязибуруз туьнбуьгъийиз гатаз,  
Бязибурув хиве къаз таз,  
Бязибуру хифет чугваз,  
Хъана хата-зиян, наиб.**

**Етим Эмин са бейчара,  
Хифет чугваз хъана пара.  
Хъана Межнун хъиз фугъара,  
Амукъна бейниван, наиб.**

И къве бендинин А. Агъаева ва Гъ. Садыкъиди ганвай вариантра анжах церид лагъай бендинин сад лагъай цар маса жуьреда я. А. Агъаева и цар «Бязибур туьнбуьгъ ийиз гатаз...» келима хъиз, Гъ. Садыкъиди «Бязибур туьнбуьгъдив гатаз...» келима хъиз ганва. Гъ. Садыкъиди къалурнавай цар шиирдин размердив къазва, амай къве вариантдихъ артухан са слог ава. Гъаки хъайила чаз и цар Гъ. Садыкъиди ганвай жуьреда хъсан ва дуьз яз аквазва...

Бунтар хъайила дагъвийрин къилел атай зулумрикай, бунтарилай гуьгъуьнилай пачагъдин жаллатри къанунралди (низамдивди) авур дуьзвал квачир крарикай (хилаф крар) Эмина «Наиб Гъасаназ» тIвар алай еке шиирдин церид бендина кхъена, цемумъжуьд лагъай бендина шаирди вичикай кхъенва. И бендина ада, вич начагъ яз, чара атIана, хифет чугваз, бейниван, Межнун хъиз, рикI тар хъана, лезги халкъдин къилел атай бедбахвилериз паталай килигиз амукъна лугъузва...

Инал чна авунвай веревирдери къалурзава: Эмин вичин девирда Дагъустанда виридалай зурба шаир тир. Адалай гъейри са шаирдивайни, гъабурун арадай

араб, фарс ва туьрк чЛалал кхъизвай ва чеб алитар яз гьисабзавай шаирривайни, Эминавай хьиз гьа девирдин виридалай зурба вакъиадин – 1877-йисан бунтарин – шикил поэзиядин алатралди чЛугуна къалуриз алакьнач. Эмина а шикил халкъдин векилдин вилерай аквазвайвал поэзиядин алатралди чЛугуна къалурна. Гьелбетда, Эмина вичин бунтарикай кхъей эсердиз поэма лугъузвачир, амма а девирдин еке вакъиадин шикил поэзияда къалурун патал ада вичин эсерда пара цийивилер ишлемишна. Вичиз гила чна лезгийрин сад лагъай поэма «Наиб Гьасаназ» лугъузвай еке шиир арадал атана. И эсердалди Эмина вич ва лезги поэзия са еке кIарцIин виниз хкажна.

Гъайиф хьи, шаирдин и поэмадиз литературоведри къени лайих къимет ганвач. Эминан и поэмадив агатдайла, гьакI адан амай эсеррив агатдайлани, мукъаятдивди агатна кIанда, вучиз лагъайтIа шаирдин са бязи яратмишунрик абур са чарарай маса чарариз акъуддайла акатнавай нукъсанар кумукъзава. Мягьтел жедай кар ам я хьи, Эминакай кхъизвай са бязибуру адан чпи «туь-кIуьр» хъувунвай ва я чпиз «жагъун» хъувунвай шииррин са-са цIарарин мана чIурузвайвилизни фикир тагана, дуьздиз акъудна тазва! Шаирдин эсеррикай чIур хъанвайбур гуьнгуьна хтун патал еке зегьмет чIугун герек я. Амма и кар илимдал, документрал ва логикадал амал авуна къиле тухвана кIанда. Чна умуд кутазава, Эминан еке шиир – поэма «Наиб Гьасаназ» илимдал, цийиз гьатнавай адан кхъей вариантдал ва логикадал амал авуна чавай са живзи гуьнгуьна хутаза хъана. Ингье адан гуьнгуьна хутунвай вариант:

### НАИБ ГЬАСАНАЗ

Эй адалат<sup>1</sup> вели<sup>2</sup>султIан<sup>3</sup>,  
Эй играми Гьасан наиб,  
Эй фелек сагъиби мяден<sup>4</sup>,  
Эй аллама-игъсан<sup>5</sup> наиб.

Ви ихтияр хъайтIа риза<sup>6</sup>,  
Са гьикая ахъайин за,  
Къилел атай дуьшуьш-къаза,  
Дуьз риваят, хъсан наиб.

Хабар ам я, эвел тайин,  
Дуьз, хъайивал за ахъайин:  
Гьакимариз хъана хаин,  
Куьре хъайивал, пашман наиб.

Эвел фасикъ<sup>7</sup> яхулару<sup>8</sup>  
ЧIурна къеле, еке пару,

<sup>1</sup> Адалат (*араб*) – дуьзвал, гьахълувал.

<sup>2</sup> Вели (*араб*) – инал «къаюм» гафунин манада ишлемишнава; урус чЛалал: «опекун».

<sup>3</sup> И цIарцIихъ «гьахълувилин къаюмвиле акъвазнавай султIан» келимадин мана ава.

<sup>4</sup> И цIарцIихъ «цаварин несиди ганвайди» келимадин мана ава.

<sup>5</sup> Аллама (*араб*) – алим, аллама-игъсан – пишкеш яз ганвай алим.

<sup>6</sup> Риза – араб чIала «са нин-куьн ятIани терефдар тир» келимадин мана авай гаф. Лезги чIала, адет яз, «рази» кIалубда ишлемишда.

<sup>7</sup> Фасикъ (*фарс*) – къайдаяр чIурдайди.

<sup>8</sup> Яхулар – гила лезгийри лаквияр лугъузвай халкъ.

Мийир лугъур са кас дугъру<sup>9</sup>  
Хъанач, гъич са инсан, наиб.

Бунтар авун хъана еке,  
Чур хъана хьи гъар са уълкве,  
Тарашна бегзаде<sup>10</sup>, бике<sup>11</sup>, –  
Хъанач игъсан-лисан<sup>12</sup>, наиб.

Рекъера гъатна чапарар<sup>13</sup>,  
Акъудна еке хабарар –  
Дуъзмиш авур къван тапарар,  
Тушир крар, масан наиб.

Аваздалди хана Куъре<sup>14</sup>,  
Яхуларни атай бере,  
Къуънел алаз къалуз<sup>15</sup> дегъре,  
Тунач чи руъгъ реван<sup>16</sup>, наиб.

Хъанач жаваб ийир са къил,  
Ви гъарайдихъ агакънач гъил, –  
Цав къакъан я, кIеви я чил,  
Жагъанач фир мескан<sup>17</sup>, наиб.

Дили, къудуз<sup>18</sup> хъана юлдаш,  
Фугъараяр ийиз тараш,  
Хъана уълкве алаш-булаш,  
Гъатна са агъ<sup>19</sup>, фигъан<sup>20</sup>, наиб.

Гъар са угъриди, игриди,  
Тунач сефилди, дугъриди,  
Малд нес хъана дириди,  
Авачиз шеръ<sup>21</sup>, дуван<sup>22</sup>, наиб.

<sup>9</sup> **Дугъру** (*туърк*) – «дугъри» гафунин са къайда.

<sup>10</sup> **Бегзаде** (*туърк, фарс*) – бегдин гада.

<sup>11</sup> **Бике** (*туърк*) – бегдин паб. Аквадай гъаларай, бунтарин вахтара Юсуф-хандин вичин дидедихъ галаз яшамиш жезвай гадайрикай садан кIвалерални бунтариз къарагънавай халкъди вегъенвай. Гъабур я инал ихтилат физвай бегзадени бике.

<sup>12</sup> **Лисан** – арабрин арада «чIал» лагъай гаф я. Игъсан-лисан – им хатур-гъуърмет ва рахун-луъкIуън авун лагъай чIал жезва.

<sup>13</sup> **Чапар** (*туърк*) – са никай ва я квекай ятIани хабар гузвай кас.

<sup>14</sup> Пачагъдин администрация чукурна яхулви Мегъамед-Али Куъредин «хан» я лагъана Къази-Къумухдай атанвайбуруни чкадин диндин къуллугъчийри малумарайла Къасумхуърин майдандал далдам-зуърнедал илигнавай. Аквадай гъаларай, Эмина гъа далдам-зуърнедин «аваздикай» кхъизва.

<sup>15</sup> **Къалуз** – «къалуриз» гафунин са тегъер.

<sup>16</sup> **Реван** (*фарс*) – инал «секин» гафунин манада ганва.

<sup>17</sup> **Мескан** (*араб*) – инал «чка».

<sup>18</sup> **Къудуз** (*туърк*) – туънт, къизмиш, пехъи.

<sup>19</sup> **Агъ** – къаргъиш.

<sup>20</sup> **Фигъан** (*туърк*) – пехъи гъарагъунар. Виликдай и гаф пешекарри «агъу-фугъан» хъиз гъалатI яз кIелнавай.

<sup>21</sup> **Шеръ** – шарият.

<sup>22</sup> **Дуван** (*фарс*) – гъахълувал, къанунвал хуъзвай идара.

Къупарламиш<sup>23</sup> хъана эллер,  
Буьтуьн далда<sup>24</sup> хъана чуьллер,  
Чир хъайила, хана эллер,  
Течиз гьисаб, я сан, наиб.

Вирибуруз хъана зарар,  
Хиве гьатна еке парар,  
Низамдивди<sup>25</sup> хилаф<sup>26</sup> крар, –  
Хъана агъур, залан, наиб.

Гъакимариз атана хъел,  
Дугъри, игри – тунач хьи эл,  
Къурмиш хъана атана сел,  
Акъатна хьи Турфан, наиб.

Бязибуруз хъана хелвет,  
Бязибуруз гъам-хажалат,  
Бязибуруз хъана, гьелбет,  
Къизил, къифрен макан, наиб.

Бязибуруз хъана даях,  
Бязибуруз хъана дустагъ,  
Бязибурун вилеллаз нагъв,  
Амукъна хьи хизан, наиб.

Бязибурун хъана бейгъал,  
Бязибурун тарашна мал,  
Бязибурун чур хъана квал,  
Гватлан вичив фарман<sup>27</sup>, наиб.

Бязибуру туьнбуьгърив гатаз,  
Бязибурув хиве къаз таз,  
Бязибуру хифет чугваз,  
Хъана хата-зиян, наиб.

Етим Эмин са бейчара,  
Хифет чугваз хъана пара.  
Хъана Межнун хьиз фугъара,  
Амукъна бейниван, наиб.

---

<sup>23</sup> **Къупарламиш хъун** (*турк*) – къалабулук акатун, къудгъунна къарагъун. Виликдай и глагол шиирда, гъалатI яз, «хупарламиш хъун» гаф хьиз келзавай, вичихъ са манани авачир.

<sup>24</sup> **Буьтуьн далда** (*турк*) – авай вири чуьнуьх жедай чкаяр.

<sup>25</sup> **Низамдивди** (*араб*) – авай къайдайралди.

<sup>26</sup> **Хилаф** (*араб*) – дуьзвал квачир.

<sup>27</sup> **Гватлан вичив фарман** – инал «вич ихтиярар гвай къуллугъчи ятлани» лагъай чIал я.

# Сатира ва юмор

ХЪАРТАСВИ Шагъвелед



**АДЕТ Я ГЪУН ГЪУЪРМЕТАР**

*Чехиди:*

Лагъ, дуст, вуна вуч ятла заз гъайиди.  
Яраб я жал ам Аллагъди гайиди.  
Чимид яни вуна гъайид, къайиди?  
Къуначни вун къведай рекъе ГАИди ?

*Гъвечлиди:*

Валлагъ Чехид, им авазвай адет я,  
Чуру къвалах авуртла, зи къелет я.  
За гъайиди ваз Пушкинан суърет я,  
Са къве къахни, тимил-шимил суърсет я.

*Чехиди:*

Ақуначни, вун къведайла чи патахъ?  
Гъамишанда акъвазнава гъа цлахъ  
Ахтармишиз гъа иблисар, хъухъ члалахъ.  
Галукъначни са ван-сесни ви япахъ ?

*Гъвечлиди:*

Валлагъ, Чехид, ам гъабурун «тербет» я,  
Даязвални «чулав халкъдин къимет» я,  
Чи тум «жакъун», гъа иблисрин «адет» я,  
За гъайиди ваз са къус къван ришвет я.

*Чехиди:*

Акл лугъумир, ришветар за къачурд туш,  
А къелетар, гъич уьмуърда авурд туш,  
Ришветар заз, гъич садрани акурд туш,  
А ихтилат «икл акъатна» лугъурд туш.

*Гъвечлиди:*

Валлагъ, Чехид, чи дуствал чи девлет я.  
Гъайиди за ваз Пушкинан суьрет я.  
И крарни чи бубайрин адет я -  
За гъайиди ришвет туш, ваз гъуьрмет я.

*Чехиди:*

ГъакI лагъвуна: авазва чаз адетар,  
Масадбурув «ийиз тадач къелетар».  
Чи кIвалахда авайди туш ришветар,  
Адет язва: Чехидаз «гъун гъуьрметар» !

### ТЕРЕЗАР

Гъикъван зурба затIар я и терезар,  
Барабар затI авач жеди дуьньяда.  
Терезрилай, за квез лугъун миресар,  
Мад гъахълу шей амач жеди дуьньяда.

И пата къван, а пата як эцига,  
Лап дуьмни-дуьз алцумда хьи терезди,  
КIанзаватIа, мад са къванни эцига -  
Къве къванцин як жада къачур иесдиз.

«Электрон» терез лугъуз, алцумна,  
Пуд килодкай хъанай хьи заз къведни зур.  
Гъа терезар гъа ви къилиз къалумрай,  
Им хъана хьи, ягъсуз, вуна ягъун кIур.

И журеда чуьнуьхиз на гъалалди,  
Я лугъуз на вун халисан мусурман,  
Тамукъуй вун, угъраш шей, и зулалди,  
Атана къий гъа яклалай агъургъан.

Я ламран хва, чуьнуьхдани вилерал?  
Амукуьуй вун як недалди куз-хъухъваз.  
Я кицин хва, ви невс атIуй, пул патал,  
ИкI жедани, «маса гуз» на динни кваз?





# Къаравилияр



## Сечкияр

Москвада къил хуъз авай дагъустанвиди сечкийрин комитетдиз зенг ийизва:

-Алло, избирком яни?

-Эхъ.

-Заз телевизордай акурвал, гъар садаз жуваз кІани шегьерда сес гудай ихтияр авалда. Ам дуъз гаф яни?

-Эхъ. Ам ви ихтияр я. Законлу ихтияр.

-ЯтІа, лап хъсан. Зун Москвада яшамиш жезвай дагъустанви я. Гъавиляй заз жуван сес Магъачкъалада гуз кІанзава.

-Лап хъсан. Вуна герек тирвал арза кхъена кІанзава.

-Арза за кхъенва, амма куъне заз Дагъустандиз хъфена хкведай рекьерин харжийрин пул мус гуда?

## Коронавирус

Къве дуст телефондай рахазва:

-Вун дуъзлериз экъечІзавач хъи?

-Кефсуз хъанва.

-Коронавирус яни?

-ГъакІ аквазва заз, духтурдини тестикъарнава.

-Ви коронавирус Китайдай яни, тахъайтІа – Ирандай?

-Ваъ, яда, Китаяр, Иранар вучтинбур я. Абурув зун агатдайди яни? Италиядай! Гъамиша хъыз!

## Фекъидин къарар

КІваликайни гъуълуъкай дад техкъвезмай дишегъли куъмек кІанз фекъидин патав физва:

-Чан фекъи буба, залай гъуълуън некаягъ алуда ман.

-Себеп вуч я, чан руш? Куъ арада вуч хъанва?

-Ада санани кІвалахзавач. Гъамиша хъвазва, пияниска хъанва.

Гъар юкъуз кІвале къал акъудиз зунни ягъиз-гатазва!

-Гъамиша гъакІ тирни, чан руш, тахъайтІа гила хъанвани?

-Гъамиша, чан буба, гъамиша.

-Ахътиндаз гъуълуъз фидачир ман, чан руш.

-Ахмакъ хъана, чан буба!

-Аквазвани? Ада вун хътин ахмакъ пабвиллиз къачунни авуна, вуна арзаярни адалай ийизва. Хъсан крар жезвач, чан руш...

## **Къаравул**

- И чІаван хийирар.
- Абат хийирар.
- Заз куь малумат акуна, шубадин патяхъай зенг ийизва за. Пуд агъзур манатдай гузвайдан размер гъим я?
- Квез гъи размер кІанзава?
- Чаз – 52 лагъай.
- Жагъурда чна.
- Багъишламиша заз, чахъ рушни ава, адазни са шуба жагъуриз жедачни?
- Жагъурда, гъелбетда. Ваз кІандатІа – вазни!
- Мад сеферда багъишламишун тІалабзава: куь туюквен агал жез, вири мал ужузарна гузвани?
- Ваъ, ахътин кар авач. ЧІана туюквенда зинни папан къаравулвал пака куьтягъ жезва.

## **Духтурдин сир**

Вад-ругуд йисуз вичин сагъламвал ихтибарнавай духтурдин къилив нубатдин сеферда атанвай яшлу дишегълиди адаз алхишар ийизва:

- Вун Аллагъди хуьй, чан духтур. Вуна заз авур къван хъсанвилер!
- Хъсанвилер туш, абур зи пешекарвилини везифаяр я.
- ЯтІани, чан духтур, вун хъаначиртІа, гъеле вад йисан вилик зун къенвай, сурал чІур акъалтнавай.
- Вуна вуч лугъузва, я вахъ? Ваз зи рикІе вуч аватІа, чизвач эхир.
- Ахъая ман жуван сир.
- За ваз вуч лугъун? Эгер вад йисан вилик вун къенайтІа, зи жафани хъанвай. Захъни хъсан кІвал-югъ, вижевай дача, кІаникни къулай машин жедачир...

## **Худадин жаваб**

КІваликайни папакай чин авачир итимди худади арза ийизва:  
-Я къурбанд хъайиди! И дуьньядин крарай зи къил акъатзавач эхир!

- Вуч ийизва ваз дуьньяди? Вахъ вуч тІал-квал ава?
- Килигзава зун элкъвез-элкъвез, фагъум-фикир ийизва за: вучиз аквазвай къван рушар вири иербур, тавазлубур, мецерал ширинбур, акур чІавуз ашкъи-гъевес кутадайбур я, амма папар вири - икъван мурдар къилихдинбур, вафасузбур, эйбежербур?
- Куьлуь хъверна хъиз, Худади жаваб гузва:
- Вучиз ятІа, чидачни ваз: рушар халкъзавайди зун тирвиляй, амма абурукай папар ийизвайбур – куьн, итимар, тирвиляй.

*2021-йис патал «Самур» ва «Кард»  
журналлар кхьин риктелай алудмир, азизбур!*

Къиметар ихътинбур я:

**«САМУР» -**

Почтуна:

Зур йисан – 211,68 манат,

Йисан – 423,34 манат.

КИОСКРА:

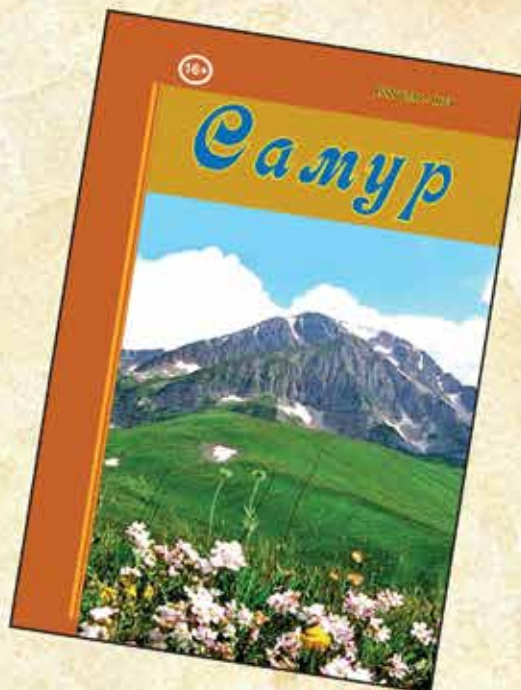
Зур йисан – 147 манат,

Йисан – 294 манат.

РЕДАКЦИДА:

Зур йисан – 105 манат,

Йисан – 210 манат.



**«КАРД» -**

Почтуна:

Зур йисан – 168 манат

Йисан – 336,84 манат.

КИОСКРА:

Зур йисан – 105 манат

Йисан – 210 манат.

РЕДАКЦИДА:

Зур йисан – 75 манат

Йисан – 150 манат.



# Самур

---

Индекс годовой 63336

Индекс полугодовой 73895

